

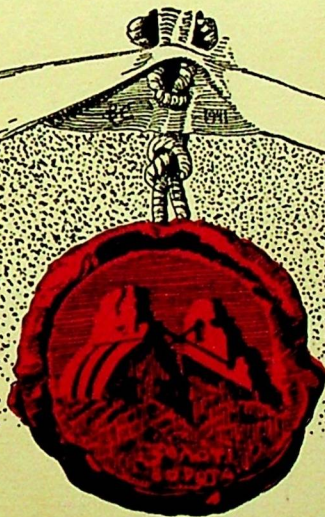

EX LIBRIS

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

АЕГЕНАМ
СТАРОЖИВСЬКІ

ПРАГА

1942

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОЄМ»

Мойому другині В. Королеву-Старому, що вивів мене з інших далеких шляхів на шлях українського письменства, присвячую ці легенди.

Авторка.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ

Частина I.

ПРАГА

1942

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО «ПРОБОСМ»

«КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ»

Число 21.

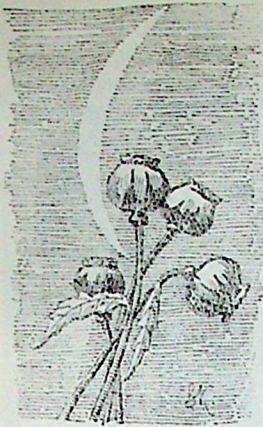
Обкладинка та ініціали:

ВАСИЛІЯ КОРОЛЕВА-СТАРОГО.

Тираж 2500 примірників.

Всі права застерігаються за В-вом.

Накладом Українського Видавництва «Пробоем» в Празі, Praha II., Havlíčkova 22,
tel. 545-54. Друковано в друкарні «Книгодрук» в Празі, Praha XIII., Sámova 12.

Троянди, спянілі від останніх вогнів осені, за-були про прищепену їм рукою садівника красу й укрились рожевим квітом щирої шипшини. На крильцях баревних метеликів відлетіло у вирій літо. Ах, що-рік все їх меншав, цих безтурботних істот, що живуть квітами й сонцем. Що-рік меншав й мрій. Тих, що на зміну метеликам приносять осінь.

Чи ж і мрію, як метелика, вважають за шкідника? Скільки бо їх, які так намагаються вигнати все, що має крила, барву, усміх, відблиск радості. . .

— «А вже що до нас, первостворених Все-могутнім «стихійних сил природи», — нас виріклися б радо й поготів! — озвався під вікном жартобливий голос.

Я виглянула й зраділа:

Сивобородий звинний Фави зручно вмовстився в пурпурі реви, що заплітала стіну. Сміється мідяношкірий в хмарі легесеньких кучериків срібного волосся. Вузловатим пальцем вказує на аметистове гроно:

— Можна? — її, не чекаючи відповіді, бо ж хто пожаліє гроно винограду? — обципує по ягодці, як дрізд. — В такі золоті дні, — втягає в себе прогріте сонцем і теплою землею медове повітря, — досягають не тільки грона, але й туга людського серця по незабутньому. Чи ж не вгадав? . . .

Сміється до мене, мов добрий приятель, що лиш вчора перервав був свою щоденну дружню розмову зі мною, під віконцем.

— То ж бачиш, — словажнів зненацька, — душа памятає багато, чого не вміють назвати уста. Але ж часто й людська душа забуде, в чім сила звязку з минулим. То — звязок з Доброю Матіррю-Землею, що її всі ми любимо більш, як гадаємо, бо ж вона дав нам не тільки свої плоди, але ж і баї, що в них заховано зернятко правди, як дозріле зерно в лущині. . . Та я не вмію складно і довго говорити. Хотів би лише щось тобі дати. . .

Знову радісно всміхнувся, низько нагнувся до землі й зірвав суху маківку.

— Візьми хоч це. І воно може навчити тебе розумінню дощових пісень, визерункам, що їх креслить вітер на ланах збіжжя, бажанню синього вогника, що пливе, хитаючись, над рідною дряговиною. А може колись, десь не в нашій землі, посадиш у чужу землю зеренце. Тоді сама здивуєшся, як воно потіпить тебе. Не легковаж, що мале: малого нема в світі. На, візьми! . . .

І зник.

. З того вечора, увесь той час, що я була в Лівадії — сонному кримському містечку, з найменням Німфи, — старий Фави, добродушний і простий, як сільський капуцин з Півдня, що-вечора приходив до мого вікна й оповідав давновікі казки. Пізніш, за сумних днів самотності, безсонними ночами в бездомних мандрівках я брала зернятко з Фавнової маківочки і засаджувала у землю, що того часу була тереном моїх блукань.

Не сказав неправди приятель Фавн: не одна квітка виросла й зацвіла з його дрібних зерняток. А я збирала їх у китичку. До них додавала свіже листя з обмолених Лаврських Садів, таке приховане, соромливе, скромне, що по ньому часто можна перейти й не доглянувши, як по придорожному спорищу. Коли ж над Волинською Стиррю по луках розквіли лямпадками світло-фіялові зимовіти-колхікуми, а над мочарами м'ягко танцювали блудні вогники, — Лосна кинула мені срібну нитку своєї пряжи. Нею звязала я китичку тих дрібних квітів.

Не треба в них шукати «строгої» науковости: це бо не вислід розшуків, дослідів, розвідок, студій. Це лише квітки, виплекані двома невтомними садівничками. Мрія — наймення одної, друга ж зветься — Любов.

ашта позіхнув. Потягся й правицею обмацав м'язи своєї лівої руки. Оглянув широкі груди, угнув у стані тулуб сюди й туди. Пересвідчився: нема ніжє ушкодження, ні в ребрах, ні на ліктях, ні на ступнях. І здивовано похитав головою.

Молодий скит не знаходив на собі жадної рани й не відчував найменшої болісти в тілі. А тим часом чувся недужим. Не спалося, хоч трава була під ним м'яка, день теплий. Зрана не мав нічого в роті: не хотілося ані випити гострого, смашного, добре заквашеного кобилячого молока. Не мав смаку й до прозорого, червоного, як гранат, вяленого на сонці мяса з дикової ноги. Так само ані вялена дніпровська чечуга,

що її особливо любив, не викликала бажання їсти.

Чув, як обкипав серце, але не міг зясувати ступню й характеру своєї досади. От, немов би згубив у степу вже переможеного ворога!

Е-ех!.. Злісно розмахнувся жмутом буйволових ремнів, що з них виплітав вузди, аж від сириці вчулося в повітрі кілька посвистів. Троє невеликих, волохатих диких коней-торпанів, що стреножені паслись недалеко на узліссі, метнулись вбік й нашорошили свої короткі вуха. Перерізані ударом ремнів, звислі безсилі голівки високих будяків-крутаїв, що вже відціль починали своє панування над степом, відбивали вільну блакить широкого неба й тепер, зломані, ще гостріше запахли медом.

Та ж хіба в тім потішення для дужого парубка? Знищити квітку — може бути забавою лише про жінку. А Гашта — досвідчений бойovníк.

Росправив ноги, порухав усіма пальцями й зсунув до потилиці гостроверху шапку-шличок й наче тим ще дужче роздратував досаду.

— Ну, бойovníк! А що ж з того, коли ось вже тричі дозрів у небі повний місяць, й знову вже зник, упавши у безвість темної ночі, як стиглий овоч падає часом у воду. Тричі!... А за цей час не було ані бійки з сусідніми племенами, ні набігу чужинців по здобич, не сталося гонити в степах за ворогом. Тільки й бачив кров, — що з упольованих звірят. Тільки всього й знищення, що кілька зрубаних на паливо буків. Ані не горів ліс... Рішучо нічого не сталося за цей довгий час, що могло б бодай трохи потішити серце молодого скита, розпрудити в жилах кров, що гускне, мов масло в сколоченому молоті! Можна так жити?

Гашта глянув знечевя на блакитний Бористен, що ліниво плыв під

кручею жовтими пісками берегів, витягся горілиць й почав наспівувати бойової пісні, що давніш відразу настроювала його на бойовничий лад й викликала загару. Але сьогодні й той лік не помагав: тільки збільшувалась досада, аж неможна було влєжати на траві. Бо ж на кого ти роспалити, як ніде поблизу нема ворога!

«Були часи» — потягли думкою ключі мандрівних журавлів. — «Були часи, коли можна було битись досхочу з Аланами на Гнилому Морі». — Жовте обличчя скита скривила глузлива усмішка. — «Pallus Meotidae» називають те море дикунн греки. Справді, дикий нарід! Тільки про гроші, або ж про красу та про жінок турбуються вони. Немов би за гроші купується здобич? Чи можна ту красу ззісти або випити? А жінки! . . .» — погордливо сплюнув на саму згадку про грецькі пісні. Немов вони, ті греки ані не догадуються, що правдивий муж мусить ставитись з погордою до кохання. Жінка є тільки здобич, а радість від неї в тім, що можна показати на ній свою силу й волю. Бо ж вона послухає у всьому кожного мужа. Навіть грека. Але помститись, або завдати ворогові муки та ще такі, щоб йому смерть видавалась солодкою ласкою, — на те жадного грека не вистачить. Греки — Сміття. . .

Кинув ямуг ремнів і знов потягся, аж в суглобах хрустнуло.

— «Не інакше, як злий дух вхопив мене. Може вже увійшов і в печінку?» — Гашті від цієї думки аж похолола спина. Знав бо, що звідти ніщо не вижне лихої сили. Не дурно ж бо й найстрашніша отрута на стріли здобувається з гнилих печінок. . .

Стреножений торпан зарядив пронизливо-високим голосом. Метнувся від лісу й незугарно пострибав по вохкій землі. Скит кинув погляд на узлісся, не побачив жадної небезпеки, але трохи вирівняв свою думку, ніби вивів її з хащі.

— «Та ж треба піти до ворожбита!»

Має бо Гашта у чудесника свого коня, справедливого коня, не степового торпана! Лишив там на лікування, як той кінь закульгав. Сталось це саме тоді, коли грецькі купці вимінювали у Гашти боброві шкури. Гашта знає: то греки так поробили його коневі. Напевне — вони! Та ж вони й на самого Гашту кинули чари. Отой сивавий, що так вперто торгувався, — саме він це й вчинив! Напевне!

«Дивний той народ, ті греки! У них і старі все ще хочуть жити, знаходять від життя радість! А їхнім синам і в думку не впаде по-збивати батьків, уже нездатних до бою чи полювання. Ні, таки то дики люди! Дикунн вірні!»

За те ж у Гаштового племенн мабуть на цілий збір є лише одна стара людина: ворожбит. Дитиною привели його в полон, з Тавриди. Він «поскитився» та ж дарма, що такий сивуляк, його ніхто доси не вбив, бо не має дітей. Нема кому про волфа подбати. Тож він і на влови не ходить, і в боях уділу не бере. Дивний, майже, як грек. Ще й одноокий. Тільки ж тим своїм незрячим оком. . . В нім — вся його сила, бо ж тим темним оком він бачить річі таємні. А що вже знає тих чарів! Пізнає враз, що саме зашкодило людині, чи навіть і коневі. Знає також, як і здихатись лиха. Відун, старигай! . . .»

Скит звівся на свої короткі ноги. Свиснув на пса, що голосно чавкав, залізуючи прокушену вовком ногу. Собака, сам цілком подібний

до вовка, підійшов до господаря, але дивився похмуро й не крутив хвостом. Гапта виніс з печері стару, смердючу кістку й кинув собаці:

— Маєш, але торпанів стережи сам! — вказав на торпанів і по-яснив собаці, що слухняно тримав у зубах кістку: — До віщуна піду. Най зніме з мене чари.

Обернувся й, коливаючись з боку на бік, подався до річки ходою людини, що призвичаєна пересуватись тільки комонно.

Присмерк темними плахтами починав застилати землю. День вгасав, як багаття, Дніпро став червоनावзолотистим, мов розплавлена бронза. Сонце втікало за верболози, а з ним зникали, немов утікаючи в безвість, сила й бадьорість з Гаптиного тіла. Ішов помалу, байдужно, ані не дивлючись під ноги, мов сонний. При самому березі куди позбігали з кручі спрагнені старі осокові, Гаптини ноги заплутались. Не знаєть — чи в галуззі, чи в тінях густих осокоїв, тільки ж зненацька ніби хтось висмикнув з-під них усю землю, й скит полетів додолу, ніби від штурхана в спину. Не впав, однак, на чотирі, але став на рівні. А йому назустріч — з глибини ями — розсвітились два вогниці.

— Вовча яма!...

Ще й не порожня. Але Гапта не мав часу міркувати. Раніш, ніж думка оформилась, — вже сама рука вихопила з-за пасу ніж. І раніш, ніж вовк встиг відсупити до дальшого закутку ями, скит блискавично швидким рухом вдарив звіря ножем під морду. З розпоротої горлянки порснула тепла кров й неначе зміла з Гапти чари. Аж легенький усміх виглянув з-під рідкого скитового вуса, коли Гапта вправними рухами роспоров шкуру вовкові на череві аж до хвоста й радісно стяг, немов зняв розтебнутий кожух.

— Віддам ворожбитові. За коня і за себе!

Зовсім спочило, коли видервся з глибокої ями і враз почув занесені легеньким вітром від води слова:

— На вітер і на меч!... На вітер і на меч!...

Були неголосні й одноманітні, як маячення. Та Гапта враз пізнав чутне шепотіння ворожбитове, що, мов водяний шур, проживав у землянці-печері, а не в критому возі, як скит. Гапта присів за куцем терну: завжди ліпше подивитись з укриття, що робить другий. А потім і цікаво побачити, як з коня буде виходити лихий дух, не лякаючись скитової присутності. Відціль скитові добре видно й ворожбита, й коня. Цікаво, який же той кінський дух? Чи ж з конячою головою?

Однак, хоча волф-«наузник» не змовкав, — жаден дух не виходив з коня, якому ворожбит, присівши на почіпки, розчищав ножем пятаку копита. А кінь слухав тихого голосу, не рвався й не смикав ноги, ніби хтось сидів на ньому, тримав на короткім поводі й тис йому пятаками боки. За хвилину старий лікар відклав на пеньок свій струмент, у деревляній місці з темною, мов дьоготь, тектиною намочив два довгі пруги повсті й помалу обмотував коневі ноги. Потім погладив коня й, не перестаючи примовляти, завів його до сусідньої печері.

Тоді скит нагло вискочив на площинку перед житлом волфа.

Вищерблений місяць полив зеленавим світлом невелику постать скита з плискватим обличчям й приплюснутим носом. Проти Гапти стояв ворожбит, кошавий, сухий, неначе з головою бородатої птиці — так висувався наперед, ніби дзьоб, його довгий ніс. У довгій, білій

одежі волф виглядав істотою з іншого світу, досконалішого й вищого. Не схвилювався несподіваною появою й нічого не запитав. Лише всміхнувся на незугарно повязані слова скита, що той намагався ними висвітлити, які саме чаре впали на нього.

— Нуда — звучить вони. Хворість вигійна — хитнув білою головою наузник. Але не повторив і не пояснив: Гашта не зрозуміє, про що мова. Тому старий самодин лише похитував головою, а коли скит, вговорившись, змовк, — волф сказав:

— Не бійся. На твою неміч маю добрий лік. Маю. Я ж бо — зілійник.

Поглянув на мокру вовчу шкіру й повісив її на галузі осокожу. Потім почав роздмухувати вогонь. Коли ж збудив до життя ледве тліє вугілля, сипнув на нього пригорщу сухого, між долонями стертого, зілля. Над вогником зачучерявився солодкавий дим. Тоді зілійник звелів скитові сісти щільно біля вогню.

— Дихай тим димом. Не бійсь: це — колонні, що з них тчуть полотна на одежу. Колопняний дим одягне твого духа в одежу духів. І побачиш далекі часи, що прийдуть, коли, — вказав на зтемнілу річку з срібною доріжкою до місяця, — коли ця річка може переживе твоїх онуків і праправнуків. Да-а-леко це! Але дихай — і вдивляйсь.*)

Від солодкого диму скитові спочатку зашкрябало в горлянці. Душило, ніби сплюгнувало горло, а разом наростало почуття роздратованості й неспокою аж кортіло відійти. Та дим уже розіслався широкою смугою, обгорнув Гаштові цілу голову, і враз його заспокоїв. Скитові здалось, що він стає малою дитиною, і що то — не дим, а материні руки легенько притулюють його голову до м'якого хутра та вкладають у мішок, що в нім скитські матері носять за плечима своїх немовлят. Пахнуло теплом у обличчя й враз стало незвичайно радісно, аж розсміявся. Справді бо: вже таки він — Гашта — не бойовник, а малесеньке немовлятко! Хі-хі-хі... Ха-ха-ха!... — нездержимо зареготав уголос. Сміявся довго, немов іржав, як кінь. А тіло тим часом неначе наповнювалось Сонцем. От, як та вялена чечуга, коли її піднести на рівень очей і дивитись на сонце крізь неї. І з цього творилась радість. Не та буйна радість, що дає її перемога над ворогом, і не та, якою наповнюється тіло, коли втомлений і спражний напешся до-схочу студеної води. Ні, почував себе, як у дитинстві, коли на світі — гарний, погожий день, а ти сам — здоровий, повний сили, цілком вільний забавляєшся собі, як сам знаєш...

Ворожбит, побачивши на Гаштинім обличчі перші смикання мязів сміхом, усміхнувся й собі:

— «Вже справляє реготи!» — підсипав до вогню ще трохи тертого зілля, загорнув жар попелом, немов притакуючи, хитнув головою й пішов напувати щойно оперованого коня. Зірвав пригорщу листя з диного горіха, що виріс біля печери. Ніщо бо так не відгонить мушви та

*) За посвідченням Геродота, вживання конопель (новіща назва) для курення пішло від скитів, які давніш перебували на землях, що згодом їх посіли праотці нинішніх українців. Наліг курення коноплі (потім — індійської, так званої Cannabis Sativa), поширився поміж азійськими народами. Нині вживають «гашишу» що-найменше 200.000.000 азійців. В рушних добах ця наркотикоманія поширюється і в Європі.

комарви від коней, як горіховий запах — треба лише витерти свіжим листом все тіло тварини!

Повільними рухами тер коня, поглядаючи на вовчу шкуру. А Гаштові тим часом здавалось, що зілільникові кроки пролунали, як хода велетня по горах. М'яке ж шарудіння свіжого горіхового листа, зім'ятого ворожбитовою рукою, виростало до згуку бурі, що перекочується верхівками лісу та гне й ламає столітні дуби. Хотів оглянутись і пересвідчитись, але ж нараз йому зникла уява простору, часу й міри. Здалось — скит одним кроком може перекрочити цілий світ. Глянув — чи може тільки так видалось — на стіну ворожбитової печері: чи ж вона ще тут? Може росплилась, як той солодкий дим, що її перед хвилиною цілком заслоняв? Так, ні ж: стіна була на своєму місці. Он бачить на ній Гашта висічені на камені рисунки страховинних звірів: з іклами, загнутими, як половина кола від походного возу, з вухами, що аж падають на передні ноги, з довжелезним носом, витягненим, мов кишка, в трубу, що дістає аж до землі. Гашта знає: тепер таких звірів не знайдеш по степах. Ані — в лісі. Та ж ворожбит колись казав, що в давноминулі часи такі потвори паслись тут, скрізь, в степу й в лісах, які давно зітліли й розпались на порох. Зображення ж давніх звірят повирубували на пам'ятку «дикі люде», що колись давно жили тут перед нами. Це вони полишали своїм нападкам...

Нехай! Що до того скитові? Були — та вже й нема, і нема на що згадувати. Але ж, казав ворожбит, внуки, правнуки, часи майбутні... Це цікаво Гашті. Чи ті й о го правнуки знатимуть такі чари, як цей волф, чи відатимуть про таку недугу не недугу, як та, що якимось назвав її ворожбит, коли вона — Гашту привела сюди? А — певне! Бо ж хиба в світі щось змінюється?...

Та зображення стародавніх мамутів з печерної скелі глянули на скита живими, блискучими очима, заморгали повіками, заколивали хоботами, а один, той останній, навіть махнув коротеньким хвостом. Аж Гаштові стало ніяково. Оглянувся по своїй бойовій сокирі, та погляд зачепився за фалди власних, синім по білому пружкованих штанів. В незвичайний спосіб чомусь уложилися ці фалди! Ось, самі ворухнуться й з них вимотується пречудовий кінь. Шия — цілком, мов у лебідя, вигнута дугою, горда голова — гарна, суха, блискуча, вушка — манісенькі, гостряками аж до середини звернені, так рівно стирчать, що й ока не відірвати! Таки, справді, пречудовий кінь, саме такий, як часами мріє скит. Та, жаль, що образ вже змінився. Натомість стоїть вояк у гостроверхому, блискучому шоломі, не в повстяному шлику, як має сам Гашта, а — в металевім шоломі, що про нього також Гашта мріє. І зброя на воякові — прегарна, блискуча, без найменчої плямки або пятки. От, би таку мати й собі! І зненацька Гашту заливає радість. Він пізнає: це ж — той майбутній, далекий його нападок! І зброя його, й той пречудовий кінь — також його! Ах, яка краса і сила! Ось вже бачить Гашта, як ціла рать, в крицю кругих вояків бється в степових просторах. За хвилину — всі їхні лати в крові, кров стікає цівками з блискучих мечів. Особливо це так гарно видно на білих шиях велитенських коней, що й самі зубами рвуть коней ворожих! Ой, скільки ж крові! Вона аж забарвлює воду в річці. Таки й справді Бористен тече червоний, й несе безліч трупів на своїх хвилях.

Часами навіть сама смерть не розпела міцних рук ворогів. Обнявшись, як брати-приятелі і по смерті ще б'ються вони, не вступаючись один-одному ні в ненависті, ні в помсті!

— От се — воно! — незмірно тішать ці образи Гашту. — От, так мої нападки! Гарні! Ці не відступлять від наших звичаїв. Ненависть і помста залишаться їхнім гаслом, як це є й нині! Так і мусить бути. Тільки так!

А тим часом довкола Гашти виростають голови. Чоловічі й жіночі. О, все більше й більше! Вже — цілий натовп. За ним встають стіни, об'являються дивовижні будови. Не на возах серед степу чи в узліссях байраків або в деревляних будах, — але в кам'яницях живуть ці люде. І Гашта не може надивуватись, яких невиданих річей побудували ті, його — Гаштині «пра-правнуки». А в тім здивованні зароджується в Гаштиній голові спочатку пейсна думка. Вимотується помалу, й повільно набирає форми. Ось що його хвилює: чи ж залишились вони — оті його внуки також і його внуками по духу? Ой, навряд. . . Ой, щось воно не так. І аж волосся ворухнуться на Гаштиній голові жахом, коли він бачить, скільки між тими людьми дідів, немічних, старезних, баб, зігнутих, що ледве сунуть, спіраючись на палицю. Сама старизна! А ще страшніше, що деяких старих ведуть молоді, обережно підтримуючи ту ветхість, що перешкоджає життю й рухливості та зменчує оборонність племені. А люде все йдуть і йдуть. Всі — старі й молоді поспішають до Бористену, заповнюють весь широкий піскуватий беріг і один по одному входять у воду.

На березі — повно невідомих «жерців», волфів, ворожбитів, наузників, кудесників, зілійників. У золотих лудіннях, в барвистих шатах, у білих завоях. Із золотих кадильніць клубиться над ними блакитний дим, такий гарний, такий опойний, такий запашний, духовитий. Волфи співають і навхрест кроплять водою голови занурених у воду людей. А їхній провідник, увесь виблискує золотом і самоцвітами, з мечем коло пасу, стоїть на оздобленому повищенню на самім березі.

— Це — добре! Все дуже добре! — радіє скит. — Як є меч, то буде війна. А це головне. І навіть б чоловік жив? ! . . .

Але до Гаштиного вуха долітають дивні слова, що їх голосно проказує один із жерців. Говорить про милосердя, про любов до всіх, навіть. . . до ворогів? . . . Ні, це так тільки вчулось! . . . Про працю мирну, порядок, спокій. Що? — аж закипає кров у серці скита. — Що? . . . Але стривай! Та ж он говорять, що це — хрестяться люде в грецьку віру. В грецьку? У віру тих дикунів?

Гашта так збентежений, що аж руки йому холодіють й затинаються так, що під нігтями аж виступає кров на долонях.

— Грецька віра? Любов до ворога? Милосердя до переможеного? . .

Ні, це не його нападки! Це — греки. У-у, скудота! Греки — очевидно. Прещінь правнуки мусять заховати чесноти своїх прадідів. А чеснота скитів — погорджувати любовю, і до братів, і до жінок, не то що до ворогів! Любов, кохання — то найгірша слабість, що знесилое мужа більше за недугу тіла, дужче за рани, що їх дістав у бою. Милосердя? Тоб то не вбивати й не мучити переможеного ворога? Може ще й не пити веселощів перемоги з ворожого черепа? Чи не забірати в нього зброї, коней, жінок і дітей? . . Ні, таких скитів, щоб мали

подібну віру, не може бути... Це — грецькі нащадки, не мої! — хитає погордливо Гашта головою.

Рад би встав і пішов до свого возу. Та ж чомусь звестись на ноги не може, а перед очима вже вирізблюється нова постать.

Гашта ані догадатись не може: що б це могло бути? Одежа на прихожім — довга, чорна, шкуратяним пасом підперезана. На голові — сличок, короткий, не бойовий, також із чорної тканини. І знов — старець! Борода біла — аж по пас.

— Пропали тут скитські закони: старих не вибивають, свою силу розріджують, — зсуває брови Гашта.

А той білобородий «чорноризець» розгортає перед себе сувій і, схилившись над ним, щось швидко й дрібно креслить пером, кладучи рядки з одного боку на другий. На білім сувої виростають чорні стьожки хитрих кучериків, закручених хвостиків, дуже красних визерунків. Гашта ще не розуміє: навіщо все те, кому потрібно? Однак, така вже дивовижна та «одіж духів» з конопляного диму, що скит «бачить» думку чорноризця, що її той — от, штука! — гусячим пером, звичайним, підгостреним гусячим пером «вкладає» в білій сувій.

Скит вловлює чужі й чудернацькі для його вуха наймення Аскольда і Дира, потім — Ігоря. А про них пише чорноризець:

— ... «і коли хто хотів хреститись, — не боронили йому. А тільки глузували».

— Хм... «Хреститись»... Чи це ж не означає саме отого, щоб стати милосердим? — наче хтось інший вкладає скитові думки в голову. Але його мозок противиться й викидає з себе чужину. — Це — погано! Як що ж з таких глузували, ще й прив'язавши їх до кола та витягаючи з них жили, — тоді це — добре! Ні, таки мусить скитський дух жити. Мусить! А з ним жива буде й ненависть, і помста, й найвища радість — проливання крові. Хто ж зречеться радости? Заспокоюється скит. І таки має з чого радіти.

Тепер чує знайомі вигуки й зойки. Он бо, в диму й вогні знов лунають войовничі покрики, стогін і зойки смерті, брязкіт зброї й кінське ржання, що заглушує тупіт копитів. О, о!.. Падають мури, валяться високі кам'яниці, в руми обертаються міста... Он найгарніше місто на горі над самим Бористеном... — не чує за військовим гамором Гашта його наймення, — он і те місто аж угинається під напором збройної сили. На тлі кривавих річок, між руїнами мурів й золотих бань — дивних будов, між горами — трупів людських і кінських, бачить Гашта нечислимі полки «чужих скитів»... Як би ж довідатись бодай їхні наймення! Бодай наймення їхніх вождів... Як, як? Батий?... Гирей, і ... Андрій ... Боголюб? Що то — «Боголюб»? Ще той... А зрештою, — що наймення! Їх ані не вимовиш. Хіба ж не однаково, як називати ті чи інші, але ж все таки ті самі річі? Таки ж греки й тепер інак називають те, що має свою, питоменну скитську назву.

І Гаштин дух розяснюється... Він в радости бачить, що слово — лише звук. Ось, вно налітає, хвилює, підносить, — і враз уже нема по ньому й сліду!

А люде — все ж ті самі! Таки ж Гашта не може помилитись: що більше в них вдивляється, все дужче переконується — такі ж саміські, як і він. І серцем чує: це ж — скити! Такі ж порядні скити, з твердою

рукою, з безжалювим серцем, з могутнім, завзятим духом, що погорджує словом, але радо промовляє тільки вогнем і руїною. Так! Не одурив ворожбит — це його нащадки!... Тільки волф сказав неумдро, мовляв, аж коли й пам'яті не буде по Гаптових нащадках. Такі часи ніколи не прийдуть! Ні, на цій землі вічно житимуть скити... Вічно!..

Знову, як на хребті теплої хвилі підхопило радістю Гапту. Немовби його зірвало з місця й понесло в дивну країну прозорого холоду. Мерзнуть кінці пальців, студені потічки пробігають по спині, ноги обуті в ледяне взуття. Але ж від того холоду тіло не болять, як це буває при морозі. Навпаки, — в серці стає все радісніше. Наростає тепле почуття дивної гордості, що от він, Гапта, син невеликого свого племені, прець — цілком інший, відмінний від усіх. Бо ж тепер йому це ясно зовсім: він з істоти, що була з тіла й крові, тепер перетворився на чисту кригу. Довкола — темна, непроглядна ніч. Нема їй кінця, нема їй меж. А перебувати в ній без руху — була така неуявна розкіш, про яку ніхто не міг би й мріяти. От, так би лежати завжди!

А все ж таки нема довкола повного спокою. Десь там — далеко-далеко-далеко... чути рухи, бій, боротьбу, вбивання й смерть все нових і нових натовпів людських. Тільки ж ті люди, таки, справді, не люде, лише люди, дрібненькі, малесенькі, як комашинки. На самій Гаптовій долоні вміститься їх кілька десятків, та де — кілька соток! А від того скитова гордість сама росте, шириться збільшується до безмежних розмірів, підкреслена смішними ордами цих дрібнолюдиць. Так, він — скит Гапта, начальник свого славного роду — є істотою, надприродно великою, виїмковою, одинокою, істотою, що з нею не може бути порозуміння, бо ж хіба такі дрібні «хрупики», оті дрібнолюдиці можуть зрозуміти його, велетня Гапту?.. Вони?.. Ха-ха-ха!..

Коли ворожбит повернув до багаття, Гапта твердо спав. Спав тяжким сном смертельно п'яної людини.

Вугілля дотлівало. Гаптин вже більш не курився. Тільки якимсь ніби відгуком чи тінню запаху — озивався ще в печері його солодкавий аромат. І від нього коли не коли пирхав та чхав у сусідній печері оперований Гаптин кінь...

«Откоўдоу вєть пошла . . .»

оло рочистих таємних змін завершено: золото нового врожаю впало під серпами жєнців. Селища подовж широкого Бористєну*) обвіяні запахом меду й нового зерна. В цїм році наближається подвій благословенне осїннє свято: гоїний врожай дала Мати-Земля, що то її прадавні предки богинєю Семлею називали, — і мир панує по цїлій країні.

Старий жрець бога Яса — Ясонь, як того вимагає звичай, рівнозначний із законом, власноручно вимітає святину свіжим, зеленим дубовим галуззям. Ніхто, крім жерця, не сміє входити до середини храму. Нарід лише відчиненими дверима бачить в глибині храму — божища статую бога, загорнену хмарами офірних димів.

Двічі в році відбуваються «великі свята». На весні, коли рука орача-ратая звїряє Матєрі Землі зерно, як дорогоцінний скарб ховаючи його в таємні глибини, — тоді з'являється людям Яс, осяяний золотим вінцем. У правиці бога — промінь-спис, що ним бог загнав злу чарівницю — Марєну, студєну зиму, однакову, що смерть. В лївиці — розквітла квітка, з якої випорхує пташка.

А впередосїнь не тільки вигляд, але ж і наймення змінє Яс. Дарма, що це — все той самий бог урожаю. «Єсєнь» вже зветься він. І в правиці його блискавка — серп, а в лївій руці — келих. Ще з весни наповнив Ясонь той келих вином, щоб по ньому ворожити про врожай. Як що до-нині мало зникло вина з келиха, буде добрий рік наступний. Коли ж світлий Яс з того вина «ўпив» чимало, — менче дасть своїх дарунків і Мати Земля. . .

Стомлений віком жрець. Часто відпочиває в своїй праці, тяжко випростуючи зігнуту спину. А, випроставшись, повільним кроком човгає до відчинених дверей, щоб вдихнути свіжого повітря. Повинен бо мести, затримуючи віддих, щоб не зневажити божї оселі своїм нечистим людським диханням. І що-разу при повороті від дверей храму, з любовю оглядають Ясонєві виблїдлі очі святину, знаїому аж до найдрїбніщого взїрця, вишитого на дверній заслоні, чи витканого на килимах, завї-

*) Стара назва Дніпра.

шених перед зображенням бога на різблених, дубових сохах, що підтримують храмовий висп.

Цілісеньке довге Ясоневе життя проминуло в цих посвятних стінах. Численні зими вибілили жерцеву довгу бороду, сипнули снігу в кучеряве волосся, зігнули спину, загнавши гвіздя в крижі, висушили м'язи. Лише не вгасили блискучих, ясних очей, що з кожним роком стають все світліші й з кожним роком все ліпше зазирають в майбутнє.

Бачити прийдешне дістав Ясонь даром від богині Лосни. Ще був малою дитиною, коли узрів хлопійко, у весняному квіттю, всю білу, сумну богиню. Серпок місяця — молоденький, ніжний аж прозорий, — світив над головою Лосни, коли співала вона свої журливої пісні. І така була краса та принадність у співі тім, що вже відтоді не схотів Ясонь слухати пісень людських. Забажав з повного серця жити тільки з богами, прислухатись лише до їхніх голосів. Покинув родину. З жінотою ані не говорив. Не пив п'янючих напоїв, не вживав мяса. І так, від років дитячих аж до повні літ старечих. Був праведний, вірний і витривалий.

За те ще раз мав щастя побачити Лосну. Знову, коли місяць був у повні, показала Ясоневі богиня золотим списом, де він має копати посвятну криницю, — і викопав Ясонь чарівне люстерко. Все аж позеленіло, зімшилось від вохкості. Але ж краси не стратило: було прикрашено мистецькою горорізьбою. А там, де в круг дзеркала переходило держално, певідомий мистець вирізбив півмісяць. І по тому знаку збачнув старець Ясонь, що люстерко-чарівне належить богині Лосні.

З того ж таки часу почали вицвітати сині Ясоневі очі й зійшов на нього дар бачити майбутність. Лише загляне в днедавнє дзеркало — й немов відчиненою великою брамою бачить прийдешне. І, хоч стали очі бачити гірше все, що до вкола, — погляд Ясонів лишився блискучий та ясний, мов у юнака.

То ж і за-ради Ясоня приходили люде до храму Яса від чотирьох вітрів. І з-під зорь чужих дальні мандрують, щоб дізнатися долі своєї в уславленім храмі Ясовім. Мудрі відуні та обавники з діб прадавних на Бористені ворожили. Та ж такого, як Ясонь ще не було ніколи. Ані найстаріща старизна про такого не пам'ятали: все знав, усе відав і не схибив ніколи. . .

Жрець розгладив рукою пестро-тканий килим перед богом, «увінчаним сонцем» і постановив перед ним «Нов-хліб», випечений жрекинями богині Семлі.

— Гарно спекли! — аж посміхнувся жрець з-під снігу пухкого вуса. Принюхав: — з найліпшої муки, на меду замішаної.

Обернувшись докола на місці золотий, пахучий, аж на людський зріст високий хлібовий стовп, щоб став до людей найрівнішим боком. Як обструганий стовбур столітньої ялини — рівний та прямий, в основі — круглий, як сояшне коло, стояв правий «нов-хліб», як правдивий символ життя й добробуту.

Завтра стане за тим хлібним стовпом Ясонь. Ані не пригнеться — й з-поза нього запитає прихожих:

— Позирайте, люде! Чи бачите мене?

З порогу храму загуде у відповідь, гей би вітер у верховіттю посвятного гаю:

— Ні, ні, ні! Не бачимо! Не бачимо!

Ясоневе обличчя зачервоніється й засяє радістю:

— Най же й на рік прийдешній з-поза гоїності хліба мене не побачите!...

Ясонь підійшов до посвятного погару й ще раз заглянув у келих, не торкаючись його рукою. Так. Тільки маленько «упив» добрий бог! Буде рік щасливий, гоїний, повний.

Завтра цим вином Ясонь покропить люд:

— На здоровля! На щастя!

Новим зерном обсипле прочан й хліб посвячений по малому шматочку роздасть всьому народові. На місці ж, де стояв «Нов-хліб», — лишить новий великий восковий світач, що не одного такого зсукали з жовтого воску побожні прочани, як дар для храму.

Прислухався до тиші божниця й до спокою посвятного гаю:

— Немов на цілім світі дихаємо тільки я та вогонь на Ясовому вівтарі! — міркує старий віщун.

Таж, ще й легенькою хмаркою не розвіялась та думка, як неначе підслухала її Доля. Підслухала — й засперечалась: загомоніла швидкими людськими кроками в гаю. А супровід до них — тупіт кінський.

— «Йде муж... молодий і бадьорий», — пізнає по звуку кроків Ясонь. — «І кінь не стомлений. Йдуть швидко. Іздець веде коня в повіді, простують до храму».

І борзить жрець до дверей, щоби чужинець не знесвятив божниця, невідомки вступивши до нього. По дорозі накинув на плечі рясницю й саме вчас став Ясонь на порозі: зустрів і людину, й коня вже при храмових сходах.

У прихоська біля сідла — спис, за пасом — бойова сокира, два ножі та добрий меч — кінчак. За раменом — лук тисовий, у сагайдаку — чимала родина орлім пером опірених стріл. На лівій руці — щит з буйволової сириці, залізом кований. Достойно: вождь, або мотузного вождя син.

І доповною водою «від семої громовиці» кропить жрець зі срібної посудини чужинця.

— На привітання.

Гість же, видко, обичаю зналий: приносить богів в дар добрий меч кінчак з вузьким лезою, і келих, сутозлогий, хитрою різбою оздоблений. Називає себе і свій рід та край свій: мовляв, від ріки Герхизу*) по долю йде він, Боризес. Є наймолодчим сином скитського вождя Тергастера.

«Будеш володарем у далекій країні», — чув він голос ві сні. Й подався в пошук країни тієї. Бо їх братів у родині отчій, — як листя на рясному, майному дубі.

— Сто літ би чекав — не дочекався б, поки увільняться дороги до отчого трону. Де там! Хоча б і війна допомагала своєю кривавою десницею! Не приховую від тебе, отче; мене ж і власні батьки за нездібного до володарювання мають, — труснув чорним, як руно густим, волоссям Боризес. — Противно бо мені смерть сіяти. Життя здобувати хотів би!

*) Герхиз — стара назва р. Донця.

І по хвиляці, ніби виправдуючись, докинув:

— Не чистої я скитської крові, старче віщій: полоненою грекинею з самої Елади була моя, небіжка вже, мати. — На мить від суму потемніло юнаково обличчя, та ж враз бадьорий усміх зігнав з обличчя журу: — Гомоняй про тебе, отче, люде. Гомоняй аж ген-ген далеко. Що з тих найпрозорливіших волфів і відунів, які над Бористеном врожать, найпрозорливіщий будеш ти, Ясоне. То ж і прийшов я здаля тебе спитати: чи того краю, що шукати мушу, не вкажеш мені ти? Бодай напрям скажи: кудюю податись маю?

Здобув Ясонь з темної схованки своє чарівне люстерко. На біле волосся поклав собі вінок з тополевого листу, що думку прояснює, й підніс дзеркало перед очі молодого скита:

— Дивись, синцю, сюди. Позирай, що ж узриш — скажи.

— Бачу: степ безкрайї, наче море зелене. А на ньому — ніч. Ані звіря, ані птаха. Ані полоз-велит не зашустить в зелених хвилях нежер-трави. . .

— Добрий знак, синцю, сину Тергастерів. Пройдеш степи без перешкод. Позирай ще. Що бачиш нині?

— Бачу: кінь мій — «Глітай-вітер», що мов рідний брат мене розуміє, звонив, сполошився, ласкавого слова не слухає. Мов «кітче очко» на драгві, — знестями стрибає. . . А я йду — никаю, «доброго зілля» в степу гляжу, коня лікувати. . . Далеко вже пройшов я. . . Нині зрю «Грім-бабу» камяну, що охороняє люд мандрівний в дорозі. Здовіль кладу їй вяленини, доброго мяса з одинця, що під сідлом везу, — на офіру. Ще й стрілу перед нею в землю торчма устромив. Най вітер на потіху богині на тій стрілі грає-бренить, най чари розгонить. . .

— Сило таємна! Дай лихо пріч. Пішли погода, плоть і сить! — шепоче Ясонь. — Ще дивись, синцю. Дивись, дивись. . .

— Таки прибив я лихі чари стрілою. Прибив! — вигукує радісно скит. — Вже кінь мій знов дужий, землю нюшить, стежку шукає. . .

Жрець повернув до себе люстро, витирає помалу мянкою тканиною, вишivanoю пестрим взором. Тепер мовчки дивиться сам у чарівне дзеркало, що не ховає таємниць від Ясоня. За хвилину старече обличчя розсвічується радістю:

— Під добру руч прийшов ти, синцю. Від камяної «Грім-баби» рівно послався твій шлях, в далеку землю, що її шукаєш. Як вглядиш поставу камяну, — відтіль бездоріжжам пусти коня вільно: доведе тебе сам. . .

І урвав. Бо ж кінь, зачувши ті слова, заржав, піднесши високо голову. Аж йому зуби блиснули, неначе в усміху. Ще й головою мотнув, чисто — сказав:

— А знайду! Знайду напевне!

— Щаслива ж доля твоя, Боризесе, сине Тергастерів. Не ушкодить тобі ні людина, ні звір, ані птах. Здобудеш край свій, як себе переможеш і впізнаєш, що за мсту є дужча, міцніща любов, як впізнав уже ти, що майбутність буде життя, а не смерть. . . Відпочинь і йди. . .

Не день і не два мандрує юний скит. Аж зійшлись за ним стрімкі скелі, мов застібка намиста, що запнуласть довкола. Запнулись і замкну-

ли Боризеса в глибокій кам'яній долині, мов у криниці. Десь гучить близька, невидна вода.

Боризес притримав коня. Розглянувся: над гребнями гір — небо ще повне сояшним світлом. В ущелині ж, далі, де пахне свіжістю, мятою й чебрецем, вже із заглибин повиповзали, щоби пастись вночі, чорні вечерні тіні.

Скитові немов стягло груди ремінем. Звиклий він до степових просторів, де вільно й поглядіві, й серцю. А тут, в горах чавить невидний тягар. Не знаходить йому наймення Боризес. Страху він не відає, суму не знає. Тямить стало, що світ — повен небезпек, а життя — сама боротьба. Звук ставитись чолом проти всякого нападу. Смерть?.. Молодий скит всміхається погрудливо:

— Хе, кирпата! Хиба ж її обминеш? Та ж волфи навчають, що там — у позасвіттю — краще, як на землі. І певне, що так, бо ж ще ніхто з тих, що туди відійшли, додому знов не повернувся. Жерці знають приховані річі. Знають! Особливо ж ті, кудесники Бористенські. Хоча б і цей Ясонь. Так достеменно збулося все, що в його люстрі було видко, й що сам відун говорив. Ані звір, ні людина, ні полоз, ні птах мандрівникові не ушкодили. І перед «Грім-Бабою», що її в степу відразу знайшов, стрілою до землі лихо прибив..

А дні й ночі минають далі в мандрівці. Як блимання ока, такі одноманітні, довгі, як довга осіння пряжа сумної Лосни. Не можна їх ні розрізнити, ні зрахувати, ні пам'ятати.

Вогняною зіницею дивиться на землю сонце. А потім ніч п'ятою — новою те око небесе накриє. Передрімає й знову вигляне сонце. Нема вже ночі, вже — новий день. Заспівають пташки, важким голосом озветься дикий таврійський бик в байраці, в улоговинах по степовищах свистять ховарашки, а на небі все кружляє орел та пильнує:

— Чи справною дорогою йде людина по долю?

Так розмотаним клубком котився перед Боризесом пустинний шлях, аж привів мандрівника до невідомої гірської землі. І, дарма, що була вона вся пагорката, видалась степовому скитові такою принадою та гарною, аж забув про мандрівний закон, що велить:

— «Не розпалюй відкритої ватри в дорозі й голосом дужим вістей про себе не подавай».

Вигукнув весело з повних легенів:

— Живі великі боги!

Був це вигук радості, що навчила його чужинка мати, коли захоплення розпірало їй груди. І він з радощів почувався тут, немов сипнілий. Хоч і давно вже не пив перебродилого кобилячого молока, що бадьорить і до радості приводить. А от же так весело згучав його могутній голос поміж ущелин, що аж кінь скитів «Глитай-вітер» заіржав у відповідь, почувши, що його пан так втішився.

І зненацька нашорошились обоє — їздець і кінь, бо ж їм відповіли скелі:

— Живий великий Пан! Живий великий Пан! Живий великий Пан!*)

Не в скитській мові була та відповідь каміння, та Боризес зрозумів:

*) Паном звався у старих греків (аркадійських) бог природи та лісів.

змалку був, як сорока, до мов спритний. То ж ще від неньки яке чужинне слово вчув, у пам'яті затримав. Багато переняв ще й від грецьких купців, що до Боризесового племені по коні та шкури приїздили.

Листя диких сріблястих олив та кизилові кущі, червоними сережками прибрані, здригнулись в тремтінні, як людське обличчя — дрібним сміхом. На мить майнула у вітах гола, хлопяча спина, а низом, травом перебігли козячі ніжки. Річ ясна: де худоба, там повинен бути й пастух.

Боризесовою уявою попливли принадні образи: солодке молоко... м'який сир... запах диму від ватри. І пахощі соковитої печені. А понад усім насолода відпочинку під шатром чи в печері. Бо ж в цих гірських ущелинах обхоплює вранішня вохкість мешканця сухих степів, як «Мана»*) — мертва наречена зрадлива сестра Перелесникова свого коханця — зрадника.

Оглянувся молодий мандрівник по привітних барвах, а зелені хащі дивляться на нього живими, людськими очима. Та ж такими синіми вогниками спалахнули ті очі, як самоцвіти у вінці Боризесового батька, царя скитського.

А над вогниками — очима нависли срібною піною сиві брови. Під ними борода біла розкучерявилась, затулюючи півзоране зморщками ласкаве, приязне обличчя. З волосся, що вкривало гривую, пухкою та білою, як достигла степова тирса, вибігли могутні роги й круто загнулись на шoki. Пряде рогатий старець цаниними чорними вухами, поглядом же синіх вогників немов гладить скита по душі. Ліпше, ніж словом тими очима до Боризеса промовляє:

— Вітай, Долею посланий! Вітай, юначе! — озивається.

Боризес враз прийшов до тями й не дивно йому, бо ж знав з оповідань людей бувалих: в країнах, де ще не ступала нога тих, що зброю носять, і доси живуть «дикі люди». Не знають вони ні війни, ні на лови не ходять, м'яса жадних тварин не їдять. Не вміють ані возів будувати, ні станів ставити. Лише вміють складати гарні пісні, на струнах арфи чи ліри грають, збіжжя сіють, виноградну реву плекають. Та ще з шелестіння дерев уміють відчувати, бо ж, мов німа тварина, вони бачуть те, чого люде зочити не вміють... Сказано: дикі! А володар тих диких людей (греки-безбожники звать їх Фавнами та Сільванами) називається Пан... Це ж він і є...

І в глибині затишної печері частує козonoгий володар диких — Пан Боризеса. Мед золотий, м'який сир перед гостем становить. Винні грона, мов квітки рожеві, на свіжих листах кладе. Має й хліб, на гарячих каміннях у вигляді коржів печений. Та ж ні м'яса, ні сала не має. І, коли Боризес хоче з свого подорожнього запасу пригостювати й Пана та виймає з саков прозорчисте вивялене м'ясо дика, козonoгий старець відвертає посмутніле обличчя:

— Закопай, гостю, шматки мертвої тварини в землю. Не годиться вживати поживи шакалів.

А сам наливає скитові золотого вина, що густе, як мед, і, як мед запашне. І не надивується скит смаку того вина. Не надивиться на погар з червінки, чорними визерунками писаний. Смакує вино Боризе-

*) Мана — черноока, зрадлива, лиха сестра Перелесникова.

сові. Ліпше воно за кобиляче молоко, дужче за п'янучий напій з диких сливок-жерделів.

І кінь Боризесів, що жадного чужинця до себе й на десять кроків не підпустить, сам до печері підходить і з Панових рук бере шматки коржа та виноградні грона.

— Так відпочинь тепер, гостю мій, — запрошує ласкавий господар. — Тут не загроджує тобі жадна небезпека на нашій Таврійській Землі. Не прийшов ще твій час впасти з дерева життя дозрілим овочем.

Підмощує запашною сіною, взористою товстою тканиною його прикриває.

Спить і не спить Боризес. Здорове тіло тишиться відпочинком по довгій мандрівці. М'язи розпружились, по жилах від смажного вина тепло розливається. А от же, серце тьохкає, мов соловій, співучою струною озивається. Занурив погляд розплющених очей молодий скит у срібну блакить ночі, не устами й серцем теплу, чарівну тишу. Наслухає в дрімлі тихому співу, що десь бренить з тіні, обризканої місяшною росою. Здається йому: звуками флейт чи жоломії тремтить срібно-блакитне повітря. А з ледве вловної мелодії проступають голоси, прозорі, чисті, як струмочки лісових джерел, легесенькі, як вітрець, що його ані затримати, ані вловити. А в блакиті далин вються рої, з імлі зітканих істот.

Та ж те все може тільки тобі снитися, ха-ха-ха! — десь іздала рече чугур-пугач. . . .

Може. . . бо ж спить і не спить Боризес. Бачить щось далеке, а зблизька не бачить, як з чагарників на узліссі вимотуються дивні звинні істоти, «дикі хлопійка», Фавни-паніски. Полохливі, жваві, веселі та граві пустунчики Панові внуки. Тіла — дитячі, ніжки козячі, між коротким волоссячком — коротенькі ріжки.

Зацікавлені нечастою появою, підсуваються все ближче і ближче, легесенько ставлять свої ратички, щоб не шпунула трава. Доторкуються пальчиками скитової зброї. Глядять, мов сонного kota, гостроверху, хутром підбиту шапку. Жаліють її, як «мертву тварину». Ось, збилися у щільний гурток, схилились кучерявими голівками над шкурятяною тарчою. Нюхають невидане диво. А найменче фавненятко, що йому ледве понабігали гульки, де мають виткнути ріжки, волохаті, як броскви, — намагається й лизнути незрозумілу річ.

— Не руш. . . Це — мерве. . . Шкадро! . . . Смердить воно! — остерігає старший хлопійко-фавн. І нахмурює чоло. Але малюк тихесенько сміється, не витримує, й переливчастим меканням тремтить його ніжний голосочок. Втішно маленькому, що побачив: — «такий красний бубон»!

Пробудився з дрімоти скит, але ж його погляд звернений не на фавненят. Саме з тіні старих дерев, таких старих, що годі під ними пройти, не скинувши шапки, — виринули дві постаті. Одна — мов з бронзи вилита. На її пружному дівочому торсі виблискують місячні світелка, мов на металі. Від пасу ж переходить дівчаче тіло в тулуб красного коня. Друга постать. . . Боризес аж злегка підводиться на лікоть. . .

Злякані його рухом прудкі фавники пурхають, мов горобці, в чагарник. А Боризес і, справді, гадає, що бачить сон. Де ж бо таки в цій безлюдній стороні об'явився б скит?!

Не йме віри власним очам юнак. Таки ж бачить ясно: на тій другій постаті, як і на йому самому, — вузькі пружковані ногавиці, звязані коло котників і заправлені в сап'янці з гострими передами. Легка місьюрка виблискує рибячою лускою у місяшному сайві. Але ж з-під гостроверхого сличка не юнацьке — коротке, але довге жіноче волосся спливає на рамена. А відтінь його однаковісенький, як і блискуча шерсть коня, рідкої, ясно-золотистої масти. Так гордо й гарно сидить на коні їздкиня, що здалеку теж виглядає на золоту центавресу.

Вільним кроком ступають по непомітних стежечках руч-об-руч Центавреса і людина-їздкиня золотоволоса. Боризес не може відорвати від них очей:

Що бо є кращого для очей мужа, як гарна зброя та красний кинь!

У цих же двох постатей ще й жіноча принадна краса! І не може сам собі сказати Боризес, котра з двох йому гарніща.

Ось вони проходять саме повз печері. Шарудять дрібні камінчики під копитами. Стали. Виступ скелі напів закryw постати обох. Але слова їх чути:

— Збережи свою руку чистою від людської крові, Талестрис. В нашому краю ще ніколи не була вона пролита.

Металевий високий голос перериває сильне, низьке контральто:

— Нема дива, Гіппіе: та ж тут ще ж не було людей!

— Крім однієї тебе, Талестрис, — відказує контральто Центавреса.

— А я мала б не виконати своєї повинности й не принести в офіру богині чужинця? Ти ж знавш: тоді заплачу власним життям.

— Лишається одно: поміряйтесь силами в чеснім, одвертім бою. Не юзава ж ти, Талестрис, щоб вбивати сонного!

Металевий тембр їздкині неначе ножем перетинає низьку струну Гіппієного контральта:

— Не з боязні волюю забити, поки спить. Прецінь так не завдам йому передсмертного жалю.

— «Чужинця?»... «Давніш тут не було людей»... То ж це його, Боризеса наміряється вбити молода їздкиня!» — й пробуджений скит готов зірватись на рівні, вхопити свій меч, щоб «показати дівчати»... але... Видко міцне було Панове солодке вино, або ж заглибоккий погар з червоної глини: Боризес не може поворухнути й пальцем. Силу його пригашено, як вогонь — попелом.

А все ж таки ще чує. Тільки тепер голоси віддаляються. Тільки вітрець заносить кілька речень. Говорить Центавреса:

— ... складавш зброю, Талестрис!.. Жалівш його... Бачу, що під войовничим панцирем мавш прецінь жіноче серце. А коли так, то кинь меч, а натомість подбай про веретено й колиску. Ні, ні, не говори: він вже переміг тебе!

Боризес не чує більш нічого. Поринає в темну глибінш непереможної дрімоти. Неначе занурився в глибоку річку, а над його головою сходяться темні води. Однак вранці пробудився й не знає: бачив сон, чи чув правдиву розмову двох жінок? Мабуть то був сон, бо ж і вся ця країна — така барвиста, принадна, сояшна — сама вона, — як сон. Ось, підведеться скит на ноги — й розвіється, його видиво, як хмарка. Чи ж не зникне з очей і ціла ця казкова країна? Може рости-нути в повітрі, як доспівана чудова пісня...

Але поки міркує скит, сонце розквітає над його головою золотою квіткою. Гай набирає нової краси. Столітні дуби, оливи, платани, кипариси, мов в урочистому поході, спинаються на гору до сліпучо-білої святині, що дивиться з верхівя скелі в блакить широкого моря, котре розіслало свій сяйний, безмежний простір у піднізжя понадбережних скель.

— Так ось де — кінець світа! — дивується скит. І обережно прокрадається високою ростю ближче до моря. Бачить: в білих прибережних хвилях зеленокосої Нереїди — Русалки вилітають у своє волосся діаманти водяних бризок, перли легкої піни. Гарні, привабні й веселі, — кидають пригорщами самоцвітів та бризками дзвінкого сміху на блискучих темнотілих, як мокрі вугрі пружних Тритонів, — морських парубків, що намагаються зловити чарівних доньок Евксину*).

Меви підхоплюють сміх Нереїд. Несуть його на своїх срібних крилах ще непробудженому богові Главкові. Він ще дрімає на краю обр'я. Та ж і бистролета Мева не дожене вічного втікача — Главка, що вічно міниться й не має ані сталого образу, ані сталої форми. Бо ж Главк — то лише синь моря, петровка й змінна, завжди готова перескочити з срібних усміхів у грізні буруни хуртовини...

На скелі, рожевій від сонця, серед палаючих маків завмерла темна сільвета Центавреси. Рука Гіппії доторкується симиструнної ліри і зі звуками струн зливається глибокий Центавресин голос. Він співає про блаженність істот, що не знають ні суму, ні увядання, ні смерті. Боризесове зачароване вухо ловить предивні слова:

— «Не для нас — страждання... Ми не знаєм спочуття» — це відповідають Центавреси, коливаючись на пружних хвилях моря, Нереїди.

— «Співчуття для богів — смертоносне!» — підхоплює могутній хор басів Тритонів, і їхній голос замірає вдалені відгомоном громовиці. — «Для бесмертних — воно смертоносне!» — стверджують ще раз Тритони.

І оте слово «смерть» голосом бойової сурми відгукується в Боризесовім серці, а свідомість запитує:

«Де ж вона, та гарна їздкня, що нахвалялась мене вбити?»

Обличча скита розяснюється: в його уяві встає образ принадної бойовниці, стоїть перед ним повний життя.

Його вбити?.. Ні, не буде вона його вбивцею, вона стане Боризесовою користю! Він вхопить її живу. А вона приправлятиме для нього вялене м'ясо, доїтиме кобил. Коли ж поверне він з бою переможцем, вона візьме з його рук бойового коня і скориться перед всіма його бажаннями.

На що ж створено жінку, як не на те, щоб вона була здобиччу мужа? і то кожна!

Але раптом вдоволена думка сполошилась, як обережний пташок:

— «А що, як вона — донька або здобич «дикого діда», гостинного Пана? Чи ж Боризес — воїн і син воядя заллатив би ворожим чином за гостинність? !..

Рожевий ранок і співи Нереїд втрачають принаду.

* Евксин (Евксипт, Понт Евксинський або Евксинське море) — старовинні назви Чорного моря.

— «Мерщій до Пана!»...

Сині вогники Панових очей блиснули, як бризки на морській поверхні під сонцем. Усмішка пурхнула з-під вуса й зникла в піні бороди.

— Ні! Талестрис — ні його донька і не коханка. Вона — самітня й вільна людська жінка — Амазонка. Остання з того роду лишилась в цій країні, відбившись від решти своїх бойових сестер. Сталось це, як помандрували вони по нещасливих боях зі скитами, в далеку даль — аж за Колхиду. Скити бо занадто тисли на Амазонок.

І докладно розповів Пан, як мати Гіппії Центавреси знайшла малу Талестрис у степу. Спішно відступаючи, Амазонки загубили тоді дитину. Від зойків, криків та брязкоту зброї, іржання коней та гуркотіння походних возів у степу аж гуло. Тому й висунулась далеко вперед з благословенної Тавриди Центавреса: гостро схотіла побачити на своїй землі людей зблизька. Бо ж до Талестрис ще ніколи не ступала по цій землі людська стопа. І от, дитячий плач притяг увагу Центавреси. Вона збочила в чагарники, де плакала втомлена, захрипла, голодна дитина. Сталось нагодою так, що Центавреса саме тоді також мала «маленьке лошатко» — Гіппію, змилосердилась над людською дитиною, що голівкою була вельми подібна до її доньки. Ото ж, мати Гіппії й принесла своїй дитині нову сестричку. Росли вони вкупі. Щоб Талестрис не відставала від Гіппії в грах, забавах та ловитві пташок чи звірят, — Центавреса вчила її їздити на коні. А також, як і доньку, вчила співати й складати пісні.

— Дівчатко що-далі ставало все більше втішним. Було притульне й до мене, старого, — продовжував Пан, — всім цікавилось, про все хотіло знати. То ж і я на дозвіллі показував їй всілякі лічиві зела, навчив її садити й доглядати реву, справно заходити з бджолами, навіть майструвати бортні. А що при маленькій Амазонці, яку знайшла Центавреса на тарчі, мов у колисці, була ще й невеличка статуетка Артеміди, то ми — не смертельні мешканці Тавриди, поставили святиню богині тій, що її чтив рід Талестрис. Тільки слід тобі знати, що Амазонки приносили в офіру своїй богоні тих необережних чужинців, що заблудили до таборів войовничих дів.

— А як же не перевівся їхній рід? — здивувався скит.

— Продовження роду було їхніми законами забезпечене, бо на короткій час, коли цвіла бузина, Амазонки могли кохати. Своїх же дітей, коли то були сини, — бойовниці на другий рік повертали батьківському племені, доньок же виховували на Амазонок, тоб то на войовничих жінок, що не хотіли приймати ярма родинного життя й не підлягали волі мужів. Кажуть, що саме це й було причиною, що скити з часів давнешніх боювали з Амазонками, намагаючись їх підбити під себе. Як сам знавш, ви, люди — мстиві, то ж ніби то все бились з Амазонками, щоб відомстити за зневагу. Але, що я маю про це розводитись: ти, як скит, ліпше мене сам знаєш, за що та з ким бились твої діди та й твої батьки.

Воризес знизав плечима:

— Скити про ворогів межі собою не мовлять: їх лише бють. А побитих навіщо згадувати? Досить на світі ще непобитих, щоб ними цікавитись. Перемога ж над жінками... — скит погордливо засміявся, глянувши сторчма на Пана. — Є чим хвалитись!..

Того ж таки дня, ще сонце не встигло впірнути в свою щоденну купіль в Понті Евксині, Амазонка і скит здибались біля Артемідиного храму.

Враз обоє вхопились за мечі. На шкурятяну Боризесову тарчу поспинались удари з вправної руки. Але ж і з руки Боризеса викресувались іскри на голові Медузи, що нею була прикрашена тарча в Талестрис. Золочене обличчя Медузи бризкало іскрами гніву з холодних очей. Бойовники відскочили в різні боки, щоб міцніше вдарити з резону один на одного. Коні, вивчені до бійки, гризлились, як пардуси. На скалки розлетівся Боризесів короткий легкий спис, та ж скит встиг вибити меча з рук Талестрис. Тоді вхопились за ножі. Боризес був особливо вправний в бою на пожах, а Талестрис не надавала великої ваги цій короткій зброї. Ні фавни, ні Центавреса, ані Пан того мистецтва не вміли й не могли навчити й дівчину. То ж, по короткому змаганню скит угнав свого ножа бойовниці в груди. Але — не в серце: лише на два лева вище серця. Та й не глибокою раною зміцнився перемоги.

Зброя випала з рук Амазонки. Ще хвилину вона рівно трималась в сідлі, хитнулась і схилилась своєю золотою головою на шию свого золотистого бойового товариша. На очі їй вiali довгі війниці: була неприємна. З рани розірваним добрим коралевим намистом падали краплі крові й зливались в струмочки.

Не до храму Артеміди, а в Панову печеру приніс Боризес свою переможену здобич. Не лишив ї її коня: привязав його, полоненого, до свого «Глітай-вітря»; ще й погладив свого друга по шії:

— Добре бився й ти, приятелю! Веди ж тепер свого займанця.

З відразою схилився Пан над кривавою раною:

— Огідно виглядає це, — сказав він, але ж рана, мій гостю, не смертельна.

— А, так! — притакнув головою Боризес, — прецінь я не хотів її вбивати! Лише, щоб скорилась та пам'ятала, що муж — над жінкою пан й бере її в'ягом.

Та не як переможеного ворога, а, як товариша й друга доглядав скит «свою здобич». І коли новий молоденький місяць постарів, дозрів і надпирблений зник, Талестрис вже могла за дня вигріватись біля Панової печері. Підсвідомо примирилась зі своєю долею й цінила догляд переможця. Що — правда, в думці все ще борикалась. А найбільш турбувало її те, що доведеться йти за ним в невідоме, покинути край, де були її дерева, мов брати, а морські хвилі стали сестрами.

— Напевне відведе мене Боризес в країну Кимерійську! — Згадувала з тривогою, скитові оповідання про ворожбита з-над Бористену, хоча й знала від Пана, що Бористенські Кимерійці — особливо улюблені Фойбосом, братом богині Артеміди. І їхній бог часто відвідує улюблений свій нарід. Припливає на злotosяйному човні, що його тягнуть лебеді. Іноді ж й довший час живе поміж Кимерійцями, навчаючи їх божському співу та розмірному слову.

Коли вже Талестрис зовсім подужчала, звелась, піднесла руку, накрила нею очі дашком й промовила ніби в повітря:

— Мушу вже до храму. Покинута самотня богиня, — додала із щирим зітханням.

Але придивилась дужче й здивувалась: виходить зі святині дим офірний. І вогник горить на вівтарі. Все, як має бути. . . Чи ж богиня вже має нову жрицю?

Смутно Талестрис. Не знає, що мала б вчинити. Хоч би ж та Гіппія не гнібалась, могла б її роспитати. Та ж Центавреса мабуть погорджує Амазонкою, що не билась до загину.

— Де є Гіппія й чому вона мене віддуралась? — з тугою запитала Пана.

— Гіппія заступає тебе при храмі, — відказав Пан.

— Як нова жриця?

— Хай буде й «нова». Бо ж у нас нині все по новому. І ти також нова істота межи нами! — висвітлює Пан, нагнувши свою голову з важкими рогами. — Все, кажу, нове. І ти — вже не ярекиня й не Амазонка, лише Боризесова жінка. На, дитино моя. Це — для тебе лік! — спокійно додає, простягаючи пригорщу запашних суніць. — Навмисне для тебе достигли подруге в цім році! — й задоволено усміхається мудрий Пан.

Але йому шкода безрадної Талестрис і він сідає біля неї:

— Не журись і не сумуй. Я тобі все висвітлю. Бо ж ти, як дитина слово вчителя, взяла дослівно закон богині Артеміди: «Амазонка мусить вбити мужа, або бути убитою ним». Тим часом боги здебільша промовляють до людей вкритими образами, мовою прихованою, не, як там атенський агораном, що на торгу виголошує ціну на часник! До бога наближається той, хто думає й думкою шукає бога. Отож, кожен муж невідмінно «вбиває Амазонку», коли вона — забавна — кориться йому духом. В тій миті, як вирішить відкласти зброю та, ставши йому подругою, готова спертись на його рамено — мертва вона. Коли ж дівка-Амазонка знайде в собі стільки сили, щоб відкинути жіночу мрію про родинне щастя, — тоді вже вона вбила мужа в серці своєму.

Талестрис мовчки схилив свою голову на плече Боризесові та соромливо спускає повіки. Скит усміхається їй, як дорослій дитині і, як дитину — гладить свою здобич по злотистому волоссі. А Пан нагнувся над лукою, вирвав червоного маку — квітку пристрасти, уломив троянду та насмакав листя з темного дубу. Додав ще галузку оливи й запалив. Легенький димок, як ладан з вівтаря звівся вгору, затягаючи двері яскіні, мов прозора імла. І той тиміям торкнувся радістю всього довкола. Море притулилось до берега й лежить нерухоме. З корон дерев та з трави зачувся гармонійний шелест-шепіт: природа співає ладканку-епіталаму. В ній можна вчути наймення Гіменей*), Талестрис і Боризесове, що спітаються, мов трояндова галузка з листями дуба у Пановім віночку. То співають повітряно-прозорі, як кришталь, не людські голоси — хори соромливих Гамадряд**) та Німф з гірських джерел. Це стихійні сили святкують на Танврійській землі перше людське весілля. . .

А з храму Артеміди обіймає задуманим поглядом Гіппія безкрає море, вершини, ліси й галявини. З прекрасних очей Центавреси скапують сльози. Така це незвичайна для неї річ, що вона витирає щокви

*) Гіменей — бог шлюбу в старих греків.

**) Гамадряди — садові німфи, як мавки в нас.

рукою й дивиться собі на пальці: чи це не кров? Але слеза — кров серця — прозора й безбарвна. Крізь неї можна бачити світ і життя, що пролітає все далі вперед, полишаючи сумні згадки про радісне минуле. Так: слеза — кров серця, солоня, як кров, бо ж як кров є вона, мов посвятна сіль, безкровна офіра на вітарі життя. . .

Знає Гіппія: завтра відійде вона в далеку мандрівку: зрадила Талестрис свою богиню, а Центавреса не сміє лишатись в країні, де сталася зрада. Відгускає її могутній Пан до далеких Амазонок, що осіли за Колхидою, на річці Араксі, за горами, де прикований Прометей. Загнала їх туди скитська мста. І там, серед спалених на-червоно скель доживають вільні войовниці в безнадійнім бою за жіночу долю.

Туди піде Гіппія завтра. Віднесе вона статую зрадженої богині, а тепер, в цю останню ніч, п'є Центавреса сумним поглядом чарівну красу укоханого Понту Евксинського, що ледве мерехкотить срібними хвилями, неначе дихає крізь сон. І благає її серце у моря:

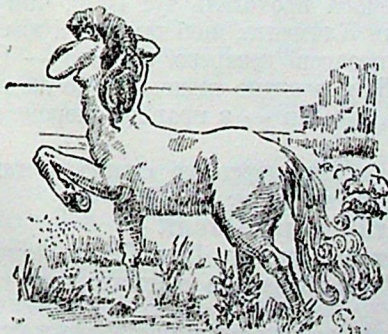
— Дай хоч памятку мені на згадку про щасливі дні й дарунок шлюбний для посестри.

І море чує німе благання Центавреси. Закипіло, набігло пінистими гребнями на беріг. А з таємних глибинь виринає повоз володаря морей — Посейдона, Хроносового сина. Бють копитами передніх ніг білі, як піна, морські Посейдонові коні, гадами вгинаються та виблискують їхні, рибячою лускою вкриті, хвости. Посейдон виступає з своєї перлової колесниці на беріг, лишає свій урочистий провід — з Нерейд та Тритонів — й іде до скамянілої від зачудовання Гіппії.

— Ось тобі на згадку! — подає бог Моря Центавресі величезну, як троянда і, як троянда рожеву, перлу. — Це — слеза твого серця. Її повертає тобі вічний Евксин. Що-разу, як затужиш за ним, ця перла відгукнеться на тугу твою. В її переливчастих веселках побачиш все миле: і рідний твій край, і усміхнене море, і твою посестру Талестрис. Бачитимеш і далі мільйони нащадків Еліна-Скита й переможеної Амазонки. Бачитимеш їхні малі радощі та їхні великі слези.

Обернувся до печері, де спали молодята, і, як шлюбний дарунок, заткнув у землю в головах у Боризеса свій тризуб.

Від тих часів володарі з берегів Евксину на знак «права водного й степового» давали володарям, собі підлеглим, що їм звіряли владу, срібний тризуб.

Пливають в лазурі ночі струмочки пахоців від привялих гірських трав, кипарисів та вкритих тінню троянд. Достиглими овочами з садів Гесперид зриваються в долину зорі з неба і гасять в Понті Евксинському свою тугу по земському щастю. Відгуки далеких голосів линуць з таємниці ночі. А може ідуть вони ще з тих прадавніх часів, коли Таврія була частиною щасливої Аркадії та ще не відірвалася від улюбленої богами Елади?

Місяць сповиває море опалевою імлою. Мрія стає дійсністю, а Земля — безжурною, як в дні юности світу.

— Та ж все, що почалось, дозрів... .

— І все, що зачалось, закінчується, — озивається старий Пан.

Зриває міддалевий горішок, не кваплючись, обирає зелену лущину, роздушує темними пальцями цятковану жилками світлу шкаралупку й виймає зерно: вкриту гнідим оксамитом мигдалину.

— А ми?.. А ти?.. — підносить з моря синеволосу голову Главк. Як шерех морем, — перебігають його мінливим обличчям хвилі тривоги. Бентежиться життєва сила перед незрозумілою їй таємницею смерті.

Помру мабуть і я. А то ж! — без страху й жалів притакує Пан, зриваючи нову мигдалину. — Помру. Як вгасне радість в моєму серці. Бо ж без радості нема щастя. А життя є бажанням щастя.

І усміхається Аркадійський бог. А від того ясного усміху червоними смугами розквітають палаючи маки між крейдяними шарами жовтих скель. Країна стає ще подібнішою до барвистої Елади з поліхромією її святинь.

Здала наближається тихий спів. Схиляється, мов стиглий лан подихом вітру. Повз невидних людським очам друзів, що століттями рахують своє планетне життя, суне людський провід коротковіких ефемерид. Нужденна одежа, босі ноги. Запрацьовані руки несуть — немов вогник власного життя — ледве блимаючий каганчик. Уста ж славлять співом Ягнятко, за Яким ходять Райськими Садами ті, що чистими перейшли шляхи життя.

Легіони вигнанців, — те відомо Панові, — наслав цезарь Траян до Таврії, щоб виривали з грудей Херсонеських скель мармур на оздобу вічного Риму. Що-вечора проходять тут вони, чий день належить цезареві, до печері Папи Клімента, щоб там вночі хвалити Бога. Сказано бо їм: — «Віддайте цезареві цезарево, а Боже — Богові»...

Все те вже чув Пан, невидно підходячи до людей. Але ж, про яке це Ягнятко співають, що він — з правіку охоронець отар, — Його не знає?

Покинувши Главка, що морською синню ростанув у хвилях, подавсь Пан за людським походом:

— Мушу все знати про всіх ягнят!

Стежками, не стежками прямує Пан. Скрізь йому — дорога, де лиш стане його ратиця. Та ж зненацька вщемило ногу нестерпною болістю.

*) Еклога — грецька назва оповідання з пастушого життя («пастораль»).

Клацнуло, мов зуби голодного звіря. Смикнув ратицею Пан — тримає її важке залізо. Міцною правицею, що й скелі крушить, зломив перешкоду. Та ж мусив сісти на камені: так мучиво болить нога. Розглядався, не до болісти своєї прислухаючись, а шукаючи лихих тенет, поставлених людською рукою у ямі, вкритій галуззям.

— На звіря було настановлено! — крутить рогатою головою скотій бог. І не надивується людській вигадливості в нищенню живого, тій хижацькій жадобі — вбити всяким способом — і явно, й підступом, — і без потреби.

Неначе жаліє Мати-Земля своїх дарів, що потребують їх тварини! Дивно... Але ж — Ягнятко? Добре, що не воно увязло в цих тенетах людських!

Вилонив дику-грушку, сперся, підводиться охоронець отар. З намаганням становить поранену ратицю. Як по распечених жаринах ступає — так палить болість. Робить ще крок, другий, а мука з ноги гвинтом провірчує аж до глибин серця, аж темніє в очах. І Пан, зомлілий від болю, що його доси ніколи не зазнав, падає між дикі агани.

Отягнувся аж ранком. З моря пахнув на нього свіжий вітрець, а ще ніжнішим дотиком майже дитяча ручка втирала обмите обличчя. Побачив свою поранену ногу в дбайливій обв'язці. Під обв'язом уміло заведено лубки. І цілий свій голий торс побачив обгорнений вовняним плащем. А над самим його оброслим обличчям схилилось молодесеньке дівоче личко.

— Випий, дідусю. Пий, біденький! — підносить співчутлива ручка мисочку з молоком.

— Теодозіє! Дівчатко молодесеньке!

Та, що для неї найкраці квіти при гірських стежках вирощує Пан. Та, що так нагадує йому колишніх дріяд.

Навколо тиснуться вівці. Схвильованим поглядом великих очей вдивляються, як молоденька їхня пастушка напуває «з рук» самого Пана! В очах отари страх вартує:

— Охоронця поранено... Вловлено в тенети — як вовка!...

Ось-ось зірвуться вівці й помчать в тупотінню тисячі ніг, стрімголів, — хоч і в безодню...

Та ж Пан поглядом вогників-очей, як волошки синіх, відганяє тваринний страх. Мовою Типі, без слів до німих істот промовляє. І, як розділені човном хвилі, розступаються вівці. Теодозія ж, підпіраючи пораненого, відводить його до близької печері..

Доволі їх нарубано вздовж берега. Мов очі, що не відають сну, чорніють вони. Стільки бо мармуру білого виїняли людські руки з грудей Херсонесу!

З сухого листу мостить Теодозія ложе. Вовну зі спин своїх овець скубе, Панові під голову підмоцує, скалічену ногу обкладає.

День і два лежить Пан. Не п'є молока, не їсть коржків, що дівчатко приносить. Аж дивно Теодозії:

— Чим тільки живе дідусь?

А Пан до дівчинки всміхається. Немов рукою по серцю гладить:

— Чей же й справді повернулась юність Матері-Землі? Чей же знову на ній об'явилися Дріяди? — міркує Аркадієць. Але ж — то все другорядне: думка про Ягнятко, що його оспівують люди, покриває все.

— Може знаєш ти, пастушко молоденька? Може чула десь нагодою...

І з питань козозного пізнає Теодозія, що й «дід лісовий» святу Істину шукає, вісти благої прагне. І привела до пораненого Папу Климента.

— Як же, доню, його хрестити? Напів-же тварина це! — хитається Папа.

А дівчинка просить:

— Пастирю! Та як охрести в нім те, що є в ньому людське! Може ж він і цілою людиною стане.

І так довірливо-світло дивиться ясними, як лампади, очима.

Схвилювався Пан. Чував: Христос-Бог «Троянових вигнанців» — умер зі співчуття до людей. Був «Пастир Добрий»...

Озивається в Пановій душі відгуком перестороги пісня Тритонів:

— «Співчуття до людей — богам смертельне»...

Та як дівчина, мов справжня Дріяда, без слів, — його ж таки мовою: самим поглядом ясным, промовляє. І краплини води хрещення падають перлинами з рук пастиря Климента на рогату Панову голову.

Не вкоротила вода хрещення Панового віку. Довго ще жив потім.

— Аж занадто довго! — ховає він зітхання у сніг своєї бороди. Занадто! Бо ж бачили сині Панові очі на прибережному піску нерухоме вмертвлене тіло молоденької пастушки. Вкинули у море люде те гарне дівчатко, що мало за провину тільки добрість і любов.

А коли замерли вдалені кроки людської ненависті, морські хвилі тихо винесли тіло Теодозії. Поклали його на шовково-блискучий, промитий пісок. Меви відспівали над ним похоронних пісень. А Пан, як сонну дитину, на руках відніс свою Дріяду до печері, що в ній його, пораненого, колись доглядала. Прибрав квітами дівчатко, до сну останнього вкладаючи. На кам'яній же стіні над входом до печері вишкрябав-накреслив слова:

Theodosia, dilecta, vivis!*)

у мові, що нею Траянові вязні говорили.

Та й ще не вмів повірити Пан у смерть. Дарма, що вона й знову схотіла перекопати Аркадійця в своїй перемозі. Бачив: Климентові-Папі на шию вязали важку котвицю, А він:

— Котвиця — надії знак! — сказав лагідно.

Та не докінчив: з слизливими вигуками й лайкою зіпхнули святого старця в морську безодню...

З того часу, як міг, уникав Аркадійський бог зустрічі з людським родом. Не він на людей, люди на нього «панічний страх» навівали. Не міг збагнути опоєння жорстокости, насолоди стражданнями, ані закліку мсти.

— Хоч і охрещений я, — хитав білою головою, та ж видко — правдивою людиною стати не можу.

І самотньо тяглися Панові дні, все рідше виходив він зі своїх печерь. Бо все ширше розростались людські кольонії на берегах Евксину. Все

*) Теодосія, люблю, ти живеш!

далі в ліси та в гори тікали фавни та Німфи. Все глибше в море ховались зеленокоші Нерейди. Не могли чути ударів залізом у білі мармурові груди Херсонеські. І останній приятель Панів — мінливий Главк тільки здаля вітав свого друга, синню морською заслоняючись. Як чайга, полохливий став...

Тільки сам гріб Теодозії Панові залишився. І в тихі ночі над тілом нетлінним пригравав Пан тужливих пісень на сиришксі, волосся дівчаткові гладив, свіжими квітами прикрашав.

Коли ж місяць повним колом на небі потретье обернувся, відбігли синьо рунним табуном Посейдонові коні — хвилі від берега, а на дні морським побачив Пан веселково-саяливі істоти. Як вісниця богів Ірис, — крилаті, будували вони над тілом старця Климента святиню з білого Херсонеського мармура, за морську піну білішого. І там довго-довго лежало те святе тіло, аж перенесли його князі Київські до свого святого міста, у церкву «На Дівех» — Десятинну.

Але ж, поки тіло Папи лежало в каплиці мармуровій на морському дні, стежкою срібною, що від гробу Климентового в небо промінням ішло, в день смерти Папи що-року приходив Пастир Добрий і Ягнятко в хащах знайдене, на раменах ніс. А за Пастирем світлосяйним, як море безмежне, безкраї стари інших овечок, кучерявими, сріблястими хмарами линули...

І до тих отар небесних рік-що-рік приставав колишній пастуший бог, охоронець отар, прадавній Пан. Знайшов і він «Пастиря Доброго»...

ВОЛОДИМИРОВЕ СРІБЛО

Під молошно-білим небом нерухомо стерпало Чорне Море. Немов виріклося назви своєї — лежить, мов дошка каламутно-безбарвна. Безсоняшний паркий день випив фарби та сяйво з неба і з моря, а натоість кинув сіру мерлу спеку.

Піт заливає очі гребцям княжих Володимирових кораблів. Втома тяжить оловом на їхні мязи. Однаково відважна в боях з ворогом чи з розбурханим морем міцна дружина тривожно вдивляється в обрії: такі, умертвлені млавою дні вішують землетрус або злу хуртовину. І не в одній чубатій голові, посивілій в боях, мевово кружляє думка:

— Чи ж гаразд надумав наш князь-хреститись у віру грецьку? Чи не в лиху годину вирікся старих богів, які все водили його до перемог? Що, як помститься за зраду ясний Перун? А пресвітлий Даждьбог не дасть більше ні врожаю, ні перемог, ні погіддя? Та й Велес... як пустить мор на коні та бидло?...

Що-правда, казав княж-вуйко Добриня, — таки ж була охрестилась Ольга — і все минулося добре. Ще навіть не тільки свої, а й чужі називали її —

«Наймудріщою з жен»!

Так воно так. Тільки ж, чи то честь мужові — хочби й найдостойніщої жінки чеснота? Не бабку, — дідів наслідувать треба! — хитають чубаті голови і погляди загартованих у боях дружинників княжих схрепуються, мов леа мечів. Все кидають те саме німе питання:

— Чи ж гаразд чинить наш князь? Чи ж гаразд?..

А князь, і сам, немов те ясне, невидне сонце, ніби розгніваний скрився в намет із важких килимів. Мовчаливий, як земля, немівний. Бо терпко Володимирові на серці: чує зневагу в тім, що мусять іти в Царгород не переможцем з мечем, щоб і свій щит на місці Олеговім прибити, а силуваний пливсти з дариною по чужу віру, по нареченну. Немов юн-юнак, що кохання шукає й над всяку честь жадає собі дівки.

Всміхнувся погордливо:

— Кохання!.. Зазнав його досить і з бранками, й з небранками. Та ж на сотки рахує своїх жінок!

І сама рука шукає меча при боці. Голос рветься до розказу:

— До бою! Візьмемо силоміць місто базилевсів і ту князівну, їхню сестру! Первина це, чи що?!

А в уяві блідим місяцем випливає, як місяць холодне, горде обличчя Рогволодової доньки — Рогніди, найнезломніщої з жінок, яку колісь бачив Володимир. Ще й досі пекучою образою горять в його серці оті слова Рогволодівни:

— «Не лить ми роззуті рабинича»!

І більше ні усміху, ні слова привітного не злетіло Володимирові з Рогнідиних уст. Дарма, що він йї муж, переможень, пан, володар. Покорив непіддаїну, та ж у мовчазній, вимушеній покорі, все чує погорду князівни до «рабинича», хоча нині й сидів той «рабинич» на столі Київськїм, пануючи над всяк нарід.

Чи ж буде такою і ця Анна Царгородська, сестра базилевсів Контянтина з Василієм? А може ще й гірше зіллячко: може чекають на

Володимира сльози? Ніколи ще не викликали вони в нього співчуття, лише — роздратовання та досаду.

— На Перуна і Велеса! — здригнувся князь. — Як осіння мжа в поході — жіночі сльози! Холодять серце, нудюю просякають думку, роблять життя нестерпним, а світ — огидним!

І кортить Володимира розметати Царгород. Знищити братів базилевсів, що жадають від нього шлюбу з Анною, як заруки за певний союз і тривалий мир. Зводиться князь на ноги й нетерпляче відкидає килим, що завішує вхід в його шатро.

З безбарвного берега виростає стрімкий беріг. До нього вже пристають кораблі. Тут відновлять запас питної води, бо тут закінчуються землі, що платять Володимирові данину. Херсонесом зачнеться край, вільний від Володимирової руки.

— Так здобути й Херсонес! — облегує своє серце князь. І його зір догонить скельних орлів, що кружляють над Таврією. Впізнає птахів по широких колах плавкого лету.

— «Птах Візантії!» — всміхається з-під вуса. І падає княжий розказ: — Потішно серце наше ловитвою таврійських орлів. Най почекає на нареченого князівна Анна!

Нема як таки ліпшого ліку на журу-докуку, як лови. І з клетотом орлім відлітає терпкість з Володимирового серця. Смакує князеві вечеря над морем. Добра щойно ввіймана риба з синіми, широкими плавниками, як крила метелика. Смаковиті й товсті, головаті «бички». Доволі й птацтва настріляно дружиною. І пастухи Таврійські, що пригнали молодих баранців, нанесли й меду, і сиру. Он стоять одалік в шкурах овечих, перекинених на одно плече, придивляються — добродушні, привітні — до чужинців вояків, що принесло їм море. Серед пастирів, як пень, імшедду вкритий, з лица темний, поораний зморщками — їхній старший. Справжній патріярх. Та як очі його молоді й живі, палають синіми вогниками, кидають іскри, як самоцвіти-сафіри.

Володимир жартує з дружиною. Велить наповняти погари, щоб не стояли порожні:

— Руси ж бо — веселіє пити!

Росказує і пастухам дати бурдюк вина. Та й до пізніх зір триває столування. І за вином князь міняє мету своєї подорожі:

— Заночуємо на твердій землі. Нам не страшні гірські розбишаки, як би на нас відважились. А печер — он скільки! Тепер — до сну, а перед світом — за мечі! Не Таврію воювати, не пастухів підбивати, — здобути Херсонес!

Луною здригнулись гори від вигуків дружини, завжди охочої до бою та слави. А з-поза скель до молодечих вигуків прислухається срібно-головий пастуший патріярх. Як білою, сріблястою хмарою сповито буйним волоссям смугляве обличчя. Не знать: де борода зачинається, де волосся — кінець. Все злилось білою, кучерявою імлюю. Очі ж — сафіри не відриваються від Володимирового гострого погляду. Аж князь пошанував старого:

— Не бійся, діду! Ні тобі, ні твоїм пастухам від нас лиха не буде.

Всміхається дід:

— А не буде, князю, не буде! Лихо, бач, на того йде, хто його накликає. Ми ж лиха не кличемо, з лихом не знаємось.

Дивні Володимирові дідові слова. Дивно й те, що розморює його втома сном. Не сила ані розпитати.

Отроки-слуги вже поставили княжий намет. Не лить бо Київському князеві спочивати, як печеніжин, у «голій» печері. Ось ще тільки запевнити мотузи на паколах, щоб килими вітром не звивались — та й піде князь на відпочинок.

— Швидче! . . .

Але тяжко йдуть до камяного ґрунту залізні кілля. Дзвінко креснуть іскри в камені гострі мотики. І зненацька озвалася скеля ясним сміхом: лунко задзеленчав, мов дзвоники, металевий звук. Меркло блиснуло стемніле від часу срібло: тавлені брили, а на них — куши монет, мов рибячої луски. Погари з чистого золота, з червленню зсередини, сміються до вільного світа на повне коло, прокидаючись з вікового сну.

Слугам допомагають дружинники: все ширше й ширше роззявляє пащу глибока яма, що поглинула колись велитенські скарби. І волф премудрий підносить Володимирові старовіку цінну зброю, ледве торкнену прозеленню старости:

— Перемогу віщує вона, князю наш!

Дружинники подають на тарчах стародавні монети-срібні тетрадрахми. На них — написи:

— «Перисад» — ще можна розібрати грецькі літери.

Кований щит, як велитенська таріль, зокола прикрашений чудовою горорізьбою з ясного золота. Обличчя красуні, а волосся — жмут сплетених гадюк. А під тарчою, на самім споді скарбової схованки — срібний тризуб, як зірниця світлий. Немов учора там його положено: такий ясний!

— То — посвятна річ! — промовляє волф-кудесник. — Не легко-важ цього дару богів, князю наш!

Упросився волф з дружиною до Царгороду, хоч ніби то й не годилося б князеві його з собою брати, як їхав хреститись. Та ж дружина не мусить вкупі з князем грецьку віру приймати? То ж, як буде вона без свого жерця?

А сам волф в серці ховає вкриту думку:

— «Таж може не Греки дружину князю, але він Греків в правости своїй прастарої віри пересвідчить? Сильні боги старовікі!»

І вже шукає волф зручної хвилі, щоб добру пораду князеві дати, мовляв, той дар посвятний слід принести в офіру Перунові. Аж поперед жерцевого впало слово князеве:

— Доволі буде нових гривен з цього срібла. — Обертає в руці монету, з напів-стертим написом: — «Архсонакт, архонт», — на них звелю свій образ вирити, на знак, що Таврійська земля цим сріблом мені чолом біла.

І цей знак «права водного» — тризуб най на гривнах моїх буде. Ще й напис:

«Володимир, а се його сребро».

Мовчки вислухала дружина князів наказ. Промовчав і волф. Лише старець-пастух, мов рівня, до Володимира озивається:

— Добре, князю, вчинип. Добре! — притакує. — Твій це скарб, твій! Вже бо раз було дано таки твоїй землі цього тризуба, й ця тарча золота була вже в твоїм див-городі.

— Що і звідки знаєш?

А старий лише рукою помагає:

— А, я! Все знаю... А звідки? Та ж я і тутешній, і давній, а це теж давнина не аби-яка.

— Так ти знав і про скарб? Чому ж не викопав раніш, як ми його здобули?

Дід покрутив пухнатою головою й знизав широким плечем:

— Ми — не берем. Ми даємо. Цей скарб, тобі призначений.

Князь вступив до намету. Слуги підкладають шовкових подушок, під голову князеві, під боки. В ногах ложка зложили викопаний скарб. А на ньому вмостився дід-пастух, улаштувався немов дома. Ні знакам, ні морганням слуг не розуміє. Аж молодий, дужкий отрок сіпнув діда за пас. А з під довгої дідової кереї обявилась ратиця, мов у цапа.

— Лишій! — розказав Володимир і махнув рукою слугам: — Ідіть!

Вже виступив з поклоном останній слуга з намету, а князеві все не йде з думки та дідова ратиця.

— «Все — каже — знаю... І ми — каже — даємо лише... Велес? бог?»...

— Та ж не інакше, — всміхається на княжу думку дід. — Невже ж ще й досі ти мене не пізнав? Чи може призабув Аркадіїтського Пана? Еге ж, еге! Того самого, що в Акакесіоні свою святиню мав. Пан я... що отари стереже, що про звірову дбає, садів пильнує, бджолу благо-словляє. Ба і в боях не раз я в пригоді бував. Але ж сам ніколи зброї не діткнувся...

Слухає князь у пів-дремлі. Немов чари на нього впали: не може поворушитись й мову неначе згубив. А Пан сріблом буйних кучерів білих, як руно густих, струснув, аж міцний ріг з них вимотався. Й від-повідає на власні думки:

— Давні, прадавні згадки... Не забудеш! Ось перед очима стоять Гіганти першорожденці Матері-Землі. Прийшли на прох з богами. В хаосі зарозумілої темноти своїй собі уроїли, що вони — великани, то ж і рівні богам. А може — ще й дужчі! Й почали нагромаджувати гори. Осу на Пеліон тягли! Це щоб до високостей небесних досягнути, а звідти богів скинути в безодню.

Отець наш — Зевес блискавками велетнів обсипає. Креше небесний вогонь. А я бачу, що — зле! Всі пасовиська мені понищать, всі отари мої обездолить. То ж і вхопив я свою сурму: з мушлі вона, щоб лякати вовків, як занадто наблизиться до отар, — та як засурмлю! Аж гори й упали. І велетні мої, мов метка псів, — у ростіч... Ха-ха-ха!... Ну, вже й попосміявся тоді я: не знать, аж де луна мій сміх відбила... Й тепер мені весело про це згадати.

А подруге... було те вже пізніше. Біля Маратону — знаєш чей? — спробував я знов заграти, коли Еліни з Персами бились. От, пустив я тоді Персам страх! Погнав навперейми, на сурмі своїй пригравуючи. Повіриш, князю, аж увесь Олімп здивувався!.. Але, що тобі до того? — задививсь у далечинь своїх споминів могутній Пан. — Олімп... Там ще добре пам'ятали, як татко мій Гермес злякавсь моїх козячих ратиць, от як і ти перед хвилию. Тоді загорнув був мене — новонародже-ного — у заячу шкуру та й припіс на посвятну гору. А діва Атене не

в ратицях, а в тій заячій шкурі лихий знак догляділа. Каже: це буде — страхополох! І сміх зібрав зашморгом дрібні зморшки коло Панових очей. — За Атеною ж іще й доси люде вважають зайців за моїх віступів. Ані думки про те, що то — лише Панів жарт, щоб з найполохливішим твором на людей жах посилати. . .

— Ну, та вже годі про це. Знаю, що ти, князю, не з полохливих, — відогнав старець тіні спогадів і поклав свою руку на Володимирову, — То ж нині хочу тобі допомогти. Прихилю до тебе Херсонесців без бою. Не хочу, щоб ти мав на собі кров, йдучи до святого хрищення.

Вельми дивується в духу Володимир. Не так тому, що «Велес», сам себе поганським богом звучи, з ним по товариському розмовляє, як тому, що з такою пошаною про християнське хрищення говорить. А Пан, мов на вже сказане слово, на князеву думку відповідає:

— Від старця побожного й благочестивого Климента знаю. Від християнського первосвященника. І вказує очима на понадбережні скелі, що над морем стали темними тінями. — Он, он. . . З тих скель його лихі люде в море скинули. Від нього знаю про Пастиря Доброго, що сам Офірним Агіцем був. Як же було мені, пастирському богові, його не полюбити? І з того часу йому служу, як вмію. От, і до тебе заради його прийшов, щоб тебе від вчинку кривавого, від наміру злого відвернути. Не піднось, сину, насильницької руки на Анну, не проливай і крові добрих Херсонесців. Стільки вже її пролито на твоїй землі! А скільки ще прольється! Аж доки ви не зрозумієте. . .

Звів з викопаного скарбу срібний тризуб:

— Аж доки — кажу — не збагнете, що, як трое Харит, як трое Суддів над тінями в підсвітті, як три Парки, що долею смертельників володіють, як трое сторуких Гекатонхеїренів над землетрусами, морськими хуртовинами та земськими бурями панують. . . — трое по-святних істот, три вартівниці мусять обеднано стати на варті краю того:

— Гармонія, Сила і Любов.

Мов струн, торкнувся пальцями гостряків на тризубі. Вони ж під Пановим дотиком заграли іскрами-зорями.

— Боги промовляють до людей символами. Колись, і я, як мав свого оракула в Акадесіонській святині, також людам на їхні питання таємно відповідав. Бо ж дух людський мусять сам свою стежку знаходити, щоб голос божеський розуміти.

Гладив старечою рукою ясну поверхню тризуба, нахилив його, лубуючись грою відблисків світла від важкої срібної світильні, що біля Володимирового ложа поставили отроки.

— Був тут скитський князенко, Боризес син Тергастерів та елінської бранки. Та ж чув ти про нього? Він перший панував над землею твоєю. І не зрозумів був він, прийнявши цей знак «водного й пільного права» від Посейдона. Забув про дух Матері-Елади, й послухався голосу дикої скитської крові. . . О, красна Талестрис, донько людська! — зітхнув Пан приглушено. Обличча його потемніло, а вогники-очі пригасли сумом. — Не посланниця неба, але сестер пекельних — Насильство, Жорстокість і Помсту — викликав оповний духом знищення Боризес з глибин підземних. Мирного тризуба не за берло, ознаку влади,

за зброю смертоносну він ужив. О, Талестрис! Вихованко моя! Дитино людська, Амазонко остання!.. Ним була ти переможена..

Обережно, обома руками, неначе крихкий шкляний лекіф, підніс Пан тарчу з головою Медузи. Витер її краєм плаща, торкаючись ніжно, мов обличчя сонного друга. І підставив Володимирові рухом слуги, що тримає перед володарем люстро.

— Дивись. Там углядиш, що було. Що буває, те минає. Та ж лишається звязок минулої події з річима, що бачили її. Віддуки минувшини — клаптики розірваного ніжного павутиння лишаються на німих своїх свідках.

І бачить князь Володимир дії днедавні. Далеким сном линуть видини. В безмежному, безлюдному полі самотія стоїть Грім-Баба кам'яна. А до неї кінь бойовий веде свого втомленого господаря — скита Боризеса. Ось і Таврія, населена дивними істотами. Вони поважали себе за богів тому, що були всі безжурні й щасливі. Пливе, як дзюрчання лісового потічка й щасливе дитинство Талестрис, доньки Амазонки, що згубила її мати, відступаючи з нерівного бою. Центавреса і Пан пожаліли людську дитину, виховали її, ще й поставили для неї храм. Ось зустрілась остання Амазонка з власною долею: з коханням до скита Боризеса. Кривава рана була заручинами: Ерос бо ранить завжди. Росвіла та рана — троянда, але коротким щастям. Так швидко, мов з маку, облетіли пелюстки. Чи ж міг звікувати в Аркадійським спокою буйний скит? Чи міг лишитись у Таврії, де не було кого здобувати? Ні спротиву, ні ворога. Була одна людська істота — Талестрис, і він так легко здобув її.

Й помандрував розлогими степами скит Боризес туди, де була здобич принадна, місто, що «прелестю міра сього» його називали..

І бачить князь Володимир у переливчастому срібнім озерці — пра-Київ. Розлогий, широкий роскинувся він вздовж берега. А, храмів у ньому, храмів! І з Півдня, і з Півночі зішплися тут боги. Та не з сваркою — людським звичаєм, але ж, як личить безсмертним, — осліли в достойному спокою. І дивляться на рід людський, що ровм мошгари метушиться: здолу — догори, згори — додолу. Та й все на тім самім місці свій танок смерти танцюють..

Володимир шукає поглядом скитової дружини, тієї Талестрис, чие наймення і по девяти сотках літ кропить Пан своїми слізьми. Чує князь: не чужа вона йому, ота красуня далека. І радіє, що знайшов.

Ось вона: в світлиці різбленій, тисовій, прикрашеній взорами вирізуваними, а між ними конячий череп старою слоновиною біліє. Сидить Талестрис, схилившись: на бойову Боризесову кошулю пришиває костяною голкою тонкі листки, нарізані з кінських копитів. Це та сама Талестрис, що — колись — знала тільки вільну гонитву полями з Центавресою! Це та сама Талестрис, що тут, у Таврії в іграх з Понтійськими Нерейдами ранок і вечір вітала..

А біля Амазонки лежить широкий пас з вичинбареної шкіри буйвоволої. Це те ж рука Талестрис так прикрасила його бляшками срібними, пацьорками шкляними. При лівій руці — дитинка в колиці спить. Цвіте немовлятко хороше, що й міри нема його красі. І мати легенько, кінчиком постола колицку на полозках, — як саночки, — гоїдає.

Все ясно бачить Володимир, чути ж — нічого не чує. І не знає, що саме співає Талестрис. Чи журлива, чи весела її пісня? Чи рипить-розгойдана колиска? Чи за вікном щебечуть пташки? Не чує князь і твердих кроків, і брязкоту, коли входить у світлицю Борисес у зброї блискучій, у панчі шлику соболиному. В руці у нього — спис, тризубом закінчений, за пасом — ніж, один — короткий, при ньому — другий, широкий та довгий. Смугасті ногавиці аж на котниках звязані й у жовті сап'янці заправлені. Кожному відразу видко: вождь, володар. І сам, як тис — міцний, як тур — нестримний, буйний, — як весняний потік у горах, що перешкоди не знає.

Поставивсь перед Талестрис, незадоволений. Дорікає скит. А вона голівку спустила, очі в колиску втупила, дивиться — покірлива, тиха. Коли не коли лише слово коротке промовить. А скитів гнів морською хуртовиною наростає, чорною хмарою чоло вкриває, каламуттю наповнює очі.

Дитинка прокинулася, плаче й рученятами до матусі тягнеться. Талестрис — до неї: мужа не чує, про власну журу забула. І раптом в покірливій матері прокидається колишня Амазонка...

Не чує князь слів. Та ж добре він знає цю блідість обличчя, що стає відразу незломно твердим. Знає цей погляд, — як крига — холодний, — дарма, що він пече чоловіка вогнем образи. Не чує Володимир слів, та й не мусить їх чути тепер: чув їх від Рогніди!.. Й не дивується князь, що блискавкою прорізав повітря тризуб. І не в білі Дніпрові чечуги — у білі груди Талестрис гостряки його сховались, криваві потьоки по собі залишивши...

Тільки раз руками вимахнула і впала на колиску Талестрис. А за нею мов підстрелений птах, звисвся вгору і з дубового столу важко впав шкурятиний, цяцькований пас, що вишивала-гаптувала скитові Амазонка.

Каламутна терпкість зводиться у Володимировім серці. В пам'яті відживає бліде з обурення Рогнідине обличчя. Випростана вся, мов гад, що наготовився скочити на ворога. І вся пекуча образа, болючіца за дотик меча, на гарт розігрітого, вложена в одно-єдине слово:

— Рабинич!

На щастя — тоді! — не княжий меч метнув іскри. Син Ізяслав, ледь-ледь семиліток, вихопив дитячого мечика, між батьком та матіррю став, углядівши Володимирів рух: грубо вхопити Рогніду за рамя...

Не чує князь, що в таємній глибині золото-кованого щита промовив скит і яке слово зірвалося з уст Амазонки. Та ж в серці Володимировім голосно звучать слова сина Ізяслава:

— Доки живий я, — матері ніхто не діткнеться!

І вже не тямить Володимир князь, де він і чи є десь у світі та Анна-князівна, що по неї він їде. Цілою істотою відчуває одно: не він Рогніду, — вона його уразила, ногами потоптала — ненавистю пекучою душу його по вінця налила. Тільки ж — за світ живий! — нікому він її не віддасть. Нікому! І ніколи її від себе не пустить. Потрібна йому ця ненависть, як найпалкіща жага кохання. Без неї й життя не життя...

Аж тяжко зітхає князь:

— Чи ж це було кохання?..

Рукою обтирає чоло. Непритомним зором дивиться на Пана. І не враз доходить до його свідомости слова Аркадійського гостя:

... — і поки зневажатимуть жінку, — все будуть рабами. Як вчинок варварський — зневага старости, так вчинок рабський — зневага жінки... І не стерпів я: забрав у нього тризуб Посейдонів. Сховав його тут, у землю. Саме тут, де смертельному дали його нестерпелі. Під скарбом боспорським його сховав я. І тільки тоді ось його даю, в хвилину, коли нове життя...

Не домовив: з кораблів озвалися сурми. Ранок будив княжу дружину. Срібною хмарою піднісся Пан, розвіявся — давній — легесеньким димом, сріблистою кучерявою імлою, полинув над море, у безвість поплив...

* * *

*

Неначе відмінений прибув у Візантію Володимир, русичів князь. З новою пошаною в серці приймав науку Візантійських священників. Нині не дрібницею вигідного для краю договору, була для князя віра, яку впізнав за вищу і той, що колись був сам за бога людям.

Анна здалась Володимирові четвертою сестрою тих трьох Геніїв — Гармонії, Сили й Любови,

що про них говорив йому Пан. Тільки ж ніхто не міг висвітлити знепокоєному князеві, навіть найвченіщі Візантійці, — як могло статись, щоб еліпський бог увірував у Христа — Пастиря Доброго і служив йому?

Один лише мовчазний, немівний схимник, що записував анали і цю подію до них записав, — зненацька до Київського князя озвався:

— З рогами, кажеш, був він, князю-господине?

— І з рогами, і з ратицями! А тіло людське від пасу аж по ратиці білою вовною вкрите.

— Так ось на твоє питання відповідь маю, — розгорнув книгу чорноризець. І водить пальцем, підкреслюючи рядки:

... — «і біси вірують і трепещуть»...

— Що тут написано, те — навіки нерушимо.

— Не трепетав він — відказує князь, хитаючи головою. — Був радісний і ясний.

— То — вже не моєї мудрости річ, — відрізав чернець.

Та князь не шукав нових висвітлень. Але ще там, у Візантії, купуючи рідкі й дорогоцінні річі мистецькі для прикраси своїх палат і столиці своєї Києва, закупив Володимир доволі й зображінь мармурових та мідяних. А серед них — справжнє, ще з поганських часів «ідолице» козлоного, рогате. До уст усміхнених семидільну сиринксу прикладає, оком хитро та весело підморгує.

Умовляли князя священники:

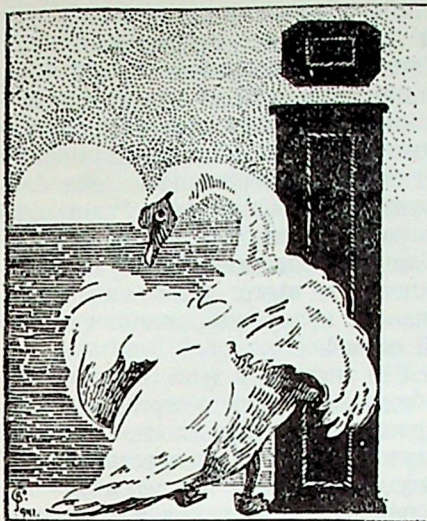
— Соблазн це, князю наш! Спокуса для люду! Не годиться новохрещеному купівлею ідолиця починати нове життя во Христі.

Але князь лагідно хитав головою. Хто ж зі смертельних міг похвалитись, що вплинув на Володимира, князя русичів?

І неначе не чув домовлянь князь, але в очах Пана виразно читав:
— Так, ми розуміємо один одного! Були ми обоє щирі в поганстві,
щирі ж лишилось і в зміні серця!

В духу був переконаний князь: не візантійські монахи, а Пан Аркадійський навернув його до правої віри Христової. Коли Йому й старовікі боги служать, то князеві сторони Гіперборейської й поготів слід вірно служити. А срібним таврійським тризубом розказав Володимир, на взірець «лабарума» Константинової корогви, прикрасити свій княжий стяг — прапор.

СВАНІЛЬД - КНЯЗІВНА

досватав володар вічної Півночі, Фрости-богатир наймолодшу доньку снігового короля Сніа, чарівну красуню Мьоль, що вся так і сяяла сніговими блискотками — діамантами»...

Свангільд від дитячих літ пам'ятає цю казку, що нині розповідає своїм дітям її заміжня сестра Інґрид. Сидючи біля вікна, дівчина схилилась своєю золотокосою голівкою над кроснами, але не вишивала: задивилась у білу імлу над сніговими просторами. І зненацька несподіваним сумом стиснулось її серце. Враз поперше усвідомила: куди б не обертала своє прекрасне личко сестра вікінгів — Кніва, Щека й Хорива, — скрізь встануть перед нею все ті самі хороводи снігових фей з кри-

шталево-блискучими, студеними очима. Куди не поглянула б тужливими очима молоденька Свангільд: все буде перед нею те саме зачароване біле коло снігів, що не відчиниться для неї ніколи, ніколи! А світ — такий широкий! А світ — такий чарівно-красний, як послухати заморських купців, що приходять з країв, де ніби то цілий рік світить і гріє сонце вкриті квітками й свіжою зеленню землю...

... «Фрости подав нареченій своє володарське берло, покреслене чарівними рунами, в яких були зазначені всі таємниці смерти. Бо ж смерть, існувала давніше — ще перед життям, як ніч була перед світлим днем. Тому і таємства смерти старші...» — продовжувала Інґрид, немов не казку розповідала, а чинила зарікання. А Свангільді здавалось: ні, то не сестрин голос говорить знайомі слова старої саги: то невидна, чарівна істота чарами студеного слова заковує юну Свангільд у срібні, блискучі мов лед, холодні, неначе крига, незломні, вічні кайдани. З тих слів виростають товстелезні, білі мури, міцні, сизі ґрати, — й вони замикають дівчину на ціле життя. І згодом буде вона — Свангільд, як давніш їхня мати, як тепер її сестра Інґрид, розповідати своїм дітям ту саму казку про Мьоль. Буде і вона, як давніш мати, а нині її сестра, ткати певні й міцні тканини, вишиватиме чорних круків на прапорах. Таких достойтно, як оті, що поза вікнами впевнене, зловісно ходять по сніговому полю, немов збираються на чорну, урочисту раду, що на ній мова лише про смерть, про ніч, про студінь... А понад олив'яними сивими хвилями завжди суворого Балту маятимуть знову такі ж чорні круки норманських прапорів на щоглах кораблів грізних вікінгів, що приправляються вже в путь по славу та здобич.

Чому ж їм немає впину? Чому вони не знають перешкод? Та ж цілий світ і ті країни — тепла і зелені, — коли ще не належать, то

можуть належати їхній сміливості, силі й зброї! Бо ж хто в світі не знає бодай тієї однієї молитви:

— «Боже, ратуй нас від грізних норманів!»

Але ж молитву знати-знають, та ж спротиву норманам нема і бути не може. Світ кориться їм і віддає в їхні руки всі свої радощі.

Ось, в ті переможні бої підуть тепер і Свангільдини брати: Кий, Щек і Хорив. Піде Інґвар — Інґридин чоловік. Піде з ними також і Ерик Гаарфагер, смуглявий, черноокий, чорноволий красень, що з ним позавтра мають заручити красуню Свангільд. І тоді вона з іншими жінками лишиться вдома... посеред білих просторів, що на них блищать снігові блискотки й радять чорну раду чорні круки. Радять про смерть, про ніч, про студінь. Радять раду про все, що не є життя...

Як ялина стрункий, гарний з обличчя, з дивними, блискучими кучерями Ерик. Кажуть: нема кращого за нього далеко-широко. А чому ж серце Свангільди «не впізнає» в ньому того, вимріяного, що йому єдиному має належати воно, її серце?

І чує Свангільд, що роздимаються її груди, а в душі, як окріп, закипає нестримний вар. Ні, так не буде! Вона сама нестримна й бурлива, як гейзер, вона зірве всі покришки, розсадить уложені звичаєм крижані пута, зірве, братами призначені заручини і вирветься з цієї білої змори! Бо ж той, кого вона перед собою бачить, той, що піде з нею при плечі в життя, — той не живе поміж цими круками в білих просторах! В іншій землі, між світло-зеленими лісами, на квітчастих луках, прорізаних блакитними стьожками потоків і веселих річок, — там, може навіть лише ві спі — живе її мрія: красний лицар, опалений на ледяним вітром, а палким сонцем, аж від нього самого відбиваються сояшні проміння. Там не чорні, зловісні круки, а срібнокрилі лебеді мерехотять своєю теплою біллю в усміхнених, блакитних гомінких водах. Там тепле, тремтяче повітря, повне барв, просяккле медом і стиглими овочами, що все дзвенить і грає пташиним співом. Там — радість і краса, день і життя. Там — щастя! Як би ж могла не кохати всією душею, цілим своїм єством Свангільд і ту вимріяну землю, і того урівного лицаря — сояшного сина! Як би ж вона могла зрадити тій прекрасній мрії за для цієї суворої дійсності? Ні, Свангільд не така, щоб взагалі могла зрадити! А кучерявий Ерик, з волоссям, як вороняче крило, — то лише примара. Лише гра тіней та імлі, як і вся ця снігова віхола та занесений снігом цей білий, студений край!...

Сонця!.. Без сонця — нема весни, нема дня, нема життя!...

Ще того ж вечора замкнулась Свангільд в окремії світлиці з своїми трьома братами. І дивні річі почула почесна зала, де зберігається непереможна, прадідня зброя, де посвятний вогонь що-днем приймає офіру тіням предків. І хоч дуже любили красуню сестру всі брати-воїтники, та ж запальний Щек аж мечем дзвонив по тарчах прадідів, на повний голос прикликаючи душі предків до участі в пораді.

— Хто ж бо те бачив, хто ж бо це чув, щоб молодша сестра сперечалась з волею братів, що заступають її батьків? Хто ж ві сні таке бачив, щоб дівчина відкидала заручини братами вибраного нареченого та й ще хотіла податись у мандрі світами, шукаючи — сама! — як викінг, країну своїх мрій, а в ній — не дійсного, а тільки урівного вибранця!

Однак найстарший з братів, ясноокий Кнів, що звали його звичайно Києм, простяг правицю до середульшого брата, розважного Хорива. Той довгим поглядом, без суперечок, навіть без слів тільки заглянув сестрі до її вогнем палаючих очей. І той погляд, дужче, як Щекове обурення, охолоділо бурхливу пристрасть дівчини. На хвилину спустила очі Свангільд, стисла губи й її ніжні щічки трохи stratили рум'яну барву. Тверду волю мужа побачила в безгнівному братовім погляді. На мить відчула й свою дівочу слабкість перед силою мужа, що їй скрізь у світі кориться доля жіноча.

— Не мовмо зайвини, як пустії. Не противен я, щоб дівча спробувало долі мужа. Таки ж бо з нашого вона роду. Не хоче тихого щастя жіночого, не хоче бути охоронителькою ватрану хатнього, — ну ж, найспробує тягарів долі мужньої. Не словом, ділами най доведе, що без вину стати може проти небезпек і вгіддя широке заслужить, — промовив розважно Хорив.

Свангільді било дзвоном серце в грудях. Піднесла погляд до виспру й перевела очі на Кня. Але в її погляді вже не було вагання. Ясно бачив Кнів: не відступить молода сестра ні перед чим і з ним самим стане на прю. І задоволений, товариський усміх ледве помітно блиснув під довгим вусом. Дівчина ж відчула в собі ще більшу відвагу та силу. Простягла долоні над вогнем ватрана й запряглась:

— Вдячна стану я з вами до бою, як муж. Матиму вгав аж. . .

Та Хорив затримав дальшу мову:

— До бою, як ми, — не мусиш. Але стати при нас і в бою будеш. В мистецтві лікарськiм, в знаттю чарівних зел — ти перша в нашій землі. Покійниця мати наша передала тобі все своє вміння. То ж, коли ми кровю платитимем за славу, не будеш взайві і ти при нас і дружинниках наших.

Ледва договорив, як залунали шалені удари меча раз за разом у двері світлиці. За мить, що в ній брати вхопились за мечі, відскочив засов і дубові двері розчинились, а ними увірвався до залі опалілий гість — Ерик. В правиці — двосічний меч, в лівій руці — золотий вінець, перстень й покривало — завій для нареченої, що їх, йдучи на нараду з братами, відіслала служницею своєму женихові Свангільд, замість листа зі словами: — «Відкидаю тебе».

Та ж було запізно вже: впало слово Свангільдиної присяги, боги чули його, а тіні предків були свідками.

— Пізно, — спокійно промовив Хорив до Ерика. — Беремо за ніщо твою загару: ненагідна вона. Годиться діві вчинити вибір, — так говорить старий, мудрий закон Норманський. Може виріктись долі жіночої, коли приймає долю мужеську.

— Як закон, то закон — до кінця! — метнув блискавки з чорних очей Ерик. — Хто вирікся долі жіночої, не сміє мати мужа до смерті. Най же присягне перед нами, що серця свого жадному не віддасть і слова любови ніхто від неї не почує.

І неначе підстрелена мева, впала тиша у присмерк великої залі, під вирізувані, зчорнілі дубові сволоки широкого виспру. Лиш у великім ватрані тріщали могутні стовбури порубаних ялин і кидали між стурбованих людей снопи іскор. А за вікном тихенько хитали вітами, повні снігового навису велитні дерева й немов сумно лунав голос віхоли:

— Свангільде!.. Щаслива Свангільде!..

І зрозуміла сестра вікінгів: сходить на неї віщий дух. Йде з ночі, з країни, де нема часу і не буде. З країни, де — круг вічності без початку і без кінця. Свангільд зробила рішучий крок до ватрану, швидко вилила з пошвантеного рогу троїстим надгоном вина, вкинула дрібку соли, що взяла з вівтаря хатніх богів й додала до своєї офіри зерно запашної смоли. Над кадильним димом простягла білі руки й обернулась до вікінгів:

— Вам, браття, буду віщою жрицею. Стану біля вівтаря богів ваших, щоб з димом кадила та офір возносити й молитву свою.

На Ерика не кинула й погляду. Не в мові з ним, ніби його не в цій світлиці, а й в світі не існує.

Мов свічкою припала Ерика образа, смикнула біль нестерпна, навідріг жбурнув свої шлюбні дари у вогнище ватрану й високо підніс угору голий меч:

— Най же першою твоєю офірою, жрице жорстока, стане моє молоде життя! — й холодне лезо Ерикового меча вгасило переповнене кровю його гаряче серце. Впав юнак на руки Кніва, а із заповнених крівавою ліною уст зірвався прокльон передсмертний:

— Останньою ж офірою най станеш ти сама, як що серце твоє пізнає любов бодай і в сто-крать менчу, як та, що нею було повне моє. . .

*
* *

Збулася Свангільдина мрія: подалися брати в невідому країну на теплий південь. Не була там пекельна спека, та ж радісне тепло напувало всю землю, в тихій блакиті спокійних вод плескались срібнокрилі лебеді, повітря дихало ароматами стиглих овочів, а над морями безкраїх степів дзвенів синій дзвін безхмарного неба. Було так написано в таємних рунах волею Передвічного, щоб не тільки знайшли ту країну, але ж словом мудрим — не мечем і не вогнем — здобули її.

Кий сів князем на престолі. Щек воеводою став над військом цілої землі. А Хорив — справедливий і мудрий став суддею розважним на сторожі правди. Діва ж Свангільд звеліла поставити свій город — городище при храмі Тора, там, де невеличка блакитною стьожкою в зеленій луці гомоніла безіменна річка, несучи свої веселі співи на розраду могутньому Дніпру.

— Хочу бути і я, мов річка ця, безіменною при братах-володарях, — сказала Свангільд. — Не знайде мене Ерик, що закликався:

— Мені ти обіцяна, мовою й будеш, бо найду тебе скрізь.

А от же «кучерявий юнак» був уже близько, в цій таки землі. Ось, ранком, випливає його тінь з рожевої імли, що парує над Дніпром. Ось, — з кадильного диму обявиться його міцна рука з мечем закрівавленим. Ось, у вечірнім присмерку на цілий зріст стоїть — коливається над тихою Свангільдовою річкою. Очі заплющені — й не бачить він Свангільди. І уста має міцно зтиснені, безкровні, бліді, неворушкі. А от же, немов пронизує Свангільд гострий погляд чорних, палаючих очей, а мовчазні уста нагадують:

— Обіцяна — будеш мовою. . .

І в теплій ночі крижані кайдани зтискують Свангільдіне серце. Чи ж втече вона від долі? Чи ж не марно покинула сизі хвилі холодного Балту? Бо ж покинути землю — одно, але долі не кинеш по дорозі: вона — все при тобі.

І в радіснім краю, оточена почотом юних дівчат, відданих служебниць, покірливих, слухняних рабниць і рабів, — невесела живе Свангільд-князівна. Не до людей на дозвіллі їде вона — все до своїх лебедів, що їх сотки розмножила при своїм городищі. В горі ближчі тварини, ніж люде. Аж посполиті люде помалу гомонять, таємно шепочуть:

— Не прості то птахи у князівни. То — духи таємні у вигляді пташнім. Служать і радять жриці чужій, пророкині. Від них звідує все. Тому і нема для неї таїни. Нема і хвороби людської чи скот'ї, щоб її не загнала в ліси-дряговини. Нема рани такої, щоб не злічила...

Що ж Свангільд незмінно — в одязі білій, у білим завої, а як у храмі — з білим квітням, — то люд, часто її бачучи, як годувала з рук своїх білих лебедів, що летіли на голос Свангільдін, обгортали її шовковим шелехом срібнобілих крил, зрошували перлами водяних бризків, — почав звати чужинку-князівну люд городовий:

— Діва-Либедь. Лебідь-князівна.

І вірили всі, що, коли схоче, стає й сама «воріжка-Либедь» білою лебедицею й між її лебідями не впізнає її отой чарівник, що мечем грозить їй у димі кадильному, та шле закляття з імлі вечірвої. Тоді скрізь світами ширяє чарівниця-воріжка. Часами й невидимою стає — й тоді найчарівніше лічине зілля скрізь узяти може, всяку неміч ізлічить, ізгоїть. Але ж — і противно: з найдальшого закутку світу може й додому найгіршу хворобу принести. Відає вона не лише про недуги, знає й про «воду мертву», що краплею одною найдужчого знесилить і в могилу вжене, але ж знає й про «воду живу», що нею на шмаття порубаному життя привертає й того, хто конає, дужим знову робить. Знає Либедь-князівна, чужа чарівниця, мінуле, майбутнє і вічне. І нема в світі істоти, що мала б силу міцнішу, як Либедь...

Тішився люд. І боявся. Навіть, коли хтось зачув увечері звуки срібних струн з арфи Свангільди, що падали у воду з стрімкого берега, — ніхто не підходив до городища ні суходолом, ні човнами. Мало хто її знав і з обличчя: сливе не було таких, щоб сміливо поглянули на красну сестру князів.

А от же, знайшовся князів дружинник — Путятич*) Ізмарагд-Святогор, що не лише не боявся глянути на чарівницю, але ж і очі свої назавжди на ній би лишив. Бо ж ізроду був такий вже Ізмарагд: не бажав він можливого, а лише самого недосяжного.

— Лишенько ж мое! — бідкалась перед подругами Святогорова мати, ще коли був отрочатком. — Все те причинилось хлопчищеві від «жабиного каменю», що через свої вичуди доля йому до колиски поклала.

Путятич ніколи з тим чарівним каменем не розлучався: у гривніладанці день-що-день носив під одежею. Знав, як і кожен знає: «жабний камінь» виростає з мудрости змиїної в голові цариці гадів, щойно

*) Старий київський рід.

переїде володарка жабів і гаддя сто літ. Тяжко здобути той камінь, але ж здобути можна.

І тому, хто володіє талісманом таким не страшні: ворог і меч, наговор і чари. Не відає власник «жабиного каменю» ні страху, ні жури, ні хвороби. Лише має він тугу за чимсь недосяжним.

Все це кожен знає. Та ж не відав ніхто, як саме той камінь блакитнавий, прозорий, з вогником-іскоркою, що зіркою золотою в нім миготить, як він до Святогорової коліски дістався. Кажали, що підкинула доля — Рожаниця.

Ото ж, — казав Ізмарагд, — цей камінь — то доля моя. — А про долю хто ж знати може, відкіль вона приходить і куди провадить?!

Може ж ото саме та доля й провадила раз-у-раз стрункого Путятича до тихой заводи під городище Свангільдове.

— Та ж там найліпше місце для лову! — стрічував Святогор свої кучері. — І на чирят-шилохвостів, і на кавку смапшу, дарма, що маленьку, й на такого велета, як ненасить — баба птиця. З соколами, часом і з писаним котюгою-пардусом ходив Ізмарагд на Свангільдову заводь, що тягла його, мов липовий квіт бджолу. А від заводи — вже до палат князівни шлях недовгий. То ж сталося, що де зяєсніє білий Свангільдин серпанок, враз коло неї — білої лілеї — мов тополь стрункий виростає й загарланий Путятич.

І палає зорею вранішньою принаде личко Либедь-князівни. І чорними сонцями сиплять проміння очі Путятича. Та і не самій сестрі вікінгів, те ж і князеві Києві до серця дружинник-юнак. Снагою, хоробрістю й родом — рівня. Бо ж старі люде знають:

— Враз із самим Дніпром в Україні цей рід стародавній об'явився. Такий же стародавній він, як і місто саме, що його і днедавній Фойниківці «стародавнім» звали. Бо ж таки місто наше, що довкола городища нового повстало, яке нині Київом зветься, від віку на цій землі лежить і від віку підосви його мис Дніпро — сивий Славута. А Кий? Що ж — Кий! Він лише зі сну збудив місто старе...

Збудити — збудив. Але ж мусить подбати, щоб знову до сну воно не запало, щоб на князівському Київському престолі було запевнене сидіння роду князівському. Та ж не так це легко зробити, коли всі три брати варяги не дівчат, лише вдову-Війну кохали, а з дів лише до діви-Слави залицялись. То ж і не одружився жаден.

І якось на дозвіллі сказав братам Кий:

— Чи не віддати б нам, браття, сестру за Путятича? Розпочнем рід новий князкий, пов'язавши наш славний рід з славним родом цієї землі?

Але Хорив розважно похитує мудрою головою:

— Не діло, брате, мовиш. Таки ж ми всі тров чули її обітницю — дівою посвятною свій вік увесь звікувати. Предки, брате, за свідків були!

— А чому б тобі самому, брате, жінки не взяти, коли про рід майбутній дбаєш? — спитав Кніва Шек.

Усміхнулись блакитні очі Києві, як синя хвилька на водах Дніпрових:

— Це саме, брате, й тебе міг би я спитати. І ти скажеш те, що скажу я: воjak — війні належить, а коли він — ще й Провідник, то

аби його на те стачило, й не сміє він серця свого мягчити справами родинними. Мусить думати лише про рід, а не про родину. А сестрі — з лиця її бачу — тяжко самітність нести, та й на літах вона вже. І хоч правда те, що обітницю богам вона подала, та ж саме боги — не люде й не вимагатимуть від кволої людини того, що їй заваякє.

Похитав головою Хорив. Промовчав Щек. А потім обоє вклонились братові:

— Ти — князь: най буде міцне твоє слово, що його ми все до розуму приймаємо.

А сама Свангільд вчуває, як розквітає квіт її серця. Не лише саме її небуденне життя, — увесь світ новою красою, сліпучим сяйвом осяюється. Бо ж мабуть з першого погляду впізнало само серце в Путятичові того «справдішнього», того лицаря, що Ерик-небіжчик в Норманській землі був лише назнаком. Таї, видно, й сам Ерик не витримав сили Свангільдиного чуття: переможений він, бо ж його примару в небуття загнала правдива дійсність. Вже більше не бачить Свангільд Ерикового обличча в серпанках имли чи кадила, вже не загрожує їй його закривавлена рука. Заспокоївся мстивий дух, чи може боги, що їм не жалувала офір молоденька жриця, вгамували його. Хто ж знає таємниці божі?

Як часто нині ворожить Свангільд, намагаючись прочитати ті руни, що їх креслять табуни її лебедів по блакитному люстру «її річки». І бачить з них і чує в зигзагах солов'їних трелів, що річкою місяшного сяйва плывуть над водою, чує і в пеноті теплого віддиху травневого вітру:

— Щаслива ти, Свангільд! Щаслива... Вже близька година твоя!»...

Сидить Свангільд над кручею, не начудується тим шепотом і співами. Та ж міцнішає вітер. Гонить повісма темних хмар. Вже й місяць сховав за ними веселе своє обличча. Замовкли й соловії, нахилені з вітами дерев до стривоженої землі. Черкнув перстом вогнений знак тутешній володар Перун й кинув на землю повну пригорщу стріл, аж небо гучно зідхнуло з далекого далека, а земля загорнулася в темносиню керею...

Вранці підпливли до Свангільдиного замчища Кий та Хорив. Питали брати: за ким стануть боги в новій війні, що мала початись? Ворожить на посвятній воді Свангільд. Та минає час, а знамення не приходить. А може не вбачає його жриця-пророкиня, бо ж занадто голосно співає її власне серце? І не чути за його співом голосів божих, бо ж ніби на сурмі грає серце, все те саме: — Не туди дивись. Глянь-поглянь! Глянь-поглянь!

І відвела свій зір пророкиня від посвятної води, між чубаті братові голови метнула погляд, туди де з малого гурту найближчих дружинників княжих любується «Ладом своєю» рославий Путятич. І рвуть стріли очей Святогорових таємне мереживо божих письмен у посвятній воді. Думки пророкині, замість всі докупи збитись, мов розцебетані ластівки, ширяють в майбутнє. Не про вістки важні, а про радість близького кохання співають вони вкупі з її серцем.

Нема знамення.

— Відступились від нас боги, — говорить розважний Хорив. — Послухай мене, брате: не веди нас на сусідів. Ліпше пошукай на час миру. Пошли не вісників бою, а послів з дариною.

А в самого зтискується серце:

— «Та ж все це тому, що ухвалив Кий звязати подружжам вільну, посвячену богам діву-сестру!

А Кнів спокійно махає рукою:

— Ні, брате. Не від нас відступилися боги, а відійшов від сестри віщій дух. Бачиш: розв'язують боги свою пророкиню, відпускають на волю вони її серце.

А, говорячи, глянув князь на Ізмарагда Путятича. І сталося так, що човен Святогорів відстав від княжого супроводу. Затримавсь у тихій затоці й лишився стояти у ній при березі, неначе нікуди не вела його рука Долі-Рожаниці.

А Свангільд нічого не бачила перед собою. Від несподіваної мовчанки богів турбота влилась в її душу. Серце, що так затремтіло, наповнене радісними поглядами Путятича, — тепер ніби зірвалось, і — порожнє — покотилось в річні хвилі. Була порожнеча, що відтулилась за незримою запоною, розірваною надвоє згори аж до землі. Чи зможе отямитись приголомшена Свангільд, що для неї померк білий світ? Не знає, як розлучилась з братами. Не памятає, що сказали вони при відході. Згадала тільки на одно, як колись радив Щек:

— Коли мавш серце стурбоване і кволій дух томить тебе — найліпший лік — метати стріли. Певність ока і твердість руки розженуть усі турботи і повернуть спокій.

Вхопила Свангільд свій лук та сагайдак і самітня пішла від храму до затоки. А там — аж мерехтять від рушних лебединих крил. Неспокійні сьогодні птахи, як неспокійна Свангільдова думка. Немов простягають до неба білі руки, так збентежено бють вони крилами. Ані не помічають присутности своєї пані. Та ось затихли раптом і знерухоміли, утворивши коло. А посередині — найсильніший і найгарніший, улюбленець Свангільдин могутній чорноголовий лебідь поставив крила парусами, шию вигнув і кинув до неба повний туги спів. Знає Свангільд: співом розлучається лебідь із життям. Тільки ж нині здається їй, що то не лебідя, а її власне життя має відлетіти, бо ж боги, що все були до неї нахильні, нині її занедбали. Тремтять її руки й тятива, мов струна, трудить — нарікає. Отямилась, згадала знову братову раду й, поклавши стрілу з пером лебединим, намірила певно:

— В ту сріблясту осіку, між тих двох чорних цяток, що немов Ерикові очі дивляться на неї.

Заспівала стріла, а рука князівни вже сягає по другу. В посріблених галуззях осока метнулась знайома примара: Ерик з мечем у руці. Грозить чи перестерігає?.. Однаково: — «досить!» — кричить — розказує друга стріла. А з її виттям зливається стогін людський. Зникла змора. На білявий стовбур точиться-хилиться Святогор..

Ще на мить підніс руку. Немов милий дарунок притискує до грудей Свангільдину стрілу. Ще мить стоїть, обершись на стовбур і, неначе звалений подувом вітру з тих крил лебединих, що всі разом зашуміли над ним, падає підрізаний на зелену мураву, на березі порожньої затоки. Порожньої: всі бо відлетіли, лежить тільки одинокий

білий птах, що вже доспівав свою останню пісню. Коливається, мов квітка біла, неживий лебідь на блакитнім люстрі затоки...

Звіриним скоком метнулася Свангільд. Тулить до серця голову Путятича. Мнє зблідле обличчя горячою слезою. І ще розплющились на хвилю Святогорові очі, а бліді вуста під вусом соболеним усміхнулись м'якко:

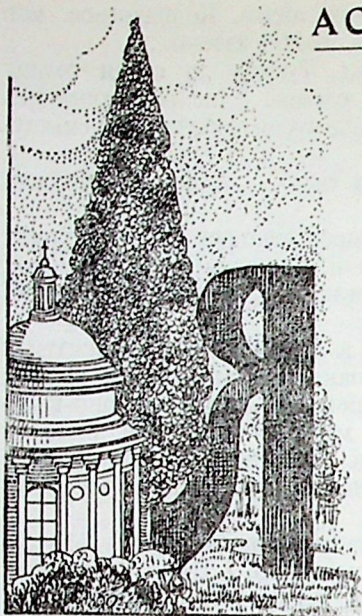
— На заручини ішов я по волі брата твого... А ось «парубоцькі запоїни» — кровю...

І вгасли останні слова. Зачервонила кров юнакові уста, смикнула великим тілом душа, відлітаючи, але ж очі, блискучи, мов два чорні агати, не сховались за повіками: любовали й далі з краси коханої чужинки.

Мов жбан розбилося серце князівни, а з нього витікало життя з палкими, нестримними слізьми. Бо ж плакали Свангільдини чарівні очі, плакали так довго, аж залили повинню все життя вдовиці-нареченої, залили й смерть коханої втіленої мрії. Не перестали, плакали далі, мов стали ті очі жрекині-чужинки бездонними криницями на чужій землі. Сама ж Свангільд князівна Либедь злилася із тихою затокою і стала річкою сліз.

Зрозуміли це жерці й ворожбити Свангільдиного храму. Збагнув те й здивований люд. Ствердили і Кий могутній, і Щек боеславний, і мудрий, розсудливий Хорив. Інак бо й думати було неможна: бачили ж таки всі тільки самітне тіло красного Путятича, прошите стрілою Свангільди. По самій же князівні й сліду не було. А-ні знаку! Зникли й усі лебеді, крім мертвого, що тихо коливався на замерлій поверхні води.

Коли ж прийшов старий волф-наузник, лікар й оглянув убитого Ізмарагда, — то знайшов: глибоко в рані, під гострим кінцем стріли в саме серце юнакові пробився його талісман — «жабний камінь». Правду говорив юнак за життя, правду прочуваючи: був то «камінь його долі»...

к хмара, що несе громовицю, тиха й біла сунула лава Святovidових жерців княжим дідинцем. Водслав, верховний жрець, взяв із собою численний супровід навмисне:

— Най бачить князь Аскольд-Миколай, що нова віра грецька не зменшила давнеколишньої горливости. Ще стоять на висотах Київських і Перун Срібноголовий, і Святovidова святиня пишна під охороною трьох соток мужів певних, збройних, комонних. Вони і день-денно, і ніч-нічно почесну сторожу при храмі держать...

Та ж... і дари Водславові, й прохання покірні й умовляння, що таять в собі натяк-пересторогу:

Могутніці Стрибожі Внуки, як персть земна, людина ж — марна, хоча б і княжим вінцем увінчана...

Все ні дочого, все — дарма: тільки злоститься князь, а ні вислухати не хоче.

— Годі мені в очі світити і досить колікувати! Надаремний загай. Сказано — промовив князь і підвівся з столу.

Був неупростний й твердий, як скелі над морем Варяжським.

Сказано!.. Капище Святovidове знищити. А ні стовпа, що на межах гаїв посвятних, а-ні того «слупа» Святovidового трьохликого віднині не стерпить князь на землі Київській. Бо ж вся та країна, як довга, так і широка — невзбарі має стати, як став сам князь Миколай — християнською! То ж за три дні най вимадрують жерці за межі Київські хочби й до землі Ругіан, чи на острів Руйану. Там бо ж найпишніша святиня бога їхнього. А за минуле князь не мстить: можуть взяти з собою все своє добро, всі начиння посвятні і самого Святovidа з Перуном.

— Мені бо, — з усміхом закінчив Аскольд, — не лить є з істуканами на прю ставати. Не вороги вони, лише — непотріб.

І немов на висміх жерцям, що докуку йому вчинили, князь виїзд на влови затримали, — не зачекав Аскольд, щоб Святovidові слуги бодай з двору княжого вступили. В миготінні зброї та барв, мов вихор, триском винісся широко відчиненою брамою князь із дружинниками. Куряву збили на гостинці широкім й впрост через Поле Угорське майнули в ліси Звіриньцькі по глушинах понадбережних.

Ледве стримав правицю свою Водслав, щоб стрілою прокляття в зобидчика-князя не метнула. Та ж: чи бог потребує зброї на смертного? Жрець щільніше загорнувся своїм білим плащем, нижче насунув на скроні дубовий вінок й пошепки дав шлюб:

— Буде гідна тебе, Святовиде, остання офіра наша. Буде!

Черком всів на коня-білогрива, що ніколи не стрижено йому довгого волосу ні в хвості, ні в гриві й також повним чвалом вилетів з своїм супроводом з княжого двору.

В святині ж закипіла праця, заметушилися жерці й вірники, мов бджоли в бортні в дообідній липневій порі.

— «Буде гідна тебе, Святовиде, остання офіра!» — думав свої Водслав, даючи накази щодо приправ у мандрівку далеку. Та ж дивні були ті приправи жерців. Не складали майна до міхів шкуратяних, не зашивали срібла-злата до широких мандрівних чересів. А натомість лагодили зброю: на куші тугі нові тятиви напинали, мечі гострили, на оштепи брали калені трьохбокі грати — «ключи». З ставнів виводили посвятних коней, що їх Водслав пробризкував наговорною водою.

А за коротку хвилю не тільки триста вершників з варті Святовидової, але ж і молоді жерці — піші й комонники розсипались по лісах Звіринецьких. А Водслав, що тільки він один міг до святині, де Святовид перебував, увиходити, — щільно затяг ізсередини шкуряну запону. Запинала вона одинокі храмові двері, що виходили на широке двориче храмове, куди сходились всі інші жерці, трьох ріжних гідностей, слуги Святовидові — старші вірники на моління й офірування.

Старий жрець вклав до Святовидової правиці важкий двосічний меч. З лівої руки виїняв ріг з вином, натомість дав «родину стріл наговорених», в крові гадій закалених. Потім високо підніс до неба руки й молився-стогнав:

— Під меч! Під меч поклади його, боже. Під меч!

Відійшов на кілька кроків до срібної миси, що стояла на штудернім тринозі, налив до неї води «непочатої», тієї, що її до схід-сонця сам що-дня з «таємної» лісової криниці-джерела приносив. По тій воді ворожити мав.

Переніс триніг з мисою перед статуєю бога, нахилився над водою, простягнувши вперед руки, й заляк з нерухомим поглядом, зануреним у прозору воду. В храмі напорошилась тиша, ніби чекаючи пророчих слів. Але з-поза храмової стіни почав пирхати Святовидів кінь. Здавалось питав Святовіда, нагадував:

— «Чи не час вже обіздити землю? Та й проглянути треба: де безпека причаїлася, чи нову напасть готує Чорнобог?»

Пирхав і пирхав, неначе з нетерплячки. Стояв завжди за вівтарною стіною, завжди напоготові прийняти на спину золоте сідло, що лежало в самому храмі до распорядимости бога. Тільки ж бог та найвищий жрець сміли діткнутись посвятного коня. Жрець міг його годувати, напувати, чистити, але кульбачити золотим сідлом міг тільки сам Святовид, коли в темних ночах робив «оглядини світа». Ранками по таких ночах Водслав знаходив посвяченого коня вкритого милом, в тяжкому диху. Але трьохликий його володар був незмінний, сторожко, але спокійно дивився він всіма шістьма очима в минуле, дійсність і майбутнє, й ні що в світі й поза світом не було вкрите від його зору.

Час минав. Жерцєві руки, мов налиті оливом, тягли до землі. Очі від напруги зайшли сльозою, ноги тремтіли, у вухах гучало. Немов земля починала тріпотати, як на водянім шерху, а над нею гучав розгойданий бурею лїс. Імла застилала воду в мисці, закручерявилась перед очима, креслючи веселковї стежки та протопти. І ними побїгли Водславові очі, немов колїцата, пущенї згори. Думка ширяла орлицею понад всїю Київською Землею, пильнуючи кроків тих, кого послав сам Святovid розказом уст жерця свого — Водслава.

— Не нашою — людською. . . Своєю власною рукою помстися, боже, Тобі належить насолода та! — молився Водслав з останнїх сил, а серцем відчував кроки підвладних своїх і тупїт їхнїх коней, що, як і вершники, мов житло власне, знали старезні лїси далеко й широко.

А в глушинах тих справді сотки очей стежили за Аскольдом та його дружиною, що продирались лїсами-хащами. Та князь нічого не прочував, не вчув і не побачив, бо «йшов за звірем». Тільки було йому — ловцеві вправному — неначе дивно: от-ось зовсім близько, субїч шусне, — і знов — немов у тань пїпов — не чути ані диху! То ось немов мигне у сухолїсі, то знову в сутїнь пірне, як ведмїдь в свою гавру. Ні пси, ні пардуси-котюги не можуть «піднести» звіря. Омана, чари, злуда? . . . Та ж ясно чути: ось знову хрустить під звірем! Та ж най і чари: князь не відступить! Все прудчїш летить Аскольдів кїнь, все глибше в хапу заносить. Давно вже князь — один, з дружини лише четверо в звязку, не відстають від князя. То — найпевнїці й найліпшї ловці-товариці. Та й про них забув Аскольд, бо ж пориває його цікавїсть і загара.

А в кашпїці під звїслими вусами жерця Водслава ясніє злорадїсний усмїв:

— Добре справляються Святovidові діти. . . Бог помагає своїм вірникам. Вже ведуть вони гуцавинами Аскольда туди, де знайде його Святovidова мста.

Ось, ще хвилинка, і раптом, як зєла з прїлої весняної землі, теплими дощами Яр-бога змитой, — вирости довкола князя бойовники Святovidові. Так вправно мечами блиски метають, що — здається — в кожного не дві руки, а по шість пар з рамен виростає. І кожна кидає блискавки. . .

Довершено!

Цїлою своєю вагою впала помста. Смертельний удар засяг князя Аскольда, не минув і його вірних прибічників-друзів. Всі удалі та угарні ловці стали вловом Смерти-Морани: полягли кїстями на узміжку Поляни Святovidової. Ще на мить одну отямився вбитий Аскольд. Усвідомив уривком вгасаючої думки:

— Пробито голову в тіменї. . . ноги зломані, груди проткнуто списом. . .

Кликоче не зтужавїла ще князя кров у роззявлених устах, а каламутний погляд, крізь серпанок смерти ще бачить лісову прогалину. Он межний стовп на узміжжі, вартує Святovidів «Слуп» над потоком. Он сям-тут лежать всі чотирі дружинники княжі, що з ним вірно сябрували, всі — чолом до землі — поганському богові в-останнє вклонились, у підніжжа «слупу» лягли. Найближче до князя, улюбле-

нець юнак Услад, головою русявою аж у потічок занурився, в драгву увяз руками... Немає більш нікого — повтікали убий-душі...

Вгасаючий Аскольдів погляд спинивсь ще на світлій смужці зеленого неба, вритій, мов інкрустація тиркизу в старовинну мідь — до темнозеленої стіни лісу. Несподіваним холодом раптом облилось вже затихаюче серце. І разом зменшилась перед тим нестерпна більість ран: з кров'ю й життям також втікала з тіла. Стало легко й спокійно, як по відкинутім тягарі. І думка ясна, аж гостра, блиснула в мозку на мить зміцнілим:

— Прийми, Ісусе Христе, душу служебника Свого, Миколая. Най буду офірою за... тих, що не відають, що творять»...

Напнувся і спробував піднести для хреста ще так недавно могутню правицю. Та ж від того руху з грудей цівкою ринула кров. Велике тіло розпружилось, витяглось в повну довжину і вгрузло — нерухоме — у м'який пухкий мох під великим пірамідальним дубом.

*

Звіринецький владика Ольма з ватагою хлопів закінчував рубати дерево на нові засіки. Вглядівши високого оленя, що гнав напрямом до «Слупу» владика мовчки зробив знак старшому дроворубці, мигнув на двох волоських псів й, перекинувши важку кушчу на руці, безшумно рушив назукісь оленеві.

— Пішов пити з потоку біля «Слупу» — міркував Ольма й намагаючись не поворухнути ані галузинки, прокрадався за звірем. І зненацька немов би сам перетворився на слуп: біля потоку зочив п'ятох, багато вдягнених мерців, розкидані тарчі, зламані ратища, труп великого коня — пізнав відразу — княжого коня на зритій в бою землі. Оглянувся обачно, не повертаючи голови лиш обвів поглядом: чи нема десь у засідці когось із живих? І тримаючи за собою псів, підступив до трупів.

— Так! Князь Миколай! — не стримав Ольма невольного покрику. Стояв, спустивши на груди голову й повними суму очима дивився на спокійне Аскольдове обличчя, чисте від крові, неспотворене ранами. Діткнувся студеної руки, що ще тримала тяжкого келепа, перехрестився, впавши навколяшки, але не затримався довго. Прудко звівсь і підбігцем повернув до дроворубів. Бачив, як вони вимахували сокирами, але ж якийсь час майже не усвідомлював собі, що роблять хлопці, бо ж не чув гулких ударів сокир по білих тілах могутніх дерев, не чув тяжкого хекання потомлених смердів. Аж по хвилі труснув головою й махнув рукою на дозорця. Кремезний, озброєний чоловік підбіг до пана.

— Здвигу, — тяжко дихаючи, промовив владика, — ось, там... замордовано нашого... князя... Миколая... Постривай!.. Тут, біля «Слупу» ще лежить тіло його й дружинників... Гони по коні, по лучників, підводи. Відвеземо до городища. А смердам вели рубати дерево на будову. Замість того поганського стовпа на межі Святovidових гаїв, най стане церква на честь святого Миколая. Най стоятиме там на вічні часи, де була пролита чиста кров християнська...

Сталось по бажанню Ольми-владики: його слуги зрівняли з землею поганський «Слуп», а на його місці невзабарі виросла церквіця «На

слупі», серед хащ, на узміяжку Святovidових посвятних лісів. Але ж в насадженому місці, мов у гаврі ведмежій, сидли жерці Святovidові. Не встиг вигостити їх з своїх земель князь Аскольд. І, може б живі, що в Київі стольнім гіркими слізьми смерть Аскольдову оплакували, може б і дали вони ради з Водславом, — та ж схвилювало їх чудо дивне. Не схотів мертвий князь Аскольд-Миколай покинути місце, скроплене власною кровю! Немов корінням у землю вросло у мох під майним дубом гостроверхим його велике тіло. І хоч шість пар найкременіших княжих дружинників ледве здужавши, тіло князеве з землі здвигли, й на вкритий климами повіз поклали, — не рушили коні-змії того повозу з місця.

— Хоче князь Аскольд тут лишитись! Хоче стати на сторожі, щоб з чорних хащ не виходила погань нехрещена й не ширилась пошестю на Русь-Україну.

Так сказали думні мужі, дорадники, дружина. Так вирішив і стольний люд.

І таки була то ясна правда. Бо ж, коли зібралось духовенство «погребеніє творити» й відспівало «последнє цілування», — лише два дружинники, як дитину до сну, — Аскольдове тіло до труни тисової уложили. Товаришів же його, що з ними й до смерті сябрували, — хрестом довкола княжої могили поклали:

— Най християнською кровю охрещений буде Святovidів «Слуп».

А дуб гостроверхий, що мов свічка рівна над могилою княжого зеленів, — назвав люд «княж-дубом». І звичай не знати з чого виріс: коли друзі в побратимстві «на життя і на смерть словом мінялись», — не вином-медами на учтах пишних слово вірності запивали, а йшли до потоку під «княж-дуб». Там водою, що кровю вірних воїв Аскольдових і кровю князя чесного була освячена, рукою начерпнувши, один одному напитись давали, що б вірність тривала

— «На цім світі — і далі!»...

*

Час минав. Виповнилось бажання Аскольдове: вже ціла Русь-Україна ставала християнською. Однак у гущах Радомисльських, в байраках Рязищевських, по таях Гостомельських та Ірпенських, і в найближчих Київських — лісах Демієвських та Звіринецьких де-не-де курилися ще поганські жертovníки. Таки твердо погань лісова своїх посвятних місць трималася, від людей та сонця праведного по хащах ховаючись.

Одної тихої, безвітряної днини, як свічка, згоріла Ольмою збудована церква. Згоріла так тихо, що навіть ніхто й не помітив у Київі пожежі. Гадали в місті стольнім: купи вуглярів курять стовпом свіжого диму. Та ж унедовзі на попелищі, саме на місці, де святий престіл стояв, — мов з попелу виріс, що-правда, не такий вже й високий, але ж і чималий Святovidів «Слуп», з церковного підмурівку зложений...

Стояв знову. А дні, як за часів прадавніх, все пливли далі. Упливали на хвилях Дніпрових до Понту Евксинського, роки і століття. У стольнім Київі княжив гідно отчич Мстислав Володимирович. І одного дня сталось, що князь аж надто втомився духом на довгій нараді з послами Черніговськими.

— Ні, годі вже! — сказав, — мушу повітрям вільним думки про-
віяти, та й кости промняти!

І видався з чотирьма дружинниками ген на гори, понад Дніпром. Проскакали Угорське Поле й уїхали в Звіринецькій ліс. Перед прогу-
лянкою мало підкрпився був князь трапезою. Масна була, корінням
заморським міцно приперчена верещака з чорносливом грецьким та
свининою свійською. І пизи були, мов маслом налиті. А день на-причуд
паркий видався. І вогнем палила справа князя Мстислава. Взявся був
за фляшку з вином грецьким, що при боці була, а вона — така тепла,
як тіло живе. Ех, би води студеної! Так де ж ти її на таких горах
знайдеш!

— Та ж як, княже наш ясний. Ось тут, у «княж-дуба» при руці
«княжа вода» в потоці, мов на кризі настоянна! — говорить старий
дружинник.

Повернув князь свого бахмата до «Слупу», де вже давно й памяти
не було про Ольмову церквіцю.

Замість неї міцно стояв чотирьохкутній жертовник — стовп. А на
нім дотлівало сарняче мясо, поганська офіра, синій димок до неба
свердлов вкручуючи.

Здивовано дивився князь на димок. Перевів потім очі на княж-дуб
і зачудувався. Ніде бо у Києві не було такого дивного дуба: як тополя
стрункий, темнозелений чіп!

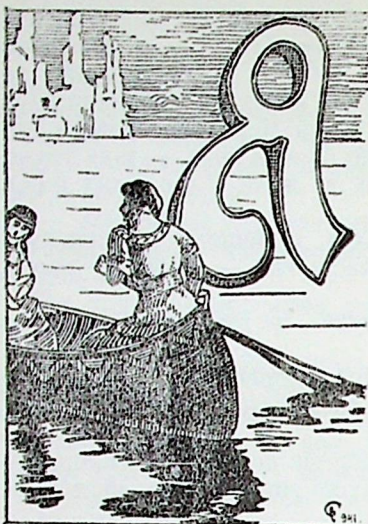
— А-а! Це ж той, що з крови Аскольдової виріс... кажуть люде!
— пролунало княжою думкою. — Майний же який, та й листям
ярсний!

А дуб — високий і міцний, лише верховіттям легесенько над по-
ганським жертовником хитає. Шепотить мяхко й сумно, немов дивую-
чись, як легко забувається племенем людським ясна минувшина, але ж
стара ворожнеча все слід свій лишає.

Замислився князь Мстислав. Згадав про попередника Аскольда-
Миколая. А коли знову звів свій зір на дуба кучерявого, блиснуло
йому якесь світло у темній листві. Ніби лампада засвітилась. При-
глянувся князь: аж при стовбурі «княж-дубу» вся в ясному промінні
сєе-виблискує золотими шатами ікона Святого Миколая.

Спішився князь, впав навколюшки, як годиться, святій іконі вкло-
нився. — Ще від сьогодні приправляти камінь на відбудову церкви,
— озвався до дружинників. — Най буде нова, мішна, камяна тут
церква. А щоб слуп поганський вже більш тут не відновлювався, бути
їй у вигляді стовпа. Імя ж їй — Свято-Миколаївська. Скачи, Славе, до
замку: приведи почесну варту іконі святій. Поки ж прибудете, —
першу варту вартуємо ми...

Сталось це року Божого 1113-го...

к дорогоцінну перлу, хоч би й з глибин моря, дістану тебе!.. Дістану! Як пташку, тебе в золоту клітку замкну, — і мовю будеш! Не сховався ти від мене й не втечеш від кохання мого! Чуєш, Анастасіє?...

Голос базилевсового сестрича, Юстиніяна заломився. Гарячий віддих аж палив зблідлу щічку молоденької «зости» — придворної дами, Анастасії.

Дівчина мовчки розпачливо боронилась. Нарешті, рванулась прудкіш і таки вирвалась з юнакових обіймів. Забувши на непорушні приписи двірського етикету, що наказував при византійському дворі все помалі, плавкі рухи, Анастасія підхопила обома руками важкі фалди своїх срібноглавих-грезетових шат й що-сили майнула порожню галерією. Бігла, мов лань. Нараз вчула, що близько відчинились двері, залунали відміряні, важкі кроки: йшла палацева варта на зміну сторожі, що вже відвартувала свій час.

Анастасія стримала біг. Таки ж в присутності палацевої варти сестрич «найбоголюбивого» базилевса не стане ловити паницину зосту! Й, надавши собі як найспокійнішого вигляду, Анастасія увійшла до своїх покоїв. Лише ледве помітно тремтіли її схолоділі пальчики. Спокійно відпустила служниць, що чекали свою пані на переодягання до сну, коли вона повернеться по виконанні своєї служби при цариці. Чекали довго, бо сьогодні Анастасії припало читати базилісі святе Письмо, аж доки сон не стулив повіків «порфіроносної». Те спізнення й дало можливість Юстиніянові пристигнути дівчину сам-на-сам в порожніх під цю пору галеріях палацу.

Перейшовши по своїй одрині, Анастасія двічі повернула ключа в замку, пристояла, неначе міркуючи: можна відімкнути замка з-окола чи ні, й засунула двері на важкий, кований засув з-середини. Тоді обома руками стисла скроні.

— Далі вже неможна перебувати в цих палатах! Одна дорога: тікати звідси! Тікати, як найшвидче і як найдалі... Тікати... — хруснула тонкими пальчиками й тягосно зітхнула. — Легко це вимовити, тяжко вчинити! Аж до межі світу сягає базилевсова влада. А Юстиніянова пристрасть, а ще більше його образа, з погорди зостиної, не заспокоються на тім, що от Анастасія зникла. Він знайде. Бо ж де б вона могла скритись? До батьків, у Александрію — нема й думки втікати... А куди ж інде — Анастасія і уявити собі не може...

Не відаючи собі справи, чого шукає, дівчина перебирала тремтливими руками так званий «жіночий світ» — »mundus muliebris«, —

на своєму туалетному столику. Переставляла різні флакончики, пуделка, слоїки з жіночою хемією, що її вживали дами для своєї туалети.

Руки Анастасії затримались на оправленому в золото й прикрашеному баревною емалю записнику, де було палацевим церемоніарієм розложено щотижневий церемоніал для кожної придворної патріціанки.

— Так, тікати! Коли ж ось тут, день при дневі неупростне зазначено кожен її крок, кожне місце й кожну годину, де, як та коли повинна бути Анастасія.

— Мати Божя, змилуйся! — піднесла дівчина очі на оправлений у перлові шати образ-горорізьбу Теотокос.

Світло фіялової лампади освітлювало зисподу вузьке, довгасте обличчя Богоматері. Було задумане й журливе. Спущені додолу очі, повні безмежного суму, ніби проглядали аж в глибінь Анастасієвого серця. Цей погляд беззвучним словом озвався в душі дівчини і повернув її скам'янілій думці пружність. Перестала враз бути такою осамітненою на світі, а від того стихло почуття страху й зникла схвилюваність, Анастасія перевела погляд з ікони на полицку, що була під образом. Ясні, злотисті палятурки святого письма притягли до себе її увагу. Розгорнула товсту книгу й прочитала:

«— Помолівсь я — й обережність була дана мені. Закликав я — й дух мудрости зійшов на мене».

Зоста широко перехрестилась, поцілувала прочитані слова й, поклякнувши, схилилась долілиць та занурилась у молитву. Коли підвелась, немов сам собою, готовий до дрібниць, стояв перед очима плян втечі: неначе — справді — прочитала його готовий з написаного, а не зложила в своїй голові. Заглянула ще раз до записника, щоб перевірити. Так: саме назавтра припадає дев'яте вересня*) і... «в четвертій годині» — повела кінцем пальчика по рядках, — «відбувається зустріч та привітання з нагоди приїзду ігемона та архонтиси Русі, княгині Ельги».

Анастасія вже бачила архонтису й незвичайна, горда краса володарки Русів здивувала зосту. Сподівалась бо побачити старшу матрону, нарумянену й набілену, як те наказував візантійський етикет та «приписи доброго тону». Тим часом з корабля виїшла величного вигляду зовсім інша жінка. Що-правда, весна її життя була вже давно за нею, навіть можна було сказати, що для неї вже починався серпень жіночого віку, однак та осінь була така погожа, золота й принадна, що перед нею блідлі й весняні чари дівочої вроди. Ствердив це і сам базилевс, Константин Порфирогенет знайшовши Ельгу «красною з лица й вельми мудрою». Може це вражіння незабутньої спокійно-зрілої краси мало за своє коріння ту вславлену мудрість Руської княгині, що була прихована в ній:

«як у криниці замкненої. Софія-Пансофос!» — зауважив мудрий та вчений хронікар Теофан.

Анастасії припало з пристани повертати в товаристві архонтисиної придворної матрони — Малуші. Вона володіла грецькою мовою, як правдива грекиня-візантійка. І Анастасія зауважила, що «руська

*) року 957-го.

зоста» називала свою княгиню Ельгу — Ольгою. Це наймення вида-лось Анастасії таким милим і граціозно-дівоchim, що стурбовані думки несподівано прошило іскрою-пустункою:

— Такої красуні Ольги не посмів би вхопити в свої обійми ані сам базилевс, як щойно спробував був затримати її, Анастасію Юстиніян.

Бо ж, здавалось: лише зсуне Ельга свої широкі брови, то враз загремить грім, як за часів давновікого Зевса. А як гляне обурено, то блискавками синнуть її сталеві, сірі, як у мисливського сокола, очі. А довгі, темні, не сивиною, а перлами переплетені коси напружаться гадами та стануть в оборону княгині.

Але ж, лише по подвійному прийому княгині Ольги — базилевсом у парадній залі Магнаврі*) та базилісою в «залі Юстиніановій», припадало Анастасії привести до внутрішніх покоїв базиліси «порфірородних дітей» Константинового сина. То ж ранком зоста мусить перевезтись човном на другий беріг затоки, де перебувають «порфірородні» в невеликому приморському палаці. . .

— «Ельго, архонтисо далекого краю!» — зіп'яла Анастасія руки, притискуючи їх до грудей, — як що мені пощастить вчинити все, що надумала, — молитвою всього мого життя, як серпанком, сповиті будуть всі твої дні. Це ж Теотокос посилав мені твій приїзд.

Цілу ніч горячково приправлялась Анастасія до втечі. Коли ж вранішнє світло щойно всміхнулось до ще сонних морських хвиль, молоденька зоста розказала службі приправити малий човничок.

— Гребців жадних. Перевезе Елевтерія, — назвала сліпо їй віддану молоду служницю-бранку з Херсонесу, кремезну й дужу, як гладіатор, відважну, як воїн.

Море тихе, як дитячий сон. Елевтерія призвичасна до весла, як правдивий мореплавець. По дорозі, «біля вітрових скель» Анастасія зійде на беріг, щоб поклонитись святому старчикові, пустинникові Хрисантові.

Вся Візантія знала пустинника Хрисанта. Під гостроверхими скелями, що «розбивали хуртовину» в печері, над морськими хвилями повислій, спасався той праведний Богочтець і чудотворець. Вбогі й богаті, немічні й дужі по молитви в потребах своїх ходили на прощу до Хрисанта. Й не було нікому дивно, що зоста Анастасія хоче заїхати до нього. Хоч не відали, що саме вчора приходив до Анастасії вісник від праведного старчика: чабанчук, в святім хрищенню названий Львом. Та ж що кроткий і кучерявий був хлопчина, ще й виглядав на богодухого, то звали його «Божим баранчиком». Юродивому «баранчикові» було вільно ходити до його знайомих у палаці базилевса. І от, вчора приніс, малий чабанчук, Анастасії, що все його жаліла, семилатну рясу Хрисантову. А з нею на словах:

— Тобі, — сказав муж праведний, — буде вона більше потрібна, бо ж перед тобою — життя, передо мною — смерть.

Не зовсім зрозуміла була, що саме побожний старець їй тим дарунком провіщав. Спочатку гадала, що тим способом давав їй знати про свою близьку кінчину. Аж, коли вирішила тікати, тоді лише зро-

*) «Magna aula» — велика зала.

зміла, що посилає їй праведник свою одержу, щоб у ній ніхто її не впізнав при втечі. . .

Вже високо над Візантією піднеслось лагідне вересневе сонце. Вже почалося й «по звичаю» прийняття в Магнаврі ігемона Руси, архонтиси Ельги. Сяє блиском парадна саяя, а на повищено у пишній далматичі, всипаній самоцвітами, сидить цар Константин на сутозолотому «троні Соломоновому», прикрашеному золотими зображеннями птахів та звірів. По боках трону стоять царські крєвняки — анепсії. Серед них і молодий Юстиніян, сестрич царів.

Байдужа юнакові архонтиса зі «Скитської Землі». Ще байдужіший за неї ритуал славетного прийняття, розрахований на уяву пів-варварських і саврійців, даків, ілірів та інших далеких підвладних гордої Візантії, що з даринами приходять до володаревого трону й падають перед базилевсом на обличча, ниць. Осоружні Юстиніянові й патриції та комеси, що стоять нижче за його. І очі б не дивились на них, рабів нищих і низькоклонних! І таки й не дивиться на все те Юстиніян: вступив погляд в жилки зеленого мармору сходів, що до трону провадять, рахує їх і намагається з числа та напряду бодай одно слово прочитати, що підказало б йому:

— Чи вже сьогодні має «умкнути» Анастасію, чи почекати, аж сама з волі власної йому скориться?

Юстиніян знає, що сьогодні його очі не милуватимуться красою Анастасії, бо ж буде вона цілий вечір у цариці. Знає цілий ритуал Юстиніян й ледве стримує позіхоту. І то ж на те треба бути небожем наймогутнішого в світі, щоб терпіти от таку нуду-нудь! І так — день по дневі, без кінця. . .

Та знечевя, позіхаючи в думці, приглядається юнак до ставної й стрункої постати архонтиси. Дивиться поглядом, досвідченим в оцінці жінок і коней.

— Не шпетна ще і незвичайна. Та ж всі, підходячи до трону, падають на обличча. А ця, лише трохи угнула білу шию й випросталась гідно, з гордим поглядом на гострих, як лучі, очах. Підійшла сама, без помочі світличників-євнухів, що звичайно, тримаючи під лікті, підводять до трону володарів та послів чужих. От, спинилась на місці, де установленою формулою питається логофет про її здоровля, про здоровля її дітей та всього роду й висловлює їй низку побажань в урочистих, кучерявих виразах. Юстиніян переводить погляд з Ольги на Константина, коли починається звичайне видовисько: грають сховані за завісами органи, золоті птахи б'ють крилами й співають, помалу підводяться на передні лапи леви й рикають на всю саяю. І Юстиніянові хочеться особливо сьогодні засміятись при погляді на зарозуміле, нерухоме в своїй «неземській величі» вуйкове обличча, що — очевидно — не приголомшує «північної архонтиси». А вуйко ж так старанно вивчав перед люстром свій «неземський» вираз й твердо вірить, що без нього не був би він тим, чим є — автократором усього світу. І знову переводить Юстиніян погляд на княгиню. Дійсно — найменшого здивування в її сталевих очах. Всі махинації «Соломонового трону» для неї — лише конечна риска в ритуалі, й тому вона з гідністю трохи схиляє голову, ніби тим грєчно дякую за тутешню форму її вшанування та за дари, що саме виносять їй на оглядини. Коли ж птахи й леви закін-

чують свої співи, архонтиса дає рукою знак своїм людям. Вони виступають наперед і складають в глибоких поклонах чудово вичинбарені хутра соболів та куниць, срібний посуд і мистецькі золоті філіграні.

Все це — багате й пишне, але не цікавить воно Юстиніяна. Його думки, що ніколи ще не були так приковані до жадної дівчини, далеко вилітали за стіни Магнаври. Уявляє, як буде на початку обурена Анастасія, коли вхоплять її його підручні. От, гніватиметься на нього! Але ж від того стане ще бажаніщою. Плакатиме — звичаєм жіночим, як буде замкнена в Юстиніановім палаці. Але він не буде наглити й борзити: треба витривало перечекати той час, час дівочих нарікань і слез. Ніколи бо не бачив він ще такої жінки, що їй би личили слези. Де там, навіть найгарніща стає неприємною, з почервонілим носом, з розпухлим обличчям і захриплим голосом... Ото ж, треба терпеливості, поки вона переплаче та скориться. А тоді прийде любов... Більшої бо від жінки не можна й вимагати.

І вітають «майбутню любов» всі думки юнакові поза урочистою залюю, над висвистами штучних птахів, над ревом роблених левів і лествощами робленої пошани в словах логофетових. Так повно захопили його ті уяви, що мов живу бачить перед себе красуню Анастасію, гарну, чисту, гнучку, мов лілея. Бачить її, як вона саме в цій хвилині приправляється до своєї вечірньої появи у царниці, бачить її...

А тим часом далеко від базилевсових палат красуня зоста вкупі з своєю служницею закінчувала прибирати до похорону тіло праведного Хрисанта, що віддав свій побожний дух тієї ночі. — Ще кілька хвилин на коротку молитву — і вже печера самотного пустинника має лише мертве тіло, а обидві дівчини навіки зникли зпоміж лав живих, що лишається у Византії. В живі очі вже не побачити їх.

В протилежні боки розійшлись дівчата, вийшовши з печері пустинника. Молоденький ченчик в старій рясі поспішає швидким кроком до морського берега. Квалиться вчас встигнути на галеру, що відпливає до землі Єгипетської. Пильно треба молоденькому до Тебаїди, раю пустинницького; треба, щоб віддати розкази від анахоретів з цього боку. Хто ж пізнає в тій вируділій, семилатній рясі під шличком гостроверхим зосту, базилісі придворну матрону? Та хоча б і скинула шличка, — не пізнати її з коротким, назад відкинутим волоссям.

А друга — також не служниця вже Елєвтерія, лише — міцний, сонцем опалений молодий пастух, в грубій ексоміді з овечим руном-небридою, перекиненою через рамено. Відв'язав він човника, кинув у нього яменю затай-зілля й, розрадований власною волею, пустив його «на волю» в чортоторій, що стало крутив під «вітровими скелями». Йї сміється радісна Елєвтерія, як закрутило човном. От, і вона пускається у вир нового життя. Не боїться ні звіря, ні лихої людини, бо ж сила її велика а на найгіршу небезпеку — при боці гострий ніж. Чортоторії, хащі й пустині... то ніщо: путь, що з неволі провадить, то найлегша путь!...

Так і зникли дівчата. І в палаці ніхто не здивувався, що зоста спізналася з базилевсовими внуками. Зненацька бо зірвалася над морем велика хуртовина й так море розколилася, немов би й самий пагорок, що на ній лежить Византія, поглинути хотіла. Розважна і мудра молоденька Анастасія й не повезе вона морем «порфирородних» в таку не-

погодь. Та ж серед ночі, однак, всю Византию схвилювала звістка, що розбився човен, в якому вийшла в море Анастасія по царевих внучат. Тіла її не шукали, бо ж довідалися, що навіть не допливла зоста до цілі: розбився човен мабуть в чорторії під «Вітровими скелями». Відслужили довгі похоронні служби по її душі. Про невільницю ж Елестерію навіть ніхто не згадав. А Юстиніян швидко знайшов потішення в думці: як Дафне злякалась на смерть кохання Фойбоса, так і ця молода зоста, засліплена чеснотою пересадною, не могла від любови Юстиніянової відмовитись, але жити без неї не схотіла. . .

І нікому не впало на думку шукати втікачок.

Без небезпек і перешкод дійшов «ченчик Анастасій» до порту, саме вчас зголосився на кухарчука в корабельній пекарці й без затримки відпливла Анастасія в широке море з молитвою радісної подяки Господеві за визволення. Бо ж це вже почалася її путь спасіння.

Грає вітер парусами, лопоче корабельними вітрилами та виспіває поміж щоглами пісню волі, мирна хвиля під корабель стелеться, в повітрі плывуть чайки та петрики. І всі лагідно промовляють до Анастасії:

— «Так, так. Це почалася твоя дорога спасіння. Не турбуйся нічим, душа Божа, бо ж часть благу собі вибіраєш, що не відніметься від тебе. Твоїм кораблем керує пустинник святий, старчик Хрисант».

І день за днем коливалась на хвилях Анастасія в праці сталій, в мислі добрій, в молитві світлій. Увечері спокійно чудується, як море гасне в золотім усміху, вночі бачить, як в сяйві місяшнім хвилячки тисячами уст розсвічених співають хвалу Створителеві, а перед світанком, на облавок спершись, слухає, як тихо дихає відпочиле за ніч безмежне море. І тремтить радістю чисте дівоче серце, що зливається з вільною природою, яка піде не буває такою чистою, як у просторому морі.

Так і не зчулась Анастасія, як перебігли дні її подорожі. Здивувалась, коли біля неї збився гурток мореплавців, що вдвлявся у далені на Александрію, яка, немов Афродита, вся рожева в заході сонця, вставала з морської блакиті. Дяка ж Приснодіві, ціль вже досягнута. . .

Але Анастасію молитву перетяв дотик жилавої руки старшого кухаря, що зненацька лягла їй на рамено. Оглянулась і затривожилась: буде сварити, мабуть щось не догляділа, чогось не доробила. Аж ні: веселе чорне обличчя мурина-кухаря, радіє, дихнувши повітрям рідної Африки.

— Ха, ха! Чого ж ти, хлопче, здригнувся? Не бити, а нагородити тебе хочу. Був ти й слухняний, і роботячий. Поведу тебе в Александрії до такої коршми, що тобі ані не снилося. Питимеш, скільки в тебе вміститься. . .

— І їстимеш по завязку. Я — платитиму за все, що ззіси! —

— Я тобі таких маківників куплю, що й пальці облизуватимеш, — озиваються інші моряки, що встигли полюбити милого хлопчика, готового кожному послужити.

— Але! . . Що йому з тих маківників! . . У хлопця вже на губі вус витикається. А він йому — макагиги! . . . Що ж, не знаю я, де в Александрії найліпші флейтистки проживають?

І сперечались мореплавці, як потішити «хлопчину Анастасія». А в нього аж слези виступили на почервонілі щічки. Та ж «скромність недосвідченого» завжди викликає зацікавлення й дотепи. І тільки темне слово керманича розігнало розвеселених моряків по їхніх місцях. А дівчину затримав лагідний, немов жіночий голос:

— Стривай, хлопчику!

Перед нею була присадкувата постать, огорнена темним плащем. Звикла до палацевих світличників Анастасія з першого погляду пізнала по зморшках обвислих щік, внуха. І зблідла страхом. Бо ж холодом стисло їй серце, а здриги впали на ціле тіло:

— «Так ось: коли вже на досяг руки її мета, коли вона — вже на самім порозі витуженої Тебаїди, — сягає по ній рука ненависної Византії! Мати Божа!»...

Та ж подорожній внуч не хапає її за руки, не гукає на людей, щоб затримали втікачку. Глянула на пальці: не має перстня з сигнетом, що улюбляв би його «в імени благочестивого». І відлягло Анастасії від серця.

— Не знаю, хто ти, вільний чи раб, — тихо говорив тим часом внуч, але старець праведний, що бачив його я вночі, наказав мені бути тобі до помочі. Я — до твоїх послуг.

Що має сказати дівчина? Може тому за раба приймає її подорожній, що має вона проколони вуха? Та ж і архонтиса Ельга була в ковтках і чоловіки в її почоті мали сережки у вухах. Сказати, що вона — з Руси? Починати нове життя з неправдивого слова?

— Ні, я не невільник...

— То й добре. Але коли б і невільником був, я б викупив би тебе.

— Спасибі за ласку й за добре слово. А чи ж не сказав тобі, отче, той добрий старець свого наймення?...

Та не встиг внуч відповісти: покликано кухарчука до начальника. Там виплачували найнятим силам, щоб могли враз, щойно до берега пристануть, відпустити їх, аби не мати клопоту з доглядом у веселих портах. Моряк бо — слухняний в морі, а на суходолі втрачає карність.

І щойно виступила Анастасія на твердий ґрунт, знову станув при ній подорожній внуч.

— Дивне було його наймення: Хрисант, — відповів він аж тепер на запитання. І сказав він: нагадай ці слова —

«Хто хоче йти за Мною, най покине батька і матір свою...»

— Куди ж мавш йти, дитино моя?

Побожно схилила голову Анастасія. І вирішила не йти до рідного дому, щоб зустріч з батьками не вибила з рівноваги думок її та не розм'ячила б серця. Відчула, ніби стара ряса притулилась до неї ласкаво, а в душі прозвучало урочисто й певно:

— Іди з ним, дитино!...

І пішла шляхотна зоста з незнайомим внучом.

Був то александрійський книгосписувач. Повертав з далекої подорожі, куди посилав його найбагатчий Александрійський продавець книг за рідкосним списом Одисеї. Та ж праця переписувача поганських книг не перешкоджала вченому внучові бути християнином, що кожному й при кожній нагоді намагався допомогти в біді.

Євнухів дім, де вже чекали на господаря трое вільновідпущених християн, був недалеко від гавані, званої Кіботас. Там знайшла Анастасія вечерю й нічліг. Не вигадувала про себе неправдивої історії, призналась, що вона — дівчина й шукає одного —

— пути спасіння.

І всміхнувся старий євнух всіма зморцками свого старого обличчя:
— Шукаєш?.. Та ж від самої Візантії стежкою рівною, як стрілка, розгортається перед тобою твоя путь! Старчик Хрисант, мов дитину маленьку за ручку тримаючи, провадить тебе. Це ж він перевів тебе хуртовинами життя й небезпеками бурь морських так, що ані не диткнулись тебе. І ось, дитино моя, ти — вже на землі, де в пустині безкрайї, мов зорі в просторах небесних, сяють світлами святого життя праведні анахорети без мудрости світу сього й без турбот про річі земські. Голос Божий говорить їм з тиші пустині. Он, недалеко звідси діви ніжні зібрались в монастирі невеличкім, мають там вільність духа, що переміг матерію й тіло. Яку ж ще простішу путь спасіння могла б шукати, дитино моя, ти на землі?

І Анастасія пішла тим шляхом. Однак не вибрала монастиря, а волила повну самотність. Зажила осамотнілою пустинницею. А в пам'яті випадкового приятеля, останнього в світі зовнішньому господаря гостинного, що пригостював «подорожнього хлопця Анастасія» прийняла колишня красуня-зоста найскромніше наймення «Євнуха Анастасія». І лишилось для людей вічною тайною життя Анастасії в пустині. Щасливі бо люде, як і щасливі народи, не мають писаних історій.

Та ж по смерті діви Анастасії відкрилось у видині скромному старцеві, братові воротареві в Лаврі Печерській — Миколі Святоші, що в мент смерті своєї, як саме брама вічності відчинялась для Анастасії, попрохала собі у Господа пустинника, щоб тіло її й надалі незнане в пустині улюбленій лишилось. Духові ж, щоб дозволено було чувати над крайною архонтиси Ольги, яка, сама того не видавши, допомогла дівчині Анастасії вступити на путь спасіння.

Тому ж так часто й здibuємо на Русі-Україні наймення Анастасії: Настя свята пустинниця нагадує людям архонтиси, що звязана вона з ними аж до скончання віку...

ягли звалищами Симеонівська та Іванівська церкви, що на Княжій Горі, а сам Кудрявець, як удовиця у шатах, жалобою пошарпаних, журиться, припавши до землі. Нині не всміхнеться на ньому ані одна хатка білесенька. Диму мирного офірою до неба не пустить, дякуючи за хліб-поживу, що посилає їй Творець кожного нового дня. Минулись для Києва дні радості. Насунули на нього — Золотоверхого Царьгородового суперника — чорні хмари суму та журби.

Що — правда, не піднеслась рука Батієва на місто

Ярославове. Глянув на Київ хан грізний, глянув — і зачудувався красою золотою, що серед смарагдових садів пишалась. І пожалів суворий завойовник руйнувати красу очам радісну. Дарма, що вже орда аж по урвиська зі всіх боків місто облягла, а нові полчища все насували, як лави грізної сарани. Та ж рухом руки спинив їх Батий, посувом брови затримав. Сам слово до орди промовив:

«— Ліпше мати живою рабинею бранку-красуню, ніж мертве її тіло па кінських копитах степами рознести! Мертвих нам не забракне. Світ — широкий, та ж сила наша і за великість світа більша!».

Підніс мечя й рубонув по кованій брамі «Золотих Воротах», мовляв: — Відчиняйтесь своєму панові, доки знайшли ласку в очах його.

У відповідь з ясного неба загуркотіло тисяча громів. Куриєва знялась над містом і югю Київ укрила. А по вулицях Київських плач та зойки повинню розлились, аж крізь грубезні мури шумом-хвилею виплеснулись. З Брами ж Золотої, з-над вежі Золотобрамської, де святий Архангел на варті стояв, — випав з рук Михайлових золотий меч. І перед Батієвим конем до половини лезо в землю встромилось. Аж схарапудився кінь бойовий, найліпший аргамак татарський, що ні мечя, ні вогню, ні води не боявся й перед щетиною списів ворожих не відступав. Хитнувся в сідлі грізний хан, пробіг озирком меч золотий, що вояки йому вже подавали, й знов до людей своїх ратних промовив:

— Коли мечем золотим викуп перед брамою міста заплачено, — зменшую їм данину.

І відступив, заборонивши руйнувати місто Золотого Архангела.

Три дні й три ночі від скрипу возів поганських нічого не чули Кияне й лише на мигах порозумівались. Не чути було не тільки-що слова людської мови стривоженої, але й плачів похоронних. А голо-

сити було над чим. Хоч і не вдарив Батній громом на Київ, та ж церква марморяна «Богородиці на Дівех» — Кафолікані іклесія «Десятинною» звана, від ваги люду, що в ній іскрився, впала. Впала від тягара гріхів люду Київського, що не вмів на милість Божу сполягати. І незабаром це потвердилось. Бо ж «квіттям весняним» був Батнів наскок перед тими «жннвами смерти», що приніс Едигей. Що ж і по цьому збуло, те спустошила рать Менґлі-Гиреева. Зібрала-змела, як забуті на винницях грона, що збірачі, не доглядивши, прохожому людові полишають. І текло з грон вино гніву Господнього, і не один Киянин в ту пору аж до сну смертного тим вином упився.

Ох, лягла саваном мертва зима на мертве місто, давніш літописцем вченим «прелестю мира» назване. Упадъ та звалища й руми лишились там, де палати й храми стояли. Люд же, мов звірова лісовая по хащах та чагарниках, по печерях-лігвах поховався. Спустіло місто велике й напровесні нерушено заростало травою та зелом. . .

Та ж баба Марія, сліпа торботряска з поводитиркою малою, з «піврозумною», безпритульною сиріткою Марійкою, що в січі й пожежі память згубила й згадать не могла, чия була, — як жила, так і лишилась посеред Києва. Трималась вірно своїй печері-землянки на узгіррю гори Кудрявця, де пустирі ген-ген широко бурянами були зарослі ще перед усіма татарськими ханами. Та якими бурянами! Не тільки що їздець на коні, але ж і дикий тур чи полоз страховинний могли любенько, мов у дебрах лісових, в тих бурянищах ціле життя своє ховатись.

Та ж баба не ховалась, бо страху не відала. Жила, світу Божого не бачучи — сліпа була від народження, а все Господеві дякувала:

— Кому я що завинила? Хто мене зобидить? Та ж Богу дякуючи, в мене нема чого взяти. Ані сама я жадному ворогові непотрібна. До роботи — нездатна, каліка слабосила, та й віком до могили схиляюсь. А краси з-замолоду не мала. От, і візьми щось із мене! Та ж кожний ще мені дає! Навіть ворог! То ж скажіть самі, люде добрі, — хто ж мені — ворогом? Нема мені ворога на цілому світі!

І гаряче дякувала Богові за ту милість велику, що звільнив її — грішницю темну — від двох тягарів, нестерпно-важких: страху й ненависти.

Що-денно виходила баба Марія з поводитиркою з свого лігва й незмінним шляхом ішла до Києва стольного. Де ще церква стояла — на службу Божу туди квапилась, хвалу серця свого з кадилом офірним сплітала. Де ж звалищами вівтарі лягли, — сльозами їх баба сліпа умивала, зашкарублими руками ніжно гладила та хрестила. Як гроби мерців дорогих. . .

Особливо ж любила місце, де стояла давніш церков Святої Ірини. Там баба жєбруца за князя Ярослава та дружину його Інгігерду — «Орисию» молилась. Не тому, щоб знала чи відала, чим князь Ярослав був: хистким бо каганчиком слава людська в завоях часу блимає й що-рік, то темніщою запоною той вогничок кволий затыгає. Та ж серед братії жєбрущої й доднесь перекази жили про милосердя велике до вбогих тієї Інгігерди-Ориси, чужинки, що й Київ дужче за багатьох Киян любила, і людей Київських немічних власними руками обвязу-

вала, й бездомників голодних хлібом-сіллю в княжих палатах своїх гостила, й вином з власної своєї правиці піднімала.

А як молилась бабуся про князеву дружину, як би ж могла й про самого князя не згадати! . .

Того ж дня, як звичайно, церкви обійшла й додому вернулась. Марійка досхочу по бурянищах набігалась-награлась ще й у віночок з торішнього «нечуй-вітру» красно прибралась і піснями «весну викликала». Обвесіло бо вже зросім. Та ще яка тепла провесна прийшла! Аж той світ Божий на руїнах просто садами райськими квіте-зеленіє.

І не зчулась мала, як ніч надійшла, свій намет зоряний над землею розіяла. Вітрець молоденький, легінь весняний шемтінням ласкавим та лагідним між торішніми білами зітхає, між тими, що їх стара Марія за зиму спалити не встигла:

— Прийди, весно! Прийди, Весно!

— Та ж іди вже, йди! — гукала йому Марійка.

З гаїв сова обізвалась, шкляними дзвіночками жаби у потоках забринькали. Вже й соловій десь тьохкає. Місяць ріжкатий, тонісенький над бором виткнувся, кажанів на послухи вислав:

— Чи облягли вже на землі, чи сплять, чи можна вже йому, молоденькому вийти?

Аж баба Марія з цінком й торбами вже кличе дівчатко:

— Веди-но, Марійко, до Святої Софії.

В Марійки від здивовання аж очі круглими стокротками розквіли:

— Проти ночі, бабусенько? Та ж я боюся? І не бачу ніч! — й до старої тулиться. — Ще може й відьму спіткаємо! Або камяна баба з грозів устане та проти нас руки наставить!

А баба своєї:

— Е, не базікай! Бачу — не бачу! Коли не бачиш ти, дитино, то я й полапки, Біг дасть, шляху триматимусь. Ще й тебе доведу. П'ятьдесят і вісім літ до святої Софії в сю ніч святу ходжу. Тринадцять мені було, як сиротою лишилась, як і ти, доню, й з того часу в Господа на харчах живу. То ж не можна мені цієї ночі у святої Софії не бути. Не можна! Сьогодні ж, Марійко, ніч Христова, Воскресна ніч дивна. Ти ж таки велика. На семий вже тобі пішло, то ж мусиш знати, як з-під каменя Христос встав і світ звеселив.

І, щоб сном не зморило дитину, щоб не вищукувала собі страхів у темряві, розповідає баба дівчинці про Пасху Велику. Давнина! Ані ще князя Ярослава тоді не було, та де, а-ні Києва самого! «Земля була пуста й порожня», — мов намистину в гапт, вставляє стара «з Письма», що в церкві чувала, в своє оповідання.

— Тільки по самій середині землі — святе місто Єрусалим стояло, оподаль — села. . . Як же містові без села жити? — Назарет з Витлиємом, як дітки до матері, до Єрусалима тулились. Маленькі були, вбогі, от, як наша земляночка в бурянах, — у лісах ховалися. Та ще: далеко-далеко від них — місто грішне Бабилон, було. А в ньому сама татарва жила й грізний хан їхній — Ирод на наймення — панував. . .»

Так пізнавала Марійка благу вість Євангельську й простодушню її приймала до серденька: як же не вірити, коли бабуся кажуть?

— А ще раз, бабусенько, розкажіть про вхід Христов до Єрусалиму.

— Та ж щойно розповідала!

— Але ще! Ще раз!

— Кажу ж: саме тоді «спаса» в Єрусалимі святкували.

— Спаса, бабусю? Це тоді, як солодкі макагиги та мед золотий від «душ добрих» дістаємо?

— Та не коли ж!

— Йой, як гарно! — стрибає мала. — То — найгарніший день у світі! — Й немов на власні очі бачить те панство, що — тоді! — до Єрусалиму з'їхалось. У золоті, у корзнях самоцвітами оздоблених, у бармах золотих. Коні — як змії, пардусів слуги на ретязях провадять. Бо ж де панство на святкування з'їхалось, — як же там без ловів? А як полювання-то, річ видима, і котюги ловецькі, й пардуси сорокати.

Баба згадує ще перекази, що сама в дитинстві чула від старців зрячих: — що тих котюг-пардусів по стінах — казали — намальовано у Софії — скрізь по сходах, що церкву з палатами княжими колись спювали.

— Та ж звісно: ігрища, — навязує баба квітку за квіткою в різнобарвний вінок своїх уявлень. — Гудці різні на пицалях, жоломіях та бандурах красних скрізь на майдані вигравають. Танцюристки панству на потішення, рукави додолу поспускавши, танцюють — різне виводять! Хлопці на тичку височенну, гладесеньку, мов вевириці видираються. А Христос, Господь наш, тим часом до брами Єрусалимської підходить. Золотою Брамою вона звалась, як і наша. Бо ж уважай, доно: наша саме по тій Єрусалимській — рисочка в рисочку побудована, бо ж так наш князь Володимир звелів... І, як пройшов Христос, золотими ворітьми Єрусалимськими — у ту ж мить нестемнісенько вони самі собою зачинилися. І з того часу, ой, Господи! — ніхто й ніколи їх відчинити не може. Тільки, як страшний суд наступить, от тоді знову сама собою відчиниться Золота Брама й знову в неї у славі своїй Христос вступить.

А до тієї брами, дитино, провадить хідник підземний, через всю землю з нашої Лаври святої проритий. Й ніхто не знає, де саме його вкрито. Ніхто й не знайде його, крім душ праведних тих ченців Лаврських, що під землею відпочивають. А вони тим ходом простісенько до Єрусалимських Золотих Воріт прийдуть і з Христом у царство Боже увійдуть.

І справді жебрачка помацки веде за собою Марійку, бо та вся з цілою душею в чарівну казку поринає, що й в ясний день дороги б не бачила: вона дивиться бо лише в те місце п'їтьми, відкіль виходять бабині слова. Тим часом знає, бо ж чула не раз, що буде далі.

— Йой, кажіть, бабусю, кажіть! — враз подасть голос, як баба замовкне.

— Ирод-хан саме тоді звелів поставити в храмі Єрусалимському на наругу люду християнському бога скотього Велеса, а з ним іще Семарьґля і Мокошь погану. Христа ж звелів розпяти, за його добру науку. Мовляв: як би всі люди добрими мали бути, — то й жити ж тоді неможна татарам. Бо ж, як тоді церкви Божі палити? Міста християнські плондрувати, люд хрещений у неволю завдати?...

Вже улогою горою в байрак по-під Кудрявцем вийшли баба з дівчинкою, вже ось-ось недалеко й «Жидівське Місто», що біля Львівської

Брами. Чути: вже й пси явкотять. Марійці стає лячно: жидовини ж бо, як і татари однаково «невірні». Що, як їх з бабусею схоплять та й поженуть до Вавилону Иродові-ханові служити! Та ж баба бере осторонь Жидівської слободи. Обходить стежечкою очертом, і страшна слобода зникає, в темряві, як сон лихий. Вже по ній! А там вже не забаром і Софіївські мури темним островом з оксамиту ночі виходять. Один бік церкви великої, мов широкі уста, до неба зітхають, другий — ницо в звалищах лежить грузом. Але вдень ще видко, що з різнобарвних пругів складались ті стіни могутні. І такий в них гарний рожевий колір тих пасів, що між ними ще різні прикраси — малюнки пороблено! Так любить Марійка той рожевий тон й велику-велику Матір Божу, що на стіні дрібними зірочками-камінчиками «вигантовано». Любить Марійка ту «мусію нерушену» й тут вже їй нічого не страшно. Чого ж боятись, коли тут сама Мати Божя стало на молитві за весь люд хрещений перед Господом стоїть? Це ж вона, як говорить бабуся Марія, «в Царства Стіною Нерушимою!» І три зорі там намальовані.. Ще б пак не знала їх Марійка! Ніби й вночі бачить: на обох раменах та над чолом сяють!

— Бабусю, це ж бо вони зійшли з неба й так вже тут залишились, коли Ясний Ангел Святій Діві об'явився? Чи...

Чийсь кроки... Чужі! Не Марійчини й не бабині будять тишу Софійського подвір'я.

— Хтось тут ходить, бабусю, — шепотить Марійка.

— Вітер, дитино, — хитає головою стара. — Торішній лист чухрає. Нині бо лише вітер на прощу сюди приходить. Та ще те листя сухе, що жене поперед себе, як примару тих дзвінких гривен срібла Володимирового з його знаком... — Й зрїбає бабуся палицею сухий лист, що справді, скрізь купками лежить. — Бач, скільки його тут отой пустун понаносив. Веснонька ще не встигла поховати під килимом нового зілля.

— Бабусеньку! Та ж іде хтось... До нас іде! Ну, і як ви не чуєте?

Чує й стара: шовг-шовг та й зацокотить об плити залізна палиця. І знов шовг-шовг. Вправне вухо старої пізнає: не молода людина наближається ще й каліка, бо ж на одну ногу припадає, другу тягне.

— Не бійся, дитино: це — наша сестра-жебруца. — Й гукає вголос: — Всякий дух най хвалить Господа! Йди, йди, душе християнська. Більше нас буде на Святе Воскресення в Святій Софії зруйнованій.

З п'ятьма виринає ще більш за бабу Марію збідована постать, з клунком-горбом за плечима. І немов темрява ночі ще для неї заясна — прикриває рукою дашком очі:

— Маріє! Це — ти? —

Голос завмірає слабенький, як тихий вітрець в надломанім голоснику під виспром в розваленім храмі. Та баба Марія впізнає відразу товариштку колишніх, під цими ж мурами прожитих, прощацьких літ. Умнозі бо пройшло їх!

— Маріє! — немов відгуком власного наймення вітає прихожу незряча. Й сліпма без Марійчиної помочі йде їй назустріч. Обнімаються й навхрест тричі цілуються жebraчки.

Марійка веміхається, аж хихикає: так радісно їй що бабуся зустріла когось любого.

«Мандрівна Марія» гладить і дівчаткові пелехату голівку й гладеньке личко, всміхається до неї беззубим ротом:

— Дістанеш, дитинко, від мене гостинчика... Але стривай: аж воскресне Христос й стане «празників празник», — й дивиться на небо, нижче очима зорі, немов рахує їх: — Уже до півночі недалечко!

Сідають старі на широком плинтусі з позбиваним горорізом, на уламках грузів, що мов закам'яніли вівці ген-ген пасуться по широкім дворіщі.

— Ось і знов, як колись! Все на цьому дідинцеві! —

Усміх не сходить із зівялого обличчя мандрівниці. — Немов до милого дому з своїх мандрів далеких повернулась. Й не натішитись, що ось і знов, мов у рідній оселі.

— Та ж тільки нині не подасть нам ніхто, — хитає головою сліпа.

— Чом: ніхто? Божа милість подасть!

— Так. Тільки ж нині й сама Свята Софія, як і ми — жебрачка, — вгинається сумом голос сліпої. — Каліка окрадена. І каміння тесане, плити й приліпи ліпші з підбаннику й порталю, сохи різблені, — що ціліще було геть-геть все покрадено.

— А що ж єпископи? — питається мандрівна.

— Давно ти, сестро, від нас відійшла, то й... бодай не питати! Змилуйся, Боже! Покинули Київ і єпископи наші. Несупокійно, мовляв, у ньому жити.

— І не печуться?

— Печуться, вже обрітши що красне, собі його взяти й відвезти, як той Грек казав.

Хвилина тиші пригашує скаргу сліпої. Але за хвилю сама сліпа додає:

— Та не плачмо над цим, сестро. Сказано бо: стіною нерушимою є тільки мудрість Божа — Софія свята. Вона й перед єпископами недостойними храм чесний і землю свою оборонить.

— Амінь, сестро!...

Марійка слухає, як починає нова бабуся про мандри свої розповідати.

— Херсонес... Святий Климент, папа Римський, вже подруге після смерти увязнений: не пускають невірні! Не пускають ані до печер святих, де жив та молився. Кажуть люде: є бо й там люду хрещеного досить! Ангели самі храм збудували біломармуровий, мережаний над тілом його у морі глибокім. І тільки в ніч от сю, у сьогоднішню ніч о-півночі з-під вод моря — Евксинту Бураного виходить він на світ... Та ж не сподобив мене Господь його побачити. Не узріли мої грішні очі чуда великого. А що вже мук натерпілась! Скільки путі сходила-перейшла! Була б і живую не zostалася, коли б не один старий невіра-поганець — най йому Бог милосердий буде — признав, що я не сповна розуму. От, тоді тільки вже йшла я скрізь, як по рівному ослоні. І їсти давали, і спати скрізь пускали. Бо ж у них, бач, благословен єсть той піврозумний.

І знов радісно Марійці, і знов аж вголос хихикає, бо ж таки й вона — «піврозумна»! Але ж враз отямлюється. Все у тієї видючої бабусі «невірні» та «невірні» аж моторошно Марійці слухати. «Бо ж до Баби-

лону ходила! Там її ті татари і хан-Ирод збили. І ногу поламали, тому й шкутильгає!»!

Але таке й думати страшно. І Марійка махає біля себе рученятами: відгонить від себе ті грізні думки, як влітку мошкару, коли та дуже тне. Але «невірні» все перед очима крутяться. Тоді Марійка починає підстрибувати, як та мошкара, спочатку на однім місці, двома ніжками, потім однією й непомітно для себе відстрибує в пітьму. Найліпше б заспівати, так біля церкви, те — «грішка»! Марійка згадує, як в-осени тут шукала ягоди. Вона вміє знайти й в пітьмі. Тепер, на жаль, ягід нема, але ж фіялок тут завжди сила!

Схилювшись, щоб ліпше чути запах трав, Марійка йде повільним кроком, притискуючи рослини босою ногою. Ягід так шукати неможна, але фіялки... Ось вони! Й, прикуцнувши, вибирає з трави квіточки. Вибірає швидко, одну по одній. Бо ж у пітьмі тільки нерухомої фіялки не знайти, коли ж притиснеш її босоніж, — тоді запах міцнішає. А з тим запахом, що розливається по дворищу, відлітають і думки про Бабилон, про скотього бога та про тих страшних «невірних», що чужу бабусю били...

— І все ж таки, голубоньки мої, щаслива я, що по тій землиці ступала, де Климент святий ходив. На піску тому клячила, де море тіло святої Теодозії, як на золоте ложе поклато... Тільки ж одного жаль: чуда на морі не бачила, а йшла ж я по нього аж на край світа, людоньки! — долітають в пітьму до Марійки слова. Та ж Марійка навмисне не прислухається. Тепер бо вона не тільки чує сильний запах з пучечка, що тримає в ручці, а таки ж і бачить їхню сити фіялову барву. Бачить, мов у день! Чи ж воно вже розвиднилось? Бач, а чужа бабуся не така, як своя: казати-казала, а «о-пів-ночі» й не покликала, щоб дати обіцяний дарунок!

Дівчинка випростується й оглядається назад. А там — з-поза стіни, тієї виломаної зубцями, що мов сходи до неба, аж між самі зорі, — повно світла.

Марійка підбігцем гонить до храму, підносить ніжку, щоб не зачепитись, за поріг, і — застигає. Ніжка тихесенько опускається на плити, в грудях спірає дух, а серце тремтить-тетелить, як розгойданий дзвін. Той, що бабуся казала про нього:

«Ой, рано-раненько та задзвонить дзвін в Єрусалимі»...

У Софійському храмі нема іконостасу. Лише кілька низеньких сох-колонн відділяють вівтар від храму. А у вівтарі перед престолом — довгастим, мурованим, як гробниця, — світла, світла! — Не свічки — зорі порозквітали вогнистими квітами на високих, срібних стеблинах білих. Дзеленчать розгойдані златосяйні кадильниці, і не знати: світло чи аромат вється з них так, що з радощів слзью на очі набігають, а на устах солодкість росою осідає.

Довкола престола — тих Божих Ангелів, як зорь на небі! Ані не оглянути всіх, не те, щоб полічити. Білосяйні, як сніг, ясніщі за сонце, над зорі, над квіття гарніці.

І між ними Марійка впізнає «знайомих», що були на образі, а тепер прийшли сюди. Ось, Гавріїл з лілеєю, он Михайло з мечем, Урівель з блискавкою, Рафаїл з блакитно-срібною великою рибою. А найгарніщий зі всіх — он той, з веселковими крилами, одягнений, як византий-

ський цар — Василевс — «Ангел Доброї Ради», — Марійкою найулюбленіший.

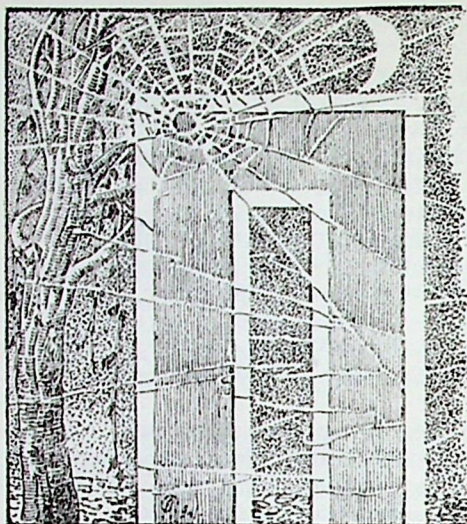
«Днесь спасеніє миру бисть» — саме виводить «веселковий» Ангел, й Марійці здається, що той спів підносить її від землі, мов крила. — «Яко воскресє, воскресє Христос»... — хвилию приборя летять у відповідь тисячі радісних ангольських голосів.

Згадала Марійка про обох бабусь. Хоче їх покликати. Та ж їх нема на кам'яній подушці. Аж он вони: в земному поклоні обидві припали обличчам до землі. І Марійка тепер ясно бачить, що то вони — і не вони. Ані «своїї» бабусі Марії, ані «чужої» нема. Замість них інші, та ж і ці «знайомі». Бачила їх, але — де й коли?

Ах! Та це ж було недавно! Як вона з бабусею ходила до церкви Святого Юра! Там було на стіні намальовано все-все, що ось тут є тепер. І покривала так само блакитним сяйвом облити, й руки у одної от так зіп'яті над головою!

«Мироносиці!» — казала на них бабуся! Мироносиці!.. Але ж було їх три. І та третя, що не припала обличчам до землі, тримала в руці такий гарний глечик. От так...

І, наслідуючи рух, Марійка підносить ручку з фіялками, скільки може — до-гори й растуляє пальчики. Фіялки падають ароматними краплинами найдорогоціннішого пурпуру, того фіялового — «тричі барвленого», що був у Византії ознакою тільки єдиного Василевса...

вечерський ігумен Антоній тихо стукнув пучками пальців по незастеленому убрусом, небарвленому столі: трапезу закінчено.

Братія враз підвелась на рівні, беззвучно відсунула лави й обернулась обличчям до рельфного образу Богоматері — точної копії тієї «Влахернської Оранти», що прикрашає царгородський фонтан. Прогомоніла відспівана дужими чоловічими голосами «молитва по насиченню». Від братії відокремився дякон Анастазій, з рук брата Спиридона — просфорника прийняв різблену, дерев'яну тарелю з «Богородичною просforoю», що сьогодні була з чорного

борошна, як годиться на Благовіщення у великому пості. Рівними, повальними рухами людини, що звикла ходити біля вітваря й довкола палаючих ставників, Анастазій, вклонившись ігуменові, підійшов до образу Пречистої.

— «Взбранный воеводи побидительная...» — Заколювалась розколюсаними хвилями урочиста мелодія гімну Богородиці, зложеного Візантією в подяку Пресвятій Діві, що визволила її від набігу буйної Київської Руси-України, яку не спиняє ані грізна лють чорного Понту Евксинського.

Анастазій, вклонившись «Влахернитиси» урочистим рухом офірування, помалу тричі раз-за-разом підніс вгору таріль з просforoю, як наказував робити в кожне Богородичне свято Лаврський устав.

«Так бо ж чинили святі Апостоли по успішню Пресвятої Богородиці на знамення, що вона й з небесі-небес ділить з ними «хліб Ангельський».

Звуки прекрасного гімну завмірали, розпливаючись, як водяні кола на поверхні води, всмоктуючись в товстезні стіни трапезної. На мить в трапезній запаувала тиша. Велика, майже порожня світлиця, з назнаком іконостасу «в головах», з довгими, чистими столами, дишала миром і спокоєм. Лише ледве чутно черкали по круглих, товстих шкляних віконцях — був то дар князя Ізяслава — повні весняних соків віти дерев, розгойдані вечірнім вітерцем, тим, що то приносить весну, кидаючи її — витужену — хвильками до спраглої землі. Здавалось: до миру монастирської трапезної просяться з теплого присмерку душі, що й по смерті не знають спокою, бо ж за свого земського життя занадто відгнали його від себе.

Ігумен благословив таріль з просфорою в руках Анастасія та великий келих з вином, що тримав перед ним брат Лука — економ.

По «возношенню панагії» після трапези «на підкрєплення брєнного тіла» слїдувала євангєльська «агапа» для зміцнення духа любови й милосердя. Ігумен узяв часточку «роздрібленої» пучками брата Спиридона просфори й передав таріль першому з «соборних старців», що з них складалась монастирська рада. Ті ж — з рук до рук передавали просфору далі, доки не дійшла до останнього з братів-послушників, жартома званих «слимаками». Так само — один по одному — всі напились з келиха. Ченці країни, що лише прокидалась з присмерку варварства, повторювали посвятний жест лицарів Святого Грааля.

Монастирський день, власне, закінчився. Лишилось ще перед нічним відпочинком кожному переглянути своє сумління, щоб на цім «іспиті» доглядати: чи не причаїлось десь у куточку душі затінєння, що затемнювало ясність монашого дня. Відбувалась «кульпа».

Чернець за ченцем проходив перд ігуменом, прилякнув і визнавав свої денні провини. Легкі, звичайно. З тяжких бо розв'язувала тільки сповідь.

— Спізнився на молитву...

— Розлив оливу, доливаючи лампаду...

— Зломив свічку...

— Розбив старий жбан... — злітало тихо з монаших уст.

Голова покірливо схилялась під благословляючою правцею ігуменною:

— Бог простить, синцю!

— Да простить і помилує! — тихим хором що-разу приєднувались всі ченці, що стояли півколом.

Раптом міцний, кремезний юнак — брат Сергій схилювався аж до ніг Антонія. Не міг виринути з повіші сліз, що залила йому серце й обличчя. Припав головою до білих, небарвлених дощок підлоги, знищений душевною мукою.

— Отче! Нема наймення провини моїй. Не можу більше терпіти! — вибілось із плачу й зітхань Сергія: — Серце ж моє таке затверділе, що з позавчора ношу в ньому ту провину свою. . .

Так. Аж від позавчора міг жити Сергій, маючи чорну пляму на душі! Ще бо ранком того, тричі нещасливого дня, бачив новик, як ігумен, по звичаю, власною рукою сам становив просфори й воду на віконця келій «затворників» Лаврських, тих, що за-жива самі себе замурували, прагнучи тяжкого «схимного подвигу» — мовчання й самоти. О-півдню, замітаючи доріжки між келіями братів, розсипаними близько одна від одної, але не споеними одним дахом, Сергій побачив, що просфора на віконці отця Арефти не діткнута. «Славою Ісусовою» окликнув затворника, та ж отець Арефта не відповів:

— «На віки слава» —

тих одиноких слів, що міг їх вимовляти.

— У мене ж, — оскаржував себе Сергій, — раптом увійшов дух спокуси — дух лукавий і черевоугодний. Такий голод зтиснув мені нутроці мої, що годі було втриматись. І я... я взяв просфору отця

Арефти і звів її... — ломив руками брат Сергій: — Обікрвав чесного отця — плакав далі, — обікрвав я — злодій мертвих!

Брат Сергій досить довго вже проживає в монастирі й знає: недіткнута на віконці затворницької келії просфора — означає смерть схимника, що вже не потрібує хліба земського. Та ж найжахливішим було те, що дух спокуси не відступив від Сергія, лише глибше після того загніздився в серці новика. Знаючи бо, що отець Арефта «преставився», Сергій затаїв це від свого отця ігумена.

— Для того, щоб і далі їсти хліб мертвого... Негоден я і за підніжжя ніг ваших бути! — плакав Сергій, звертаючись і до братії. — Але благаю тебе, отче, не вигонь мене! Дозволь до келії по блаженній пам'яті отця Арефти піти. Най там... замість нього... замолюватиму гріх свій! Перепрошаму за кривду, що вчинив йому, погребіння його відтягнувши. І вам — знову вклонився братії земним поклоном, — і вам, вчинив я кривду, бо ж вівцею шолудивою до вашої чесної отари втерся...

Чернецтво мовчки дивилось на Сергія. Страх перед такою нечуваною, блюзнірською провинною був на обличчях одних. На інших — здивовання. Ще на інших — глибокий сум та співчуття до бідного грішника, якому помогти — не в їхніх силах.

Ігумен підніс свої ясні, як кришталеве джерело, очі. І довго, одного по одному проглядав своїх ченців. Немов бажав проникнути до дна в серця їхні. Аж дехто облився пурпуром румянця:

— Невже ж бо отець ігумен і мене вважає здібним на такий чин?

Та вже Антоній тихенько підводив з долівки брата Сергія:

— Зле ти, синку, надумав. Зле! — промовив лагідно. — Ченцєві те негаразд, коли б приковував себе до келії, щоб міг затриматись в ній. Не вводить він тим Господеві й користи своїй душі не придбає.

То ж, най ліпше незамурований, а на вільній волі перевірить себе Сергій, чи зможе й далі без шкоди для душі й тіла нести тягар іночеського життя.

— Іди ж, сину, до якогось часу на відвідини до рідної оселі своєї, пожний там з батьками своїми, в світі. Коли ж вдома визнаєш, що з нами — тобі таки ліпше, тоді повернешся до нас ще раз. Бо ж монах, що думає про їжу, а не про приписи Божі, монах не є й навряд чи монахом бути може.

І так само, як працю, молитву та час своїх ченців, — знаком хреста поблагословив ігумен Антоній і сльози брата Сергія.

Однак тієї ночі не Сергій, але Антоній не знайшов відпочинку в сні.

— Нестримною повинню наповнила серце моє туга по Господу! — картав себе ігумен. — А за нею не бачу тілесних потреб дітей моїх духових, не бачу тягарів, мсею ж рукою наложених, що нести їх так їм не по силах... І хоч правдою є, що пересит відбірає сон, таж і голод відтягає від молитви.

Не брата Сергія, — себе за гріх новиків обвинувачував. І ранком, по службі Божій скликав ігумен всю свою братію. Ще раз лагідним поглядом обняв тих, кого звик звати своїми дітьми. І настановив їм ігумена нового.

Був це Барлаам Вишатич, муж праведний, чеснотами многими, як рева гронами винними виповнений. До того ж — і в світах бувалий. Багато бо святих міс, ще в світі пробувавши, Варлаам обійшов — «смотріння ради учительного».

Щож Господа много возлюбив, — те вчинками ствердив. Багатий вельми й з роду високого був, а все те для життя чернечого покинув. Зуміє він про братей належно подбати.

— Жийте ж окреме, а я доживатиму самотою, — сказав наостанку ігумен Антоній, спустив каптур на очі та й віддалився, спіраючись на патерицю. Не квапився. Не тікав бо малодушно, лише відходив потиху, чесно узнавши, що інший ліпше за нього виконає працю, на яку його вже не вистачає.

Відійшов недалеко:

— Бо ж по спокій, як і по щастя — зайва річ на край світу ходити: куди ж бо від себе самого підеш?

Відгородився від зовнішньої суєти мовчанням та молитвою і став перед обличчям Божим на сторожі своїй Лаври. Викопав глибшу печеру, що по блаженному Іларіонові лишилась невживана. Джерело коло неї розчистив, ницелоз викорчував, а на вільній містині при ручаю хрест деревляний поставив.

І потяглись дні радості, повні взорювання. Спустились ночі, повні духового світла, яснішого за світло денне. В їхньому сяйві Антоній бачив зоряну вічність. Перед пустинниковим духовим зором відчинились насторіж райські брами. А навколо й рай земський розквітав: надходила весна й зеленим усміхом розяснювала обличчя Матері-Землі. Соловії — дзвіночки янгольські — хвалу Божу співали, фіялка-схимниця у мовчанню пахощами своїми Створителя славила, забрость пахучий квіт непорочний викидала.

Нагромаджуючи хмиз та суховій, щоб працю збірачам топлива полегшити, притомився Антоній старечим тілом. Сів на стовбур, торішнім буревієм звалений. Вдалені — хаці в небесному тиркизі легкими хмарками стають. Умитий росою теплий вечір ряботить голосом деркачів, місяць у повні знерухомів над землею, соловіїв заслухавшись. Нема ж бо крапих соловіїв за Дніпрових! Недалечко мале джерело ледь-ледь дзюрчить свою вічну пісеньку, мов з дрімоти. Мрія світом ширяє, душа ж всесвіту з пуг матерії увільняється, став вся прозора та ясна...

З глибокої кеїшені своїй ряся витяг Антоній веретено й став сукати нитку. Здавна наложив на себе цей «послух»: прясти на монастирські потреби. Не хтів діткнути образою ані того найменшого з братів-слимачків, даючи йому працю жіночу. Йому ж вона у взорюванні не перешкоджала. «Послух» — найтяжчий бо й для найдужчого мужа той, що бере його на себя чернець: сталу боротьбу з квалістю людською, панування над самим собою. А щоб за любов до братії ценці не вихвалювали свого ігумена, Антоній вкривав свою смиренність таємницею ночі. Бо ж справно сказав той, що сказав: — «Того, що для людської слави досить, для Бога мало єсть»...

Рівно тягнеться нитка, срібним павучком крутиться веретено, співаючи свою, ледве чутну пісеньку. Та ж ось, зненацька до тієї пісні влітається інший голос, кришталево-прозорими, шкляними дзвіноч-

ками дзвонить. Чи ж би то жельва так красно намиста розплітає? Чи ж таки це та «печерна пустинниця», що й, світами мандруючи, з своєї келії не виходить, такі трелі виводить?

Підніс Антоній голову: в білі облитих квітом черемх маячить предивна постать. Немов дівчина прегарна, біло-зеленава неначе з пахучого квіття виростає, з ним злита. А з очей її небесна глибінь дивиться, сийвом усіх зірок мерехкотить. В її обличчі вся весняна краса втілена.

Гойдається дівчина на білих галузях черемхи, золотим гребінем ясне волосся своє, немов місяшним промінням переплетене, розчісує, а сама, без слів, мов птах, виспіває. Та ж стільки туги в тім співі безслівнім, що й старому пустинникові самі собою сльозами очі заходять. Мелодія так за душу бере, немов її з тіла виймає.

Та не звонпив ігумен Антоній, й не здивувався понад міру:

— «Хто ж бо знає всі ті істоти, що їх з хаосу первозданного створила десниця Всемогутнього?!»

І привітав чернець своїм звичаєм істоту невідому:

— Всяке дихання най хвалить Господа! — Затримався на хвилинку та, мов у монастирі за минулого ігуменування, й запитує: — Чого собі бажаєш, дитино Божя?

Про мару-спокусу й думка в старого ченця не прокинулася, глибокий бо й певний був мир Антонієвої душі.

А красуня в черемхах відзивається людським голосом і мовою зрозумілою:

— Я, отче добрий, звуся «Лосна». Не тілесна я, дух. З країни далекої, найгарніщої, де нарід Расенів проживав за часів минулих. Таяк, як цей білий квіт, — притягла до себе оберемок черемхового квіття, — перекув і осипався нарід той, що мене звав «богинєю місяця». Я ж блукала світами, нової батьківщини собі шукаючи. І от, сподобалась мені країна ця, місяцем зеленим улюблена, співом соловійним мережана. Ніде інде не знайшла я таких розспіваних красних місяшних почей, прохолодних і лагідних, пахучих і замріяних, — ніде інде не бачила я. І лишилась я тут. Одначе щастя й радости не знаю. Бо ж доля Землі цієї, доля смутна, що її в прийдешніх довгих добах прочувую тяжко засмучує мене. Вся вона в сум тяжкий заплетена, вся кровю людською скроплена, вся боротьбою й зрадою братньою прогатована. . . Тому і я не смію тут нікому зявитись, ні перед ким показатись: хто спів мій почує, той вже до самої могили жури з себе не скине. Бо ж мало, майже нема в добі цієї на всій землі тутешній таких, щоб як ти, отче чесний, мир повний в душі своїй мали. Тільки бо при них, що в спокою ясному, глибокому й непорушному перебувають, обявитися можу. Тільки ті можуть почути спів мій без шкоди, а я в тім спокою втопити можу свою відвічну журу.

Антоній відложив своє веретено й уважно слухав красуню Лосну. А вона показує старцеві гребінь свій і продовжує:

— Бачиш: розчісую коси свої, боюсь згубити волосочка з голови моєї. Мала б я давнім звичаєм Расенів-Етрусків обрізати волосся своє на знак смутку-жалоби. Та не підноситься на те рука моя. Бо ж знаю я: міцні ланцюги приковують кривду-биду до Землі цієї. За те згоду та любов до ближнього, що єдиним ратунком для неї є, — ту тримає лише

єдина волосина. А що ж, як саме в косах моїх та волосина міститься?

Антоній підніс правицю й благословив хрестом діву-Лосну:

— Хвали Господа в радости, доню, — озвався улюбленим словом своїм. А, як руку підсисив, зачепив нитку й веретено ковзнулось по ченцевих колінах тай упало на оксамитовий мох. — Благий Бог нікому не дає тягаря понад сили його. Милосердя ж його меж не має. — Підніс веретено. — Ось дам тобі це. Най замість журби стане подругою твоєю веретено. — Глянув на ніжні пальчики Лосни, всміхнувся лагідно й додав: — Та ж яку тонку нитку виведеш ти рукою такою! Приправ же прядиво ніжне на ті рани болючі, що в духу їх бачиш, як що відвернути біду — не у владі твоєї. Иди з миром, доню, й не журись над міру. Господь знає, що чинить, і знає, доки се чи інше тривати може, Божа Лоц. . . Мабуть за шелестіням весняного вітру в черемхах не почув старенький чернець, що красуня назвала себе «Лосною». Та ж тепер вона нове наймення своє, як другий подарунок пустинників укупі з веретеном його прийняла з великою втіхою.

І з того часу, як осінь призимна постеле по землі білі серпанки свої вранішньої імлі, — починає прядти «Божа Лоц» свою пряжу, «місяшну пряжу». Пряде лише в-осени. З весною ж бо що-кожного року чекає та вірить; ось-ось, таки зміниться доля сумна краю того, що його вона так покохала.

Та й як же не вірити, коли все радістю й красою квіте, зеленим усміхом розяснюючи обличчя Матері-Землі? Як не вірити, коли соловії-дзвіночки повним голосом хвалу Богові співають, коли фіялка-схимниця у мовчанню пахощами своїми Створителя славить, а забрость пахучий квіт непорочний викидає?

І питається Лади-богині й Біл-Бога ясного:

— Чи ж зміниться вже тепер?

Та ж Лада сміється, схилившись над лісовим струмочком. Не намілюється вона з краси своєї, весняним квіттям прибраної. Що Ладі — «країна»? Її ж бо країною є кожна, поки в ній весна квіте-проквітає. . .

А світлий Біл-Бог не може й на мить спинити свого відвічного бою з Чорнобогом. Мече в нього стріли вогненні, гонить його і світом земським, і там — позасвіттям, з одної зорі на зорю іншу. Нема відпочинку, нема замирення в борні тій, в борні Світла з Питьмою.

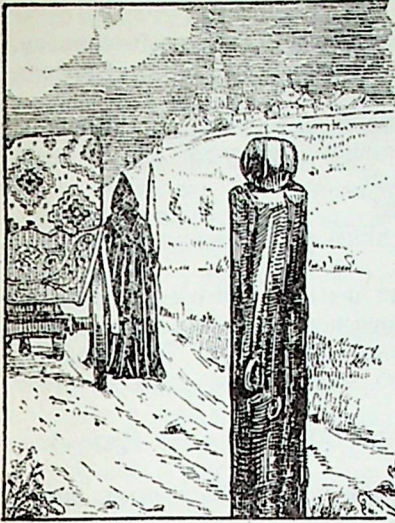
Коли ж буває зібране з поля золоте збіжжя, а в садах достигнуть пахучі овочі, смутніє «Божа Лоц»: і знову не буде зміни! Все йде своїм відвічним бігом по відвічному шляху. . . Нема зміни! . . .

Тоді береться вона за свою місяшну пряжу. Та ж із жалю слезою затягає її очі, ніжні ручки тремтять, — і рветься тонісенька нитка-павутинка. Пускає ті «вузлики» Лосна, й пливуть вони в місяшні ночі й у-день в повітрі світами, легесенькі, безсилі, як жалі «Божої Лоці». Ох, жалю, жалю! Скільки вилито тебе на землі — й що ж досяг ти колись своїми болючими «вузликками!» Тільки й те, що чие око спочине на Лосниній нитці, — відчує воно в серці сум безпідставний, покірливий, тихий, безплідний, яловий. І вгадати не мож: з чого він зродився. Бо ж не вухом, а серцем вчуває зітхання «Божої Лоці».

Та ж, що не в чарах поганських, а в побожному спокою Антонія Печерського шукала поради Лосна й була ним «охрещена», — уповає

вона на милосердя Боже. Пережила богів поганських, що, як мрії людські, живуть довго, але ж кінець-кінцем таки помірають.

Давно вже забуті і Біл-Бог, і Перун, і Ярило. Але ж по де-яких селищах, розтрушених по Волинських лісах, занурених в сонних закутинах Мазурських багновиськ, замріяних на побережжю Сірого Балту, — і нині ще часто, найчастіш — в-осени, згадують люде за-журену «Божу Лощ». Тільки вже не знають; відкіль прийшла до них та красна старо-єгруська богиня...

гумен Теодозій трохи відсунув напівзгорілу, товсту восковицю. І те світло було заяскраве для його келії, бо ж прикрив долонею-дашком очі:

— А таки ж знайшов, брате, яка лічлива сила вкрита в тому твоєму синенькому горошкові? — спинив свій лагідний погляд, немов огорнув ним дрібну, сухорляву постать брата Григорія, що —

— «сіяв зілля та дерева плодовиці плекав» в своєму огородці при Лаврі.

Чернець-садівник простяг до ігумена запрацьовану, вузловату на суглобах руку, немов хотів спинити мову найдостойнішого:

— Не «горошок», високопреподобний отче! Не горошок: о р о ш о к! — притиснув голосом на третьому о, не-

мов підкреслив пальцем. І з деталями, що міг би знати вчений ботаник, почав писувати дикий, дрібний горошок, що люде звать «горобиним» або «заячим».

— Не може ж бо бути, щоби Господь так гоїно розсипав по землі рослину цю, коли вона не на славу Йому й не на користь людині!..

Від другого вогника з оливяного каганчика, що блимав у куточку ігуменової великої келії, зірвалось болісне зітхання, а за ним — півголосне шепотіння:

— О, Господи, помози... О, Господи, поспіши!.. Дремля необорна одоліває... зхивив і в цім рядку, о, Господи!..

Теодозій повернувся до переписувача книг — Іларіона. Дарма, що брат Іларіон «зручно знав книги писати і про красу писання дбав, як личить», однак з давнього звичаю «днями й ночами писав у келії Теодозієвій». Одно: тут все при руці була кожна книга. Дуже бо любив учений ігумен «почитання книжнев», бачучи в ньому «незмірну глибінь й джерело мудроців». І чималий «скарб книжний» переховував у своїй келії.

За Ярослава ще заложив ігумен Антоній основу цієї скарбниці, добре памятаючи слова мудрого князя:

— «Для коня узда кермою є, для мудрого ж — книга».

А друге: Братові Іларіонові завжди здавалось, що коли він не в келії свого ігумена та збожньованого вчителя «в письмі книжнім», — не має його рука «певности», а око — «міри правої».

Теодозій поглянув на водяну клепсидру — дар Ярославової княгині Інгігерди — Грини. Під майстерно вирізаним заморськими хитрецями зображенням голуба, літерами-кучериками сплітався напис:

— «І дух Божий ширяв над водою».

— Спасенне діло рук ваших, братіє! — підвівся з небарвленого дубового стільця ігумен, рівно випростав ще молоде тіло й плавким рухом правиці благословив переписувача й садівника. — Та ж дух міцний, а тіло кволе. Ідїть з миром. Час і мені на обход.

Насунув каптур на очі й зробив крок до дверей, щоб своїм звичаєм, як те робив що-вечора, обійти увесь свій монастир. Та ж тупотіння квапливої ходи в потемках сіней і схвильоване:

— «Благословен Бог наш!» — затримали на місці ігумена й ченців.

— «Завжди, нині і присно!» — уставною формулою дав Теодозій дозвіл вступити прихожому до своєї келії.

— Княже посольство, всесечний отче!

Ігумен накинув на плечі мантию-рясницю й взяв високу патерицю-посох.

В трапезній братія оступила княжих послів, стривожена новиною:

— Негаймо, присланим кочем, під почесною охороною княжих дружинників має вирушити до князя Святослава ігумен Теодозій. Має там ще до «неділі світлої» привести до миру-покори княжого брата Ізяслава.

— А як не намовить? — мов зітхання вирвалось з уст брата Анастасія, диякона.

Від світських христолюбців не одно чув про княжі незгоди, братні суперечки та обабічну заїлість. Ото ж, й вилетіла та думка, в голос вбрана. Княжий боярин знизав раменом й підніс куточок уст, відкіль, мов стрілка, вислизнув усміх:

— Намо-вить!.. В палатах княжих і срібла-злата не бракує, тай не бракує глибоких хурдиг. А в них — колодки й дибки, бичі й ланцюги — все на похваті. Подивиться на них ваш найдостойніший — і хороші слова обрїте. Не вчинить же свою голову винуватою перед паном своїм. А посидить трохи в темниці, — то більше помолиться, відтїль по правді говорючи: — «Із глибини воззвах к Тобі!» Мир, браття, між братами бути мусить!

Жартував боярин, може й не дуже мудро, як на простоту чернечу. Бо ж вступила до них через ту глумоту стурбованість, аж духом хитнула. До рук свого доброго ігумена хиляться, плачем тужать. Та ж проти всесили княжої хто впряне! Хиба втеком ратуватись. . .

А Теодозій, мов у тихій сазі вода гладенька — спокійно й саянним усміхом до братей озивається:

— Жартує боярин добрий. Але ж і те спомяніть, що й смерть сама Лазареві не на успіння була, а на славу Синові Божому. Я ж — не мертвий ще й не на смерть видочу, лише на гостину княжу їду. Хвалть же Господа з веселістю!

Такий же лагідний і ясний став перед Святославом. Та ж князь все своєї:

— Най Ізяслав покориться! Таки ж бо на престолі Київськім — я, а не він! Брати ж — завжди один старший, другий — менчий! Влада і честь належить мені.

— Та ж владою, господине-княже, ласку не привертається. А без ласки, яка ж та ціна покори братової?

Аж по яблуку меча вдарив рукою Святослав:

— Не брат він мені. Ворог! І тому скоритись мусить: під нозі бо собі кладу ворогів своїх!

Очі жаринами світять, обличчя — яскравіше за карбункули з княжого вінця, гостріше за рубіни поплечин-бармів палає:

— Як би чужий був мені Ізяслав, може змив би гану кровю зобидчика. Коли ж згадаю, що таки ж брат він мені, — пекло здається не досить глибоким, щоб наложив він душею своєю.

Баче Теодозій: не здоліє він злости княжої. Вже й про Каїнів гріх сміливо пригадав, але ж той:

— От бачиш, — стверджує, — це ж і є той доказ твердий, що братня ненависть — річ найприродніша! Від кого ж міг би її Каїн перейняти, коли на ту пору й людей у світі ледь-ледь чвірка була. Не забав це, а — природа, як голодна чуть, як потреба сну. Не треба й навчати. . .

Зайво сіяти слова на кам'яне серце господинове. Ні намовити, ні перемовити!

Та не гнівається князь на чесного ченця й дурно братія за нього тремтять у монастирі Лаврському. Не до хурдиг' тісних відвели ігумена, а посадили за столи застелені. Вожами-осетрами Дніпровими частує його князь і осетрами білими чечугами — найсмашнішою з усіх риб, й солодкою, соковитою соминою. Отроки-гридні медами-винами заморськими в золотих погарах гостя підносять, і князь уже брови не зводять, мов і про гнів свій забув, говорить милостиво:

— Піст, спасівка — говориш, отче чесний. Знаю й не кажу подавати тобі диків печених чи лебедів дніпрових. І сам не споганюся стравою скоромною, рибою лише живлюся. І ти не погребуй гостинною худюю. Призволяйся, коли до ранку затриматись не хочеш.

А по вечері ще й хвалиться князь перед ченцем новими прикрасами, що казав у палатах своїх поробити: здавалася занадто простою та оселя синові, що в ній містилась мудрість батькова. Килимами царьгородськими — замість тонкотканних свійських налавників застелені лави в княжій їдальні. Подушки шовкові не пухом лебединим, як встаровину водилось, але ж пухом з переквілих репяхів набиті. І ладан в золотих кадильницях, мов у церкві Божій, куриться, блакитною хмаркою з ніжних кучериків по-під стелю кедрову звивається. І хитрій різбі стовпів, що на них княжі палати спіраються, не надивується ігумен печерський, й перед статуями грецькими, з Візантії привезеними для прикрас хором Святославових, — від здивовання руки складає. Та все ж таки всього дивніше йому, що серце людське так уперто не хоче впустити до себе любови, любови до найближчого ближнього, до брата рідного, з одного лона народженого. . .

І таки дійсно, ні до чого доброго князя не намовивши, як боявся брат Анастасій, вже аж по півночі відіхав печерський ігумен з двору княжого. Вертався назад без паради: не з пишним почотом людей ратних з могутнім боярином попереду, як сюди приїхав, а на критому возику простенькому й з одним лише візником.

Темно під будою, з килима напнутою над візком, але ще темніше на душі ігуменовій. Бичує нестримно її думка одна:

— І як же, Господи, правитиме землею нашу князь-господин, ко-

ли ж він і над власним серцем не пан?! Сам від себе не оборониться... Як же ж зможе він Київ святий від ворога боронити?

Зітхає в смутку тяжким добрий ігумен. Рипить, помалу посуваючись, візок, немов у темну ніч вгрузає, потопаючи то сюди — то туди долину, то сюди, то туди вгору видираючись по дорозі кривульчастій, що ярами й байраками веться. На коневі погонич куняє, не зачіпає коней, бо ж таки потемку мудріший кінь за найдосвідченішого візника. Бачить бо вночі око тварини німої те, чого зір людський і забіла-дня не вглядить. І, видать, не даремне захвилювалась зненацька вся чвірка «гусинцем» запряжена. Нашорошили коні вуха, похропують, мило на них виступає. Аж зкошують очі, не під ноги собі, а за себе в-бік зизують. І є чого...

Від п'ятки, немов клаптик ночі, відірвалась відьма й упала, пустуючи, молода, розвеселена пічна чортиця візникові на плечі, шукаючи пристановища на наступний день. Чорні коси парусом по вітру пустила, очима іскри метнула, на мить біллю блиснула колінами й простягненими руками, що ними за кучеряве волосся княжого слуги вхопилась. І окульбачила людину, як степового коника — тарпана. З беззвучним сміхом назад вихнула. знов наперед схилилась, аж підборіддям торкаючись візникового волосся. І раптом, як вода, губкою випита, вмокталась уся: увійшла в тіло погонича коней.

Коні спинились, засмикані візками. Мягко гупнули на вохку землю візникові постолі. А руки відхилили край килима, що будою накривав візок.

— Агов, чорноризче бородатий, годі вже тобі куняти. Вилазь-но мерщій! — гукнув візник. — Ке сюди-но! Так. Лізь на коня. Вам бо-що-дня свято: вночі спите, а по акафистах — медами-винами підкріплюєтесь. А нам смердам одно знай: роби та й роби! Най же хоч раз в життю на подушках під килимом і я собі попаную. А ти замість мене за погонича коням ставай. Ну, рушай...

Чернець — ані слова з уст. Тільки ж на коня не сів, як було те при «гусинці» в звичаю, а чвалає пішечком, провадючи передню пару коней за вуздечки, немов би не смерда везе, а самого князя-переможця.

Так і їхали, аж нагнав їх світанок.

Солодко виспався смерд. На шовкових подушках вилежав боки й чортицю, що в нього вступила, гарно приспав. Й так йому заспівати кортить, що непереливки, таж:

— Ех! На скоттього бога! Заприсягне чернець бородатий, що я п'яний був. П'яний погонич при конях... е, ні... Ще маю розум в голві...

Виглянув цілиною під килимок. Дивується: сам своєму вигіддю не вірить. Де ж бо: їде, на подушках вивернувшись, під килим прохолода приємна вливається, над водою імла прозора, мов завіса на ігрищах коцунників та ігрців княжих підноситься; слухає, як над заводями дніпровими чайки кигикають й так високо в небо влітають, що аж зорі небесні крилами своїми одну по одній гасять. А під серцем щось солодке смокче...

— От так вигіддя нечуване!.. Чи ба...

А чернець бородатий човгає собі при конях, помалу, крок за кроком. До блідих зірок усміхається та на сон денний кожну окремо бла-

гословляє. Кущі придорожні, що ряси його чіпляються, знаком хреста значить. Тонкі пальці, мов з воску відливані, вервицю тримають, а тихі слова молитов з уст на бороду, мало просивілу, падають. Тільки не чує їх візник під килимом: така бо густа й кучерява та борода, що не тільки слово, а й птах би з неї не вимотався.

Темним мережевом на порожівілм небі закреслились дерева. До міста стольного від Княжого Звіринця потяглись люде кінно й пішо. Дичину та мед золотий, маківки та й овочі стиглі на княжий стіл святочний — на Спаса звозять. І бачить візник-погонич: низенько, з превеликою пошаною кланяються всі зустрічні ченцеві. І не тільки люде посполиті, смерди, хлопи та ратаї прості, але ж он і боярин з коня зішкварився й під благословіння ченцево підходить.

І злякався погонич. Душа в ньому змаліла, під серцем так засмоктало тривоною, що та вбога душа мишею переляканою шуснула, немов з тіла вирватись була радніща.

— І ніхто ж не сказав мені, що чернець от такий значний! Ах, турія ж моя голова. І чого ж я, дурень, сам в таке лихо впросився?

Та — в ноги Теодозієві:

— Омана бісівська розум затуманила... Невинен я, отченьку, не винен!

А ігумен його лагідненько з пороку підводить:

— Та ж знаю, брате, знаю. Ось, у церкві будемо, то й битимеш там поклони. А на свято днешнє, на Спаса будеш гостем нашим, і агафиста послухаєш, і медів наших покоштуєш.

Нічого не тямить слуга княжий, що з ним діється. Радів би, так сором душу заливає й щось у грудях, «під ложечкою» шкрябає: слези по червонім обличчі течуть, а воно само сміється. Та опанував собою й впросився, що до сповіді з ченцями приступить, щоб на щедре свято Спасове хліб янгольський з братами розділити й душею умитою «в бані пакибитія» Христове свято зустрінути...

В притінку тихої церкви золотою квіткою сяє вічне світло лампади. Пахне відгуком відлетілого кадильного диму. Тремтить флюїд каяття й молитви. Чернецтво чорними тінями пересувається нечутно, підходячи до свого пастиря-ігумена, йому по черзі в гріхах сповідаючись. А за ними у куточку, в застумі стоїть княжий слуга, тінню присмерковою, як жінка — хусткою, загорнувшись. На серці ж у нього — такий сум смертний, так усього холодом і обвіває. Зацитькати того суму неможна. Одно: втекти! Так ноги не слухають, кроку ступити не може. Аж власні руки кусав би з розпачі, плакав-голосив би, як на похоронах боярських жінки-голосільниці виводять. Так от же, й голосу відвести не може, слова вимовити не годен. Кожен крок, що наближує його до отця ігумена-сповідника немов до лотої смерті його наближає. Кожне побожне зітхання братів, що коло себе вчуває, вщерть наливає серце болістю нестерпною. Відчує одно: краще вже вмерти відразу, як до сповіді тієї прислухати! Бо ж — напевне чує — вже нема в нього душі, тільки збудьок маловартний липився...

І раптом упав візник-погонич навznak на кам'яну підлогу церковну, відбивається від неї руками й ногами, як пливець, що заливають його розбурхані хвилі, з останніх таки сил борониться проти непоборної стихії.

Кілька ченців кинулось до комонного погонича, а поміж іншими — вітром пронеслося ледве чутне страховинне слово:

— Біснуватий! . .

Розсвічуються вогники восковиць. Наквап принесено ризи ігуменові. З трохи зблідлим, але зі спокійним обличчям Теодозій перериває сповідь чергового брата й, не відводючи погляду від одержимого, облачається в ризи. Четверо ченців, піднесши біснуватого, видалили його з церкви. Звичайно екзорцізми відбуваються перед церковними дверима, поза церквою, біля «стовба біснуватих». То ж до нього припевнили одержимого за шию, руки й ноги, щоб не допустити до каліцтва. Є бо звичаєм демонів — при «страшних молитвах» кидати своїми офірами об землю, товкти ними та луком вигинати їхнє тіло в корчах.

Та вже обличча погоничево — цілком байдужне. Не помічає, що з ним де в. Відсутній він.

Братія з розсвіченими восковицями стає півколом й тихим шепотом відмовляє в хорі:

— Да воскреснет Бог і разточаться вразі його. . .

— Вийди з нього, Сатано! — лунає спокійний, але твердий голос Теодозія. — Найменням Божим наказую тобі, щоб не мучив ти цього слуги Божого. Не твій він і не маєш в ньому частини своєї.

Піднесши руки, ігумен простягає їх до біснуватого, немов передаючи з них силу свого дужого тіла та міцніцу за неї — силу духа:

— Во імя Отця, і Сина. . .

Зненацька з візникових білих уст виривається несподіваний зойк. Верещить пронизливий, високий голос жіночий, хоч і вилітає той голос, як бачуть всі присутні, з вусами й бородою зарослих уст смерда. Ченці падають навколяшки, свічки тріпотять, мов крильця вогняних метеликів, готових зірватись до лету.

— Відійти, Сатано. . . — наказує Теодозій.

— Не сатана я. . . Хіба ж ти не чуєш? Ти ж бачив. . . верещить жіночий сопрано. — Не знаючи ж, ані з ким маєш боротись, як відважувся стати до бою зі мною?

У Теодозія міцніще зазначається жиля на чолі. Правиця знову креслить в повітрі знак хреста:

— Кажу тобі: облич цього народженого, хрищеного, молитовного раба Божого.

— Не лишу його, бо хочу бути в тілі людському! Ти ж маєш свою келію! Хочу і я мати своє приміщення! — відбивається наївними аргументами молода бісниця й вишкірює погоничеві зуби, клацає ними, як готовий кинутись і кусати пес.

Ігумен підступає ближче до біснуватого, тримаючи над його головою простягнені долоні, однак не доторкається ними одержимого. По чернечому хору пробігає нове шепотіння молитов. Раптом один з наймолодчих братів похитнувся. Свічка прудко тремтить в його руці. Двое ченців виводять його з кола, підтримуючи під руки. Ті ж монахи, що лишилися, тісніще присовуються до обох супротивників, немов замикають коло, що в нім відбувається грізний бій. На чолі ігумена виступають дрібні, блискучі краплини поту: білі пальці починають тремтіти, однак очі світяться тим самим незмінним, спокійним і певним вогнем.

А верещання одержимого переходить у звірятий крик, спочатку — скажено-лютий, далі — подібний на скавуління й виття побитого собаки, нарешті — в скиглення. Нараз біснуватий безвладно звисає на стовбі. Як би на ньому не було ретязів, що підтримують тіло, воно впало б на землю збезсилене, як мертво. Теодозій ще раз хрестить всього немічного великим хрестом, брати відв'язують від стовба княжого візника й обережно відносять до келії. Він вже на руках ченців тихо й спокійно засинає.

Та ж перед полуднем, коли братія підходить до святого Причастя, дехто з молодих ченців, що поперше бачили відправу «страшних молитов», з тривогою оглядались на монастирського гостя, що в побожній молитві чекає на свою чергу:

— Чи ж не вхопить його знову? Найрадініше бо не пускає до Святого Престолу сила темна!

Та погонич підходив до вітваря з ясно-дитячим обличчям. Не пам'ятав нічого, що було з ним від менту, як задрімав на коні, відвозючи візком ігумена. Не знав і того, що спав у возі; не міг збагнути, як опинився там.

— Не дивуйся, синку, — заспокоював його Теодозій. — Бачив я, що захворів ти, як же мав я тебе лишити на коні? Буває, — додав задумливо до братей, — нагло падає недуга ця на людину, що цілком дужою виходила з хати своєї...

дноманітно, розміряно падають краплини води в клецид्री. Як сльози плачок, найнятих на багатий похорон. Так плаче й клецидра: без жалю, з самого обов'язку. Іноді між двома стуками крапок вклиниться коротке шкварчання нагорілого гноту на зеленій восковиці: то спалився необачний метелик, принаджений світелком та китицею квітів у відчиненому віконці Чернечої келії. І знову запанує непорушна тиша, яку міряє водяний годинник.

Пензель отця Олімпія нечутно перелітає з веселково-барвистої палети на велике полотно в дебелих штелюгах. І тільки цей легкий рух стверджує, що білобородий, як віск блідий, монастирський маляр — живе. Живе повно, творчим життям, коли

весь монастир спить. Отець Олімпій — вся братія Лаврська говорить йому «Аліпій» — найрадіш працює вночі при світлі високої, грубезної свічки. Знає свої барви й не потребує ясного денного світла, що розгонить мрію.

«Нощ бо не світла невірним!» — лагідно відповідає Аліпій на часту раду — «Відпочинуті нічма! Не трудити зору, — найдорогоціннішого дару Божого».

Та ж монастирський мистець звичайно береться за пензля тоді, як образ «дозріє» в його уяві. На це потрібна тиша й приєремерек. І тоді Аліпій бачить його «живого». Бачить його й на недоторкано-чистім полотні, поспішає «познаменати» контури. А коли ж є вже кресьба, треба враз класти й фарби. Яка ж тут праця, що по ній треба відпочивати? Де ж те намагання ока?

Та... ах! Як би ж не був так стар-чоловік! Терпне рука, а очі й не при мальованні ніби піском засипає. І сном омліває кволе старече тіло. Та ж не можна спати: праці не переробити: щойно віддав одну — вже два, три, п'ять полотен просяться на штелюги. Справді, та праця «накочується», чисто мов снігова куля похпнута згори до Дніпра.

«Ветх єсмь й виповнений днями! — зітхне чорнець і поспішає. — Аби ж зкінчити! — й думку накриває тихеньким співом: — «Блюди убо, душе моя сном не отягчайся, да не смерти предана будеш!»...

Голос прозорий і легкий, мов димок кадильний, підноситься догори, стелиться під склепінням келії, вгинається до відчиненого вікна й вилітає в блакитний простір теплої ночі. А за піснею навздогін линуть думки...

Здається: як це недавно було, що прийшов Аліпій до Святих Печер. А ось вже надійшов і вечір життя! Людське життя... промайнуло воно,

як день єдин в тиші посвятній, в любій праці, в думках-розважаннях та в красі Божих служб. Мимохить золотим сонцем всміхаються під снігом срібного вуса безбарвні старечі уста, згадуючи ради та вмовляння друзів, коли повним сил юнаком відходив він з отчого дому.

— Ой, не витримаєш! Та й навіщо животити серед вічної п'тьми печер, без повітря, без світла, без краси світу сього, без їжі!.. Знесилишся, підляжеш недугам, й дух охабне в хворому тілі.

— А нині? Тіло моє, а дух ще більше... як отой равл без шкара-луці, — вказав тоді юнак в батьківському саду. — Загине, марно, без сліда й користі. То ж і хочу прикрити мушлею стін монастирських свою кволість, до життя зовнішнього нездатну. Памятаєтє ж слова поганина Софокля: — «Не бачити світа — то є правдива мудрість».

Стремів до монастирської гармонії й порядку, мріяв, будучи в чині Ангельським, побачити Анголів на власні очі, як бачили їх святі, люде духа.

І дивно! — згадав, застановившись над тим, що таки ж і досі не побачив Ангола... «Бо грішний!» — сказав собі вголос з докором, аж з сорому трохи зарожевілись жовті щокі. Й немов легеньким, теплим дотиком обвіяло обличчя отця Аліпія. Здається, блакитна рука літньої ночі вкинула віконцем великого метелика. Прозорий, кружляв він над ченцевим каптуром, неначе не знаходив собі виходу. «Бо гріш...» — хотів сказати ще раз й мало не діткнувся чолом початого образу. Повіки ченцеві опадали, рука й спина стерпли. Випростався, поклав на дзиглик під свічку палету й пензлі й тяжко переступаючи обресклими, застояними ногами, — бо ж завжди малював стоючи «за-ради дрімливої спокуси» — підійшов до вікна: відчинив його ширше, щоб той метелик міг вільно випурхнути.

На хвилину сперся на лутки малого віконця, глибоко запушеного в товсту стіну. Пив поглядом блакитно-зеленавий флюїд, а освіжिलий мозок збудив у пам'яті слова святого отця, Василя Великого: — «Своя пора на кожне окреме добро діло». Так сказав отець всіх ченців.

Аліпій взявся за ліствицю-вервицю блідою рукою, що в'язе за життя виглядала, як дорога реліквія, гідна золотих і філігранових скриньок-схованок. Зітхнув. Ще раз пустив старечий зір по землі й серцем благословив її — Доньку Створителя Світів, таку гарну й чисту в своїм відпочинку. А люде ж говорять: у ній — спокуса й гріх! Як могли б вони ховатись там, в цім Божім раю, по смарагдових гаях, по садах, повних овоча, що аж у келію посилав свій медовий запах Божої благодати, запах щедрої його руки!

«Всяка плодь да хвалить Господа!»... Ні, ні! Лихе й думки про річі злі, злою людиною кинені в світ! Господь усе створив досконалим, добрим і прекрасним... «Звершеним», як і Сам Він звершений... Та Божа звершеність, що її неможна вкласти в форму людських уявлень, що її можна відчувати лише духом...

І Аліпій пустив свого духа, зануривсь у взорювання, не чув шелесту світлосяйних крил, не помічав, як мерехкотінням нематеріальних струй наповнилась його простора келія... І так не відірвався старий чернець від взорювання в Совершенність Божу, щоб хоч мить одну поглянуть на мрію своїх юнацьких літ — Ангела Божого. А святий Ангел — гість частий побожного старця — стояв у нього при мольберті

й швидкими, вправними рухами пензля закінчував образ, розпочатий з вірою, простою і ясною, як лагідний ранок, що вже почав зеленити просвітлий Дніпро, святі мури й смарагдове море садів, які облявом оточили монастир. Праведному митцеві світало інше проміння: передчуття блаженности світлого раю, — й за ним не згадав Аліпій про мрію своїх юнацьких літ, що в тій хвилині була дійсністю, за його плечима, всього на досяг руки...

— ... Та як говорю тобі: отець Пимен казували... Саме вчора, як заносив я цілюще зілля йому, многоболісному, від отця Даміяна, цілєбника!

Святий хлопячий голос обудив Аліпія. Почув, як дві пари дитячих ніг почовгали, тягнучи на собі вагу монастирських чобіт, вишитих «на биріст» великих і незграбних.

— Чи ж то бо той самий? — хвилюючись, аж зайшовся радістю другий молодий, ще дзвінкінций голосок.

Кроки спинились. Під старим ясенем, біля «стовпа біснуватих», що до нього при «страшних молитвах» — екзорцизмах привязували одержимих, затримались дві невеликі постаті. Хоч ще не видно було обличчя, але Аліпій впізнав по срібних голосах Леонтія й Геронтія, монастирських канонархів. З дитячих літ засвячені служенню Богові, малі «задушники», кожную вільну хвилину віддавали улюбленому героєві своїх мрій — Іллі Муромцеві, чие тіло відпочивало в Лаврських печерах. В самоті монастирського життя вимріяний образ богатиря виростав для хлопців у постать казкового гіганта не лише тілом, але й і велетня духом. Та як кожен дивився на Іллю інакше.

Геронтій, наслідуючи рух отця магістра, розмірено вимахував рукою: — Де ж бо герой і такий богатьр Ілля Муромець міг померти, як всі звичайні смертельники! Його не перемаже ніхто, ані смерть! Та як він житиме доки стоїть світ, аж до останнього дня, до самого Страшного Суду!

А я тобі кажу, — пробував сперечатись Леонтій...

— І не говори... — хвилювався Геронтій. — Ти мені скажеш: а той, що в наших печерах відпочиває?... Та ж то, братику, інший Ілля Муромець! Він — у раю, святий... Та ж тільки це не той — богатьр Ілля! Не той!

Голос Геронтія тремтів, як дзвоник, жагучим бажанням продовжити вік «своєму» Іллі, дати йому земну не смертельність.

— А я тобі... — стояв на своєму Леонтій. — Та ж самі отець Пимен казали. І брат Памва. Мовляв і в літопису отця Нестора так і стоїть: — «в руці імущий від оружжя язву, в серці ж — любов ко Христу!» Ну, що? Видиш: «від оружжя — язву!» Як би ж це міг бути інший, як не той Ілля Муромець? Як?

Легкі завої вранішньої імли вже зсунулись додолу й впали на траву. Деревя немов випростались й потяглись вгору. Небо починало всміхатись. У вохкому повітрі — мов хтось сипнув горохом по блясі, задріботили сухі удари «біла», що вранці, замість дзвонів, скликало братію на першу молитву. Дзвонні кликали аж до обідні.

— Спокуса!... Спізнимось! — вхопились хлопчики за руки й, плутаючись в широких рясах, швидко пошкрябали своїми шкарбанами.

В келії маляра вже було світло. Отець Аліпій глянув на образ: був

цілком закінчений. Послам з Царьгороду, що мали його забрати, не доведеться чекати, як тривожився отець ігумен. Але ж... як це? Невже ж таки й справді він працював ві сні, дримаючи? Таки ж Аліпій пам'ятав напевно, що коли стерплюю рукою відкладав пензлі, був закінчений лише князь Борис. У Святого ж Гліба треба було ще «підрумянити щічку» й «перейти» майже все «доличне»: одягу, взуття й плити. Невже ж таки закінчив у сні й піде не змилився? Дивні діла Твої, Господи!.. Докладніше не було коли поміркувати, бо ж «било» неупростно кликало:

— «Йди-йди! Йди-йди!»

Аліпій накинув мантию, полагодив кобку, щоб затулила очі й зітхнув словами улюбленої своєї молитви:

«Величить душа моя Господа».

В неї одягав усі почуття — радісні й сумні, без ріжниці, — що хвилювали його... .

Та святим Мученикам Борисові й Глібові довелось почекаати, поки отець ігумен благословив Аліпія на працю в келії.

В старій, низенькій церквіці було душно й пахло нагрітим кипарисом та свіжим ладаном. Від вітваря, висіченого в товщі муру, віяло сивою давниною й переносило думку до перших віків християнства, коли ще вітварями були гробниці мучеників. І саме за це Аліпій дуже любив цю тиху церквіцю.

Особливо, по службі Божій радо затримувався на хвилючку. Однак сьогодні отець ігумен враз по благословінню послав досвідченого монастирського митця до «великої», нової церкви, що була вже добудована, але ще з незакінченим «іконним писанням на спосіб грецький». Малювали ж її о. Еразм та два грецьких майстри. І вийшла суперечка в тих трьох малярів, що їй не міг сам спинити «нетвердий в іконописмі» ігумен. Грецькі майстри привезли з собою новий образ Богоматері на троні. Теотокос тримала на грудях — на тому образі — не Дитинку-Ісуса, але велику тарчу. І тільки на тій тарчі був зображений Ісусик. Греки запевняли, що то — достойна копія славної «Влахернської Богоматері». Однак ігуменові здавалось, що було б таки ліпше для Лаври зробити — най і по взірцю Влахернської ікони, — «свій» образ Богородиці не з щитом, а таки з Дитятком. Постаті ж святих апостолів Петра і Павла по боках трону ігуменові дуже припали до вподоби. Та ж тільки старий Аліпій — знавець іконописі й далекошироко уславлений маляр міг остаточно розв'язати суперечку.

Але, коли Аліпій вступив до «нової» — побачив розхвилюваного іншим клопотом отця Еразма. Трапилась йому спокуса: побожні «христілюбці», поки маляр-чернець дискутував з ігуменом, «вицілували» геть чисто всю фарбу з нижньої частини образу, що він викінчував в іконостасі.

— Ну ж, поглянь, отче! — спинав Еразм руки, показуючи Аліпиеві шкоду, — я ж з пим чотири дні... а вони зіцлювали... Та най вже «до личне», але ж така тьмяно-ніжна була відтінь на руках, як на твоїх образах... А по-друге чи й доберу?...

Аліпій мовчки взяв Еразмову палету й пензлі. Швидко змішав охру з біллю, зачепив киноварі й набрав пензлем «гостро-холодної» ясної зелені.

Еразм присмиком зіп'яв руки:

— Отче! Та ж кожна з цих барв з білилами темніє!

Аліпій притакнув головою:

— Саме ж це й дає ту відтінь блідої, сонцем опаленої щерги на тілі. Й почав швидко, без оправ заповнювати стерті площі. Еразм дивився, охоплений звабою. Не чув, як по церкві лунко гукали удари молотків та сокир, що ними грецькі майстри упевнювали рештовання.

Сосянне проміння вибралось вже височенько по небесній бані, переплигнуло лутки великого вікна й впало бризками на плити підлоги. Удари молотків змовкли. Натомість немов з соняшних промінів зазюрчав струмочком спів дрібної пташки, вкритої в гушавині близького дерева.

Аліпій віддав Еразмові його палету й пензлі: ушкоджений образ вже був справлений. Та пташине дзюрчання нагадало старому, що вчора він намітив над потічком, де памолоддю збігає ліс в глибокий байрак, в долині великі, розрослі кущі чистотілу. Аліпіїві саме доходила червоново-гніда фарба, що її виварювали з чистотілового коріння. Треба ж накопати коріння, поки не перестаріло й не здерев'яніло, так, що й соку з нього не вичавиш. Тепер в долині ще лежить роса, а зілля ж треба брати саме по росі.

Аліпій пошукав рукою в глибокій кишені ряс, однак ножа з широким лезом там не було.

— «Та, сількись! У брата Марка Гробокопателя позичу мотичку!»

Й подався до байраку між погорбами, порослими лісом, як в первозданій пустині. Коли ж з мотичкою на рамени старий чернець дійшов до потоку, сонце — сьогодні напрочуд палке — вже позпівало діамантове намиста роси. Ліш в глибокому затінку ще мерехотіли краплинки на листях диких мальв та срібним порохом огортали оксамитові сіро-зеленаві «ведмежі вушка».

Спека розморилла і Аліпія. Тіло потребувало й сну й покріплення. Чернець перехрестився, нагнувся й зачерпнув жменю води з потічка. Була прозора, як скло, студена, мов крига. Напився, зірвав кілька стебел дикої м'яти, сів на зваленому, омшлему стовбурі й жував, немов перцем заправлені, м'ятні листки. Втяг у себе прохолодне, також ароматом м'яти й дикого кмину наповнене повітря, — й відчув, як втома розвіялась, немов хмара докучливого пороху. Коли ж його погляд впав на купу широкого, низького листа «подорожньої трави», що тулилась до самої ряс ченця, — думкою майнуло:

— Це — «підніжне»! Таке листя треба дати під край образа Христового воскресення. Барва гостра, жилки-світлі... Нахилився, але зірвав скромну квіточку чебчика-материнки. Притулив на уста. — «І пахне ж! Яко кадило пред Тобою, Господи!»...

Наповнював очі й інші змисли красою цього «клаптика Раю». Раю... Бо ж що б не робив, куди б не йшов Аліпій, — ніколи не міг цілком відірватись думкою від раю. Божий рай світив йому ясніше за світло світу людського.

І тепер знову й знову згадав, що саме в такім чудовім байраці — покійниця матуся — вічне світло най їй світить — йому, маленькому про квіти небесні росповідала, що лілеями рожевими й блакитними під деревами з плодами золотими, розквітали. А на тих деревах птахи

з головами людськими предивними піснями Господа прославляли. І було в тім раю... — радісна усмішка освітила бліде Аліпівє обличчя, але враз воно стало поважним: болісний стогін, десь дуже близько в куцах буйної бузини прорвався таким стражданням, що всі уяви дитячого раю раптом зникли. «Райська Долина» враз потьмарись, стала пустиною.

Аліпій звівся. Пильно поглянув на давнеколишню деревляну галерійку; що спокійно-лагідним завмерлим рухом звязувала перегорки над потічком, де урвався колись «камінь нерукосічний від гори несіконої» й над криницею преподобного Антонія ліг. Справді, гуцавина куців під галерійкою наче аж тремтіла від того жалісного стогнання. Чернець швидко підійшов до чагарнику, розвив руками галуззя, розділив мов пасмо сплутаного волосся. Обличчям уткнувшись в траву, лежала там велика чоловіча постать. Була така нужна! Майже нага, в лахах, що давно втратили вигляд людської одіжі. Правдивий замізерований зазнайбіда!

Аліпій обережно діткнувся рукою кощавого рамена. Людина підвела голову й сперлась на руки, як звірь на передні лапи.

— Не-чис-тій!.. Ва-ра! — проскреготав голос, подібний на рипіння осики в хуртовину.

Чернець стуг, невільно відсмикнув руку й вчув, як по розігрітій спині протягло холодом. Лише чував та читав у святім Письмі про лепрозних, живих не бачив ніколи. І тепер не знав, що скувало його на мить ледяними путами: жах перед страшною неміччу, що бачить її на власні очі, чи болісний зтис серця над живою ще людиною — образом Божим, діткнути такою грізною бідою?

Перехрестив недужого, нагнувся над ним і обережно підвів, намагаючись не вчинити болю висхлому тілу. Довів до великого каменя, посадив а сам набрав у пригорці води з «криниці преподобного Антонія». Потім запашиим віхтиком з материнки, в ту ж воду вмоченим, обтер хворому уста й ціле обличчя. Мідяні плями над бровами трандуватого, торкнені немов білуватим мохом плісені, не викликали у Аліпія ні жаху, ні огиди. Лише думку: — Але ж, як і чим допомгти?». Тепер тільки промовив:

— Мир з тобою, брате! Надійся. Велика є милість Господня.

Трандуватий впявся гарячковим поглядом каправих, закрівавлених очей в бліде обличчя ченця. Здавалось, був не так зворушений, як здивований.

— Не тікаєш?.. Торкаєшся? Ме-не?

Й раптом впав обличчям на землю. Не знаходив більше слів. Виливав у німих сльозах тугу по людському слову, що гнітила його більш за болість.

Мідяний голос Лаврських дзвонів послав і в долину свій побожний спів. Й на тлі того лагідного співу рвалися неповязані слова лепрозного, що пробував згадати людську мову, так давно не вживану. Оповідав.

Радослав — він. Півсередульший син. Батьків багатих, з роду торговельного. На поторжа їздив. Крами заморські возив. У Царьгороді бував, хутра куні й соболів темних, намороззю-сивиною гаптованих, шляхом з Варяг у Греки dopravляв...

Як вода — здоровий, як земля — багатий був Радослав. Все велось йому: як з води виростало. І раптом — пеня вкинулась. Згорів дім і подвір'я. В домі згоріло двоє діток-недолітків. Двоє, як очей в голові, було! Дружина — красуня кохана, господина розшафна, помішниця розумна — з горя розум стратила. З урвища в прірву кинулась. І все пішло з димом: добробут, спокій, родина, щастя. . . А далі. . . хуртовина кораблі з крамом у морі розметала. Валку, що сухоніж твердим шляхом ішла, степовий ворог знищив, до пня. А коли вже лишилось всього добра тільки сама душа в тілі — розшматана й вщертъ попечена — впала на Радослава проказа. Гірша за смерть, тяжча за пекло саме. Та нині вже й оморок на серце впав і світ Божий гасне. . .

Вказав спотвореною, з відгнилими пальцями рукою на Аліпіву мотику:

— Отче милосердий! Викопай мені могилу. Ляжу в неї, а ти на смерть благослови. Най у свяченій землі. . . не, як пес, що ним став за життя. . . не як пес між камінням. . . — припав до Аліпівих колін.

Маляр поклав руки на розкуйовджену голову:

— Не тільки, чоловіче бідний, погребіння християнське дати, а й життя християнське повернути може Господь. — Гладив восковою рукою збите на повсть, заковтунене волосся німичного, що стояв перед ним на вколюшках. — «Що ж неймовірним здається тобі, коли Господь воскрешав мертвих?» — говорив далі словами апостола Павла.

Потім простяг руку, зірвав стеблину чистотілу й зломав. Краплина густого, як сметана, жовтого, як курячий жовток, соку набігла й повисла на надломленій стеблині. Аліпій, як при миропомазанні, хрещатим рухом провів над бровами лепрозного, торкнув груди, спотворені уста, й лишки пальців на обох руках, що вже були без багатьох фалангів.

— Най сила Господня очистить тебе! Не вчений я. Лікування не знаю. Барва — то вся моя мудрість. — Й проказав урочисто слова свого Отця Василя Великого, що золотою хмаркою пролетіли в думці: — «Не присутність Христа, а віра уздоровила сотникового хлопця» . . . Віруй!..

Увечері Лавра справляла велике свято. Знайшлась загублена вівця: Радослав, лепрозний купець, тепер дужий і чистий, благав отця ігумена, щоб прийняли його до Лаврської братії:

— Як найостаннішого, як найменшого. . .

— Так: за найменшого улюбленого Веніямина, брате, — притакував головою ігумен. — Полюбив тебе Господь, Веніяmine. Про тебе ж це сказано: ізгиб бі і обрїтєся.

А лікарь Даміян аж у непевність впав.

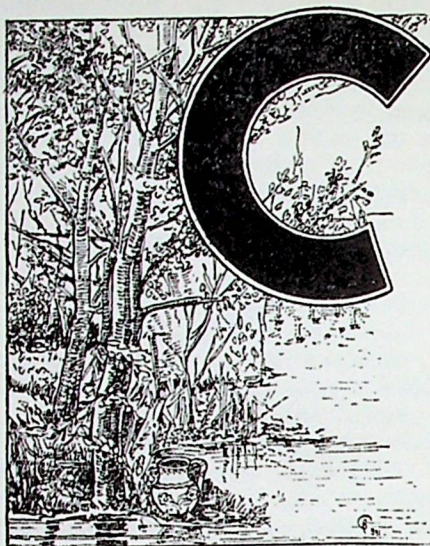
— Чудо! Та ж що — чудо? То — річ звичайна! Тільки ж чи не «в ізступленїі ума» вигадав собі Радослав, що він трандом діткнутий. . . Та ж і пальці, й нігті всі цілі-ціліські!?

А старий маляр Аліпій на вугляній жарівні виварював коріння чистотілове. Мав на серці погоду і ясність, як на Великдень. Був сповнений надхненням: бачив образ новий — вже готовий перед очима. Тільки б доварити — та й за палету! Так от же звелів отець ігумен сю ніч конче спати!..

А коли вже спав подостатком, прокинувся Аліпій і побачив те, про що мріяв з дитячих літ:

Келія була повна світлосяйною імлою, а в її хвилях Ангел ясний перед його штелюгою стоїть й на полотні, де звечера маляр встиг тільки глинкою контури накреслити, — швидко й вправно саме тими тонами, що Аліпій їх любить, за нього працю dokonує...

— Величить душа моя Господа, — як хмарка вилетіло з блідих ченцевих уст й кадильним димом із серця Аліпійового полинуло в небо радісне слово його улюбленої молитви...

тарець Григорій засмучено хитав своєю срібною головою:

— Висохли! На камінчик висохли! — повторював, беручи в руку один, за одним слоїки, глиняні келишки, та горщечки, де мала бути розведена темпера. — Таки, дійсно, висохли! Всі до одної. Сухі, як серце нерозкаяного грішника!

Власне й не могло бути інакше, бо ж деякі з тих барв були приправлені ще перед роком. Тоді чернець-маляр сягнув по емульсію » — il putrido«, що навчився її робити «по заморському способу» від чужоземного майстра. Був той майстер — «помяни його, Господи, у володарстві своїм!» — з того предивного міста Веденця, що се-

ред теплого моря на палях деревляних поставлене.

Та не було ладу й з емульсією. Мабуть гази випхали затичку з пийки пляшки, і ледве діткнулись її пальці Лаврського майстра-«іконописця», — затка вивертнем полетіла на підлогу, пролетіла всією келією і закотилась під купи звинутих картонів. А по келії пішов «нестерпний» і «безсоромний» сморід. Бо ж і знов таки не могло бути інакше, коли пляшка з розведеними в дощовій воді яєшними жовтками стояла не заткана може й з пів-року. Пересилуючи огиду, Григорій заглянув у пляшку й побачив на дні густу кашу.

Чернець обтер руки, важко підвівся з стільця й заглянув у сулію з дощівкою: була порожня. Звичайно, коли приходиться спокуса, то не буває сама.

— Істино є: ще сім інших спокус, гірших за себе, з собою веде! — зітхнув досвідчений сивобородий маляр. І, повернувшись до дверей, гукнув:

— Геронтіє!.. Та Геронтіє-ж!

Але юного канонарха й Григорієвого учня немов змила вода. І на повторені гукання не озвалось човгання важких чобіт малого співака, не задзвонив і його чудовий голосочок, що на всі оклики незмінно, раз-у-раз відповідав: — Слава на-віки! Ось я, отче чесний!

Григорій замовк і всміхнувся. Сухе й темне, як византійська ікона, ценцеве обличчя, стало ласкавим і ніжним: з аскета глянув предобрый дідусь. Зігнув негнучкі коліна й почав шукати в купі паперів затичку від емульсії. А сам говорив собі потихеньку:

— Знаю, вже знаю! З Леонтієм жабок-рахкавок ловиш, Геронтіє! Щоб дощі та дні погожі вам ворожили! Знаю я... І най собі граються,

— продовжував, зарившись головою в папери. — Діти ж бо, коли ж їм і погратись!

До старечого серця немов тихо дйткнулось далеким подувом давно відлетіле власне дитинство. Хіба ж сам він колись, сояшним ранком на провесні не «пас жабів» на березі річки? Хіба ж не він дзвінко залівався сміхом, аж на греблі відгукувався ятлик, — коли, дйткнута прутиком ліщини злякана жаба розпачливо кидалась з берега у пригріту воду? Ще й тепер неначе вдихає він аромат аїру та «сережжі» зви-верби, що парилась в сояшних проміннях, якими було просякнута наскрізь все: і весела днина, і дитячий сміх. . .

Роскидав усі папери, але затички не було. Чернець звівся на ноги, обтрусив рясу й промовляв у-голос:

— Слава ж Богу на-віки і за сояшний яс дитячих веселих днів і за спокій святій днів старечих.

Підніс угору очі й поглянув на небо. Воно аж сяяло чистим кобальтом і пашіло, як розпечена емаль. Осінь стояла паркіца за дні жнив.

— Ані гадки нема про доц! — вернулася ченцева думка до поточної реальності. — У отця Аліпія дощівки й не шукай: не любить він темпери. «— Негоже, говорить, святі образи смрадом писати!» Не інакше, що треба принести бодай з Дніпра м'яккої річної води, бо ж з монастирської криниці — лише до пиття вода добра, на барви ж — затверда.

Чернець висипав пензлі з глиняного глека, невеликого й немалого: великого повного і не доніс би назад, деручись по кручі. Де вже там! І, уявляючи собі в думці Ангела Доброї Ради на вогнених крилах, почав обережно спускатись додолу викрутистою стежечкою-гадючкою, яку гнала справа до Дніпра. А там, під вербами, що роспали над блакиттю води шатри срібні, — човнів, човнів, видимо-невидимо! Всі повні вояцтвом княжим, стрілами золотими з проміння сояшного усипаним. Горять іскрами шоломи гостроверхі, блищить луска панцирів ясних, світять гостряки списів-кюлоги, і мечі, й срібні перепоясся. А на передньому більшому «дубі-човні» — сам князь Ростислав, стрункий та високий. Плац червлен, мов ті крила Ангольські, що саме їх собі уявити Григорій хотів, на вітерці тріпотить-веться. На шоломі ж хрест і вінець золочений світять.

І не встиг ще старець розглянутись та, як годиться, найменням Христовим гостей привітати, як вже на нього гукає з води князь:

— Сном вас зморило, чесні отці. чи може всі ви там вимерли? Не хвилюку, не дві стоїмо тут, а жаден нам і назустріч не йде, голосом дзвонів не вітає, благословіння на бій з Половчанином ніхто нам не несе! Чи ж не мають в обителі когось ліпшого, на ходу швидчого, що тебе, старий круче, нарешті, нам з тим убогим жбанком вина послають? Несеш мені, як старцеві-лірникові альмуажну? Чи ж то так свого князя вітаєте-піднімаєте? — на жбан Григорійів рукою сягнув, й аж вогнем запалало княже обличчя з гніву.

— З порожнім, круку ти безумний? Чи на глумоту, чи на висміх? Дві душі в тілі маєш, що так з мене кепкуєш? Та ж говори щось, чи тобі заціпило?

А вояки в човнах бачучи княжий гнів, немов Дніпрові хвилі перед хуртовиною — й собі загули всі разом.

— Зле віщує нам той недотепа-черноризець, перед боєм з порожім на зустріч виходючи!

— З дозволу княжого, я посиблю тому лихові, — скочив з човна одноокий начальник. — До жбана — каміння, тоді мотузом до ніг, — та й най годув раків лиховіст!

А Григорій так усим ошарашений, ані слова ще промовити не встиг, а вже з княжого Ростиславового наказу вяжуть йому руки, путають ноги.

— За інших молився, всім рай обіцяв, то ж подбай хутчій і про душу власну!

Зв'язали, скрутили. Князь, спершись на меч сталевим поглядом у очі ченцеві вперся. Мовчить і дивується: ще бо ні слова не сказав старий чернець, не просить і не благає. Ще й на Ростислава-князя із співчуттям смутно дивиться. Німий чи не сповна розуму?

Та ж раптом ще не ув'язану правицю підніс чернець і широким хрестом спочатку князя, потім військо його огортає. І щось шепчуть старечі уста. Затихли всі.

— ... «із праведними упокоїваються»... — вловив Ростислав ледве чути шелестіння Григорієвих уст. І зненацька аж холодом поняло князя.

— Цур тобі, божевільний! Чи ж ти, отче, похорон над нами правиш?

А старець головою притакує і голос подає:

— Так, літію. Істину кажу тобі, княже: в поході цім не буде ні тобі, ні дружині твоїй іншого похорону. І не ляжете ви в землі освяченій, бо ж все ви слабом пригнобу велику чинили. . . То ж і ховаю вас я. . .

Та ж міцний удар в потилицю перервав Григорієву мову.

— В ноги падь! Збогарадься! . . . Перепроси князя, ченче нерозумний! — гукали вояки.

Але тепер мовчав зблідлий князь.

І хоч Григорій сильно качнувся від стусана, — спокійно звернувся до дружини:

— Не вояки ви! Вояк кладе своє життя за други своя. Іде на смерть з любови. Ви ж сили любови не знаєте. І бачу я, що не пробачить вам Господь, бо ж неблаженними стопами ходите. . .

Та князь махнув шапкою. Чотирі пари рук підхопили зв'язаного іконописця, розгойдали й кинули у воду. Вперекидь полетів чесний чернець, тільки бризки піднеслись стовпом, упали росою на круги широкі, що ними вдарилась вода в облавки човнів. Не затрималось на воді тіло мистця: пішло відразу камінем на дно. Тільки порожній жбан малярів лишився сиротою на березі й круглюю пацєю отвору горла свого немов крик мовчазний до неба кидав.

А понад берегом, дорогою проїздною, не стежкою-гадючкою, що по-під кручею до води бігла, іде монастирський хор зі співами, з хоругвами. За ним — ігумен і вся братія. Дзвінкий голос Геронтія канонаршиць, жайворонком весняним до небесної сині здіймається. Перед хором брат Нектарій-«послушливий» несе хреста. За ним — Никодим просфорник — на золотій таці — хліб пшенишний та золотий мед липовий тримає. Обіч його — Лука економ — вино та медом сиченим на подносі срібнім виступає. За чернечим походом риплять-котяться вози

з їжею для вояків. І, як стигле поле, вітром діткнуте, всі враз схилились, Ростиславові вклоняючись.

Мовчки прийняв князь принос і благословіння Лаврське. Не посолодять вже меди похорону, що над ним відбувся. Та ж не сказав про старця-ченця, щойно з його наказу вояками втопленого. На що? Не піст нині, пощо ж мав би в гріху каятись? Прецінь на бій іде, а там не сотку, а тисячі людських душ із світу спровадять. . .

І терпко мовчить князь. З гречности пшенишний хліб жує без смаку, немов попел язиком перевертає, а мед-вино, мов жовч, йому не смащні. Не стримався похід при Лаврі святій, враз рушили вої далі. А ігумен і братія ні на вечірні того дня, ані на утрені дня другого не вгляділи в церкві Григорія-мистця.

— Чи ж не занедужав десь ненадійно наш старець?

Так ні Агапіт-лікар, ні Даміян-цілебник нічого не відали про Григорія. Не приходив він по лік тілесний і помочі людської у них не питався. Не прийшов він і про поміч духову до ігумена. І Геронтій з Леонтієм всі усюду оббігали: ніде не знайшли мистця. Нарешті, брат Сергій-«постник» зголосився, що бачив був того дня, як люде ратні до берега причалювали, — що старець Григорій зі жбаном до річки йшов. Не інакше, що ніс братові Олексієві-затворникові олію на лямпаду. Ото ж, мабуть в бесіді духовій за сяйвом мудрости Божої обоє забули на час земний. Відала ж бо братія: мов райський птах, небесним співом слова брата Олексія промовляють. Як не забути й про сяйво сонця Божого й про усміх місяця-зорь? . .

Та ж на третій день негомонний Геронтій-канонарх таки знайшов Григорієв жбан на березі Дніпра. Вхопив його Геронтій і майнув впрост до келії вчителя. Й не здивувався, що побачив старця Григорія в його майстерні-келії. Тільки до тям не міг прийти від здивовання, що побачив старого ченця мокріщого, як з-під хлюпці. Непаче з годину під зливою був. Але — де? Коли ж сонце пече з неба, як з печі розпаленої!

Мистець перестав викручувати воду з рясн й підніс спокійні очі на хлопчика:

— От і добре, Геронтіє, що ти непорожній жбан приніс, а з водою річною. Я там був лишив на бережку жбаночка, як про крила Ангела думав. Постав отам біля вікна та пощупай на підлозі затичку з пляшки на смульсію. Знаєш? . .

І в своїй мокрій рясі «знаменав»-креслив на білій липовій дошці червоною глинкою Ангела Доброї Ради.

— А ти, дитино моя любя, — говорив тим часом до учня, — розітри черлень, та вогневу жовть. Там на полиці — пест, під кедровою скринькою. Знаєш?

І раптом урвав старець Божий, споважнів, перехрестився й, схиливши голову перед образом Спасителя довго молився. Коли ж підвів очі на Геронтія, що мовчки тримав у ручці ступочку з червенню. ніби аж здивувався:

— А ти ж, дитино, чому за вбогі душі не молишся?

Кононархові очі блиснули блакитними зорями:

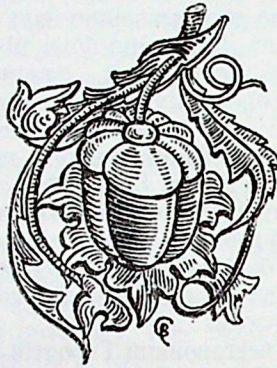
— За які душі, отченьку? За чії?

— Як — чії? Чи ж ти бо не чуєш дзволів похоронних? Чи ж не знаєш, що хвляями Дніпровими везуть тіло Ростислава-князя. . . А з

ним воїв його — без ліку? Постав фарбу, синцю, й помолись за душі в бою убієнних. . .

Справдались слова старця Григорія. Тільки ж наперед побачив він те, прощо на седмицю пізніш довідались у Києві. Довго і сумно дзвонили усі дзвони у Лаврі святій, а непохованого князя з його раттю великою, ховала в думці ціла Русь-Україна. Не повернули бо живими ні князь сам, ні всі ті незчислені його вояки, що перед походом затримались були при березі Лаврському, щоб прийняти чернечу хліб-сіль. . .

Поховав їх в духу один старець Григорій-маляр. . .

З М І С Т:

Вступ	5
Опойний дим	7
Таврійська бай	15
Еклога	28
Володимирове срібло	32
Свангільд-Князівна	41
Аскольдова Могила	50
Путь спасіння	56
Три Марії	64
Місячна пряжа	72
Гостина	79
З повістей времянних літ	86
Похорон	94

ГОЛОВНИЙ СКЛАД

українських книжок, підручників, часописів, журналів, портретів, листівок, відзнак —
знаходиться в Українському Видавництві «ПРОБОЕМ» в Празі.
Туди і посилайте свої замовлення на таку адресу: »Probojem«, Praha XIV-65, schr. 3.

